

Centrum pro ekonomiku a politiku

Česko-německá deklarace

Deset let poté

*Václav Klaus, Alexandr Vondra, Helmut Elfenkämper
Eva Hahnová, Václav Houžvička, Michal Petřík
Jiří Weigl, Jiří Šitler, Rudolf Jindrák
Vladimír Handl, Hans Henning Hahn
Václav Pavlíček, Miroslav Kunštát
Tomáš Kafka, Tomáš Jelínek
Jan Kuklík, Ota Filip*

Marek Loužek (ed.)

č. 57/2007

cep
CENTRUM
PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Obsah

Předmluva Václava Klause 7

A. Texty ze semináře

„Česko-německá deklarace – deset let poté“ (23. 1. 2007)

Alexandr Vondra: Vyjednávání o deklaraci bylo složité 11

Helmut Elfenkämper: Deklarace udala pozitivní směr. 15

Eva Hahnová: Česko-německá deklarace –
model po deseti letech 23

Václav Houžvička: Kompromisem od konfrontace
ke kooperaci 39

Michal Petřík: Příběh česko-německé deklarace 49

B. Doplnkové texty

Jiří Weigl: Deklarace byla úspěchem naší diplomacie 57

Jiří Šitler: Československé reparační nároky
a konfiskace německého majetku 59

Rudolf Jindrák: Deklarace z pohledu českého diplomata 69

Vladimír Handl: Od akceptace jinakosti k porozumění 73

Hans Henning Hahn: Jak se v Německu
vzpomíná na minulost 97

Václav Pavlíček: Právní souvislosti
česko-německé deklarace 121

Miroslav Kunštát: Platnost Postupimské dohody
při jednání o deklaraci. 135

Jan Kuklík: Benešovy dekrety – fakta a mýty 147

Ota Filip: Zapomenutá nebo překonaná deklarace? 161

Tomáš Jelínek: Snad poslední kostlivec ve skříni 169

Tomáš Kafka: Deklarace nám pomohla zbavit se strachu 171

C. Přílohy

Česko-německá deklarace. 175

Vydává CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
www.cepin.cz
tel. a fax: 222 192 406
e-mail: cep@cepin.cz
Editor: PhDr. Ing. Marek Loužek, Ph.D.
Sazba: Vladimír Vyskočil – KORŠACH
Tisk: PBTisk Příbram
Vydání první, duben 2007

ISBN 978-80-86547-66-4

Ekonomika, právo, politika č. 57/2007
ISSN 1213-3299

Předmluva

Rád bych představil nový sborník o česko-německé deklaraci a v úvodu k němu řekl pár slov. Domnívám se, že na to mám právo, a to nejen proto, že jsem Deklaraci za Českou republiku podepsal, ale i proto, že jsem – spolu se svými tehdejšími spolupracovníky na Úřadu vlády v čele s dr. Weiglem – v závěrečné fázi osobně doladoval její jednotlivé formulace a slova.

Byli jsme si vědomi, že Deklarace je věcí mimořádnou a že náš partner – Německo – s žádnou jinou zemí podobný dokument nepodepsal. Byla pokusem udělat to, co se nepodařilo „Smlouvě o dobrém sousedství a přátelské spolupráci“ z roku 1992 – udělat jistou, nechci říci „tlustou“, ale určitě výraznou čáru za minulostí. Proto jsme za klíčovou považovali větu z paragrafu 4, že „obě strany nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti“.

Věděli jsme, že s minulostí nic neuděláme. Věděli jsme, že pocity individuálních křivd či nespravedlností žádnými slovy není možné odstranit. Věděli jsme, že jsou tyto pocity neodstranitelné a na rozdíl od některých jiných lidí jsme se je líbivými slůvky nepokoušeli fiktivně odstraňovat. Politické pozérství tohoto typu jsme s kancléřem Kohlem předvádět nechtěli.

Chtěli jsme nalézt řešení politické a zejména jsme chtěli zabránit budoucímu politickému zneužití minulosti, o které – jak vidíme i dnes – se leckteří stále pokoušejí. Věděli jsme i to, že minulost nemá žádné legislativistické řešení. Nechtěli jsme se také schovávat za různé historické dokumenty, protože šlo o něco jiného.

Nepovažovali jsme za nutné citovat z Postupimské dohody z roku 1945, z tzv. „Převodní smlouvy“ z roku 1952, ve které se říká, že Německo nesmí mít žádné majetkové nároky proti zemím jako

Československo, ani z prohlášení původních spojenců - Spojených států, Velké Británie a Ruska - které vydaly před podepsáním česko-německé deklarace na podzim roku 1996 jako reakci na zpochybňování právní závaznosti výsledků Postupimské konference, které se objevily na německé straně.

Bilaterální vztahy nelze podceňovat. Za mylný považuji názor, že členství obou zemí - jak České republiky, tak Spolkové republiky Německo - v Evropské unii znamená, že už je to najednou všechno jedno. Takový postoj je zcela mylný. Vzájemné pocity křivd a nespravedlností členství v Evropské unii nejen neruší, ale u těch, kteří tyto pocity mají, vyvolává nové naděje.

Stojí za připomenutí schvalování Deklarace v obou parlamentech. V německém se z 672 poslanců vyslovilo pro 578 poslanců (51 bylo nepřítomných), v českém se z 200 poslanců vyslovilo pro 131 (při pouze třech nepřítomných). Měl bych ještě dodat, že proti byli u nás komunisté, Sládkovi republikáni a menší počet sociálně-demokratických poslanců. Věřím, že sborník nalezne pozorné čtenáře.

*Václav Klaus
V Praze, dne 23. března 2007*

A.

*Texty ze semináře
„Česko-německá
deklarace -
deset let poté“*

(23. ledna 2007)

Jednání o deklaraci bylo složité

Alexandr Vondra

místopředseda vlády ČR pro evropské záležitosti

Letos si Češi a Němci připomínají desáté výročí podpisu česko-německé deklarace. Na vysvětlenou si připomeňme fakta a kontext. Dvoustranná smlouva z roku 1992, sjednáváná v době rozpadu Československa, se ke sporným otázkám minulosti postavila zády. Diskuse o nich se pak stala politikem, které zatěžovalo česko-německé vztahy. Z nich se stále více vytrácela věcnost a narůstala hysterie.

Na jedné straně jsme si nebyli jisti německým stanoviskem. České oběti nacistické perzekuce zůstávaly jako jediné v Evropě bez odškodnění. Naopak mnoho bavorských a německých hlasů zdůrazňovalo, že majetkové poměry v důsledku vysídlení sudetských Němců zůstávají otevřené. Německá vláda žádala po českých partnerech, aby si sedli se sudetskými Němci a tyto otázky si vzájemně vyjasnili. Praha takový krok logicky odmítala. Kdyby na něj přistoupila, ocitla by se v rozporu s historickou skutečností v roli viníka, který má splácet účty.

V české veřejnosti rostl pocit ohrožení, který komunisté a Sládkovi republikáni využívali k politickým cílům. Ti první k tomu, aby se vyhnuli zodpovědnosti za vlastní totalitární minulost, ti druzí proto, aby se radikální rétorikou zviditelnili. Hrozilo také, že sporné otázky budou komplikovat naši cestu do NATO a EU. Americký náměstek ministra zahraničí Richard Holbrooke nás v létě 1994 žádal, abychom si své spory vyřešili.

Myšlenka společné deklarace k otázkám minulosti vznikla v polovině devadesátých let. Jeden z impulzů přišel (sic!) od bavorského premiéra Stoibera. Otázka, zda se máme pokusit dojednat společné prohlášení, byla od počátku sporná. Odpůrci argumentovali, že naše stanoviska jsou natolik neslučitelná, že žádný přijatelný kompromis není možný. Naopak přívrženci argu-

mentovali tím, že musíme vědět, zda jsme schopni k problémům minulosti najít společnou řeč. I kdyby se mělo ukázat, že se na ničem neshodneme, pročistí to atmosféru a budeme vědět, na čem jsme. A mluvit spolu musíme.

Nakonec se prosadilo druhé stanovisko. Rozhodující roli sehrála snaha zabránit tomu, aby hysterie na obou stranách přerostla v závažný politický problém, který by mohl negativně ovlivnit naši budoucnost a naše postavení v Evropě. Klíčem k úspěchu ovšem bylo právě to, že se všechna jednání odehrávala na mezinárodní úrovni mezi Prahou a Berlínem, nikoli mezi Prahou a Mnichovem, nebo dokonce v jakémsi pomyslném trojúhelníku, ve kterém by česká strana nutně hrála jen druhé housle.

Společná jednání trvala dva roky a nebyla jednoduchá. Nikdy nezapomenu, jak v roce 1996 tehdejší německý ministr zahraničí Klaus Kinkel spěšně a rozčileně opouštěl provizorní místnost, ve které probíhalo jednání, když naše strana odmítla přistoupit na některé německé požadavky. Dveře se souhrou náhod zapříchily a nešly otevřít. Kinkel se je v afektu pokusil vyrazit a stěny z prefabrikátů se nám vzápětí doslova zřítily na záda.

Společné prohlášení, které v lednu 1997 podepsali Václav Klaus a Helmut Kohl a následně je schválily parlamenty obou zemí, je nutně kompromisem, který si hraje se slovy. Obě strany poznaly, že pro hodnocení minulosti nedokážeme najít stoprocentně shodnou řeč a identická slova. Dokázali jsme však najít způsob, jak s tímto problémem zacházet.

Dali jsme si slovo, že spornými otázkami a rozdílnými právními interpretacemi nebudeme zatěžovat vzájemné vztahy. Jinak řečeno: debaty o minulosti ano, ale ne před soudními institucemi a při politických jednáních, ale jen v rámci neformálních diskusí a studoven. Problém jsme tedy vrátili tam, kam patří – na půdu akademických institucí a nevládních organizací. A to není při vzpomínce na minulé konflikty málo.

Podstatné jsou i konkrétní výsledky. Fond česko-německé budoucnosti, který vznikl na základě deklarace, nejen odškodnil naše oběti nacismu, ale také financoval přes 5000 společných projektů, které pomohly zachránit různé kulturní památky a usnadnily komunikaci mladých lidí na obou stranách hranic.

Česko-německá deklarace nevyřešila a ani nemohla vyřešit všechny problémy mezi Čechy a Němci. Vytvořila však kontext, ve kterém můžeme žít i bez nějakého definitivního řešení. A co hlavně – nevytvořila hypotéku pro příští generace, ale naopak napomohla k bodu obratu od minulosti směrem k přítomnosti a k uvažování o společné budoucnosti. O té nedávno Hans Dietrich Genscher, bývalý německý ministr zahraničí, prohlásil: „Bud' máme společnou budoucnost, anebo vůbec žádnou.“

Deklarace udala pozitivní směr

Helmut Elfenkämper

velvyslanec SRN v ČR

Skutečnost, že se semináře k desátému výročí česko-německé deklarace účastní prezident Václav Klaus a vicepremiér Alexandr Vondra, potvrzuje, že Česká republika považuje česko-německou deklaraci z roku 1997 za jeden z významných milníků vývoje našich vztahů po roce 1989. Stejný názor panuje i v Německu, což se minulý týden potvrdilo při obdobné diskusi v Berlíně. A význam této události je zajisté potvrzen další debatou, která v lednu proběhla v Praze v českém senátu. Iniciátorem a organizátorem této diskuse bylo katolické sdružení Ackermann-Gemeinde. Pan prezident Klaus ocenil zásluhy tohoto sdružení v procesu sbližování Čechů a Němců u příležitosti státního svátku v roce 2005, kdy bývalému předsedovi Ackermannovy obce udělil vyznamenání.

Úspěšná země

K tématu česko-německé deklarace mohu promluvit do jisté míry jako laik, protože jsem osobně nebyl u jednání ani podpisu. Vývoj česko-německých vztahů v době před rokem 1997 a po něm jsem pozoroval většinou z dálky. V letech 1993 až 1997 z Portugalska, pak přišlo relativně krátké intermezzo v bonnském a berlínském ústředí naší zahraniční politiky. Poté následovala Paříž v době od roku 2000 do roku 2005. V letech 1990 až 1993 jsem pracoval v oddělení ministerstva zahraničí, které mělo na starost Visegrádskou skupinu.

Věnovali jsme se zde především vztahům s Polskem. Byli jsme tenkrát přesvědčeni o tom, že při našem úsilí o prohloubení oficiálních vztahů a sblížení Německa s jeho východními sousedy nás čekají ty nejtěžší úkoly. O to více mě pak překvapil vývoj situace, kterou jsem pak sledoval jen vzdáleně z Portugalska. Vztahy

mezi Německem a Českou republikou byly veřejností zpočátku vnímány mnohdy negativně (pan Vondra mluvil dokonce o narůstající hysterii). Nakonec se však dostavil úspěch v podobě návrhu společného prohlášení o usmíření.

Silným dojmem pro mne byla návštěva premiéra Klause v Portugalsku v roce 1995. Zaujala mě jeho přednáška o úspěšné transformaci socialistického hospodářství na systém volného trhu. Od té doby ve mně přetrvával pocit, že Česká republika je dynamická úspěšná země. Tento pocit byl ještě umocněn skutečností, že Česko ve druhém pololetí minulého roku předběhlo svým hrubým domácím produktem na hlavu Portugalsko, které je členem EU o celých devatenáct let déle.

Česká republika je coby dynamicky se rozvíjející země plnohodnotným partnerem Německa v oblasti ekonomické i politické. Je to země, která nalezla své pevné místo nejen v rámci Evropské unie, ale i v měřítku celosvětové ekonomiky a mezinárodních vztahů. Tento dojem silně převažuje nad dojmem, že se jedná o zemi, se kterou jsme v minulosti řešili problémy. To ovšem neznamená, že by všichni obyvatelé na obou stranách hranic považovali tyto problémy, které mají své kořeny v historii, za vyřešené.

Dobrá spolupráce

Deset let po podepsání Česko-německé deklarace jsou vztahy našich zemí lepší než kdykoliv v minulosti. Důkazem dobrých vztahů jsou nejen naše ekonomické kontakty, ale i kontakty na poli kulturním a pestrost vzájemných společenských vztahů. Díky jakési „dvojitě multilateraritě“ našich vztahů, která je výsledkem vstupu Česka do NATO v roce 1997 a do Evropské unie v roce 2004, došlo ke znásobení kontaktů mezi státními aparáty našich zemí. Aktéři společenského života se osobně poznávají na nejrůznějších úrovních v míře, kterou si lze u čistě bilaterálních mezi státních vztahů jen stěží představit.

Organizace spojených národů je další prostor, ve kterém naše země už delší dobu nezaujímají pozici členů dvou nepřátelských, navzájem si vyhrožujících bloků, nýbrž ve většině otázek vystupují jako partneři, kteří táhnou za jeden provaz. Naše spolupráce většinou funguje úplně normálně, to znamená dobře.

Aktéři evropské politiky v rámci Evropské unie už uvykli tomu, že kolize takzvaných národních zájmů již nelze chápat jako výsledek protichůdných kulturních nebo dokonce etnických postojů. Lze je chápat spíše jako výsledek neúspěšného jednání o partikulárních zájmech, jehož selhání bylo zapříčiněno nejspíš strukturou, organizací a stupněm rozvoje ekonomiky, postoji např. v oblasti životního prostředí a s úplně největší pravděpodobností vnitřními politickými konstelacemi.

Lepší pochopení souvislostí při řešení daných rozporů většinou neznamená, že by se v tvrdém způsobu jednání pokračovalo, protože všichni vědí, že nemůže dojít k nejhoršímu. Struktura Evropské unie více méně neumožňuje násilné řešení konfliktů. V Bruselu se zpravidla i v případě těch nejtěžších otázek po jednom nebo dvou nočních sezeních dosáhne nějakého kompromisu.

Přínos deklarace

Má snad tohle něco společného s Česko-německou deklarací? Ano, jsou tady souvislosti nemalého významu. Považuji za evidentní, že základní stanovisko obou partnerských zemí v Deklaraci, ve kterém obě země prohlašují, že nechťejí zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami vyplývajícími ze společné minulosti, bylo a je rozhodujícím kritériem pro další vývoj našich vzájemných vztahů.

Jeho výsledkem bylo mimo jiné to, že vstup České republiky např. do Evropské unie mohl proběhnout s plnou podporou Německa. Německo se již ve Smlouvě o sousedských vztazích z roku 1992 vyslovilo pro podporu vstupu České republiky do EU. Stejnou podporu mimochodem vyslovilo též Polsko coby dalšímu důležitému přímému sousedovi a také Maďarsku. Obdobné smlouvy byly uzavřeny též s těmito zeměmi. Co se týče politické sféry, tato smlouva byla předpokladem budoucího kontinuálního pozitivního vývoje, který bývá narušen jen příležitostnými atmosférickými změnami.

Velký význam mají také „praktické“ body Deklarace. Ty zajisté velkou měrou přispěly k dalšímu sblížení obou zemí. Na prvním místě je nutno jmenovat Česko-německý fond budoucnosti a velký počet projektů, které byly jejich prostřednictvím realizovány

(můj kolega Jindrák v Berlíně uvedl počet 3 300 projektů o objemu 27 mil. EUR, někteří dokonce mluví o 5 000 projektech).

Výplaty z prostředků Fondu budoucnosti pro občany, kteří byli odvedeni na nucené práce, zajisté pozitivně ovlivnily především postoje starších českých občanů, i když způsobené bezprávní samozřejmě nemůže být nikdy plnohodnotně kompenzováno materiálními požitky.

Společné projekty se staly příležitostí k setkávání pro velký počet občanů obou zemí, především pak z řad mladých obyvatel. Naprosto přirozeným a vítaným vývojem je ta skutečnost, že z prostředků fondu budou po prodloužení jeho existence oběma vládami podporovány především výměny mezi mladými lidmi a spolupráce v oblasti kultury.

Přímé kontakty lidí dvou sousedních zemí, jejichž vzájemné vztahy byly zatíženy negativním vývojem v minulosti, čehož jsou si mnozí občané vědomi dodnes, jsou stejně důležité jako konstruktivní spolupráce státních aparátů na různých úrovních. Aby bylo možné vytvořit mezi dvěma zeměmi trvale pevné vztahy, které ustojí i příležitostná negativní zatížení, je nutné, aby v každé z těchto zemí existoval nemalý počet občanů, kteří se o partnerskou zemi v pozitivním slova smyslu zajímají.

Taková síť vztahů, rozprostřená na všech úrovních od občanské společnosti přes profesionální úřednický aparát až po špičku politické scény, by měla být schopná odrazit každé negativní zatížení, ke kterému na základě rozdílných zájmů samozřejmě může dojít. V této souvislosti bych mohl donekonečna zdůrazňovat tak často opakované výzvy, že především členové parlamentu obou stran by spolu měli intenzivně komunikovat a co nejčastěji se setkávat.

Další vysvětlení pro intenzivní vývoj, kterým se česko-německé vztahy v posledních deseti letech ubírají, se skrývá ve slově „zájmy“. Jedná se jednak o velkou dynamiku vztahů v hospodářské oblasti. To, že tyto vztahy jsou velmi intenzivní, si spousta lidí uvědomí třeba na německých silnicích a dálnicích při pohledu na množství škodovek. Ještě před dvěma lety zaujímala Česká republika se svými deseti milióny obyvatel coby obchodní partner Německa pozici před Ruskem a Polskem. A objem naší obchod-

ní výměny i nadále narůstá, a to celkem vyrovnaně, což souvisí s pozitivní bilancí České republiky v posledních dvou letech.

Dochází k vývoji, který je přínosem pro obě strany. Jedná se o situaci oboustranné výhry označované jako systém „win-win“. Zkušenosti, které Němci a Češi získávají při spolupráci v ekonomické oblasti, jsou vynikající. Navazují na starou tradici společného hospodaření na venkově, která zajisté patří k tomu nejlepšímu, čeho bylo společným úsilím Němců a Čechů dosaženo. Nehledě na vzájemné obohacování v řeči, kultuře, hudbě.

Předsudky a stereotypy

A tím přecházíme k pojmu „předsudek“. I když vlastně použiji raději označení „stereotyp v životě národů“, které je ze sociologického hlediska neutrálnější. V tom velkém počtu bilancí vývoje česko-německých vztahů v posledních deseti letech, tzn. v období po Deklaraci, se můžeme často dočíst, že Deklarace přispěla k odbourávání vzájemných předsudků či stereotypů, které mezi Němci a Čechy panují.

Intenzivní kontakty a praktická spolupráce mezi oběma státy a jejich obyvateli na všech úrovních s sebou přináší i stereotypy pozitivní, které tu vlastně na základě historického vývoje existovaly od nepaměti a které znovu ožívají. Projevují se například tím, že jsou zde velmi pozitivně přijímáni němečtí obchodní partneři či v Čechách pracující němečtí manažeři.

Problémy, které spolu Češi a Němci řeší dnes, v převážné většině nijak nesouvisejí s jazykovými, kulturními či etnickými rozdíly. Souvisejí s rozdíly, které jsou podmíněny materiálními zájmy či rozdílnými názory na způsob, jakým by měly být uspořádány vnitřní a vnější struktury Evropské unie. Linie případných konfliktů neprobíhají výhradně na čáře mezi Německem a Českem, nýbrž probíhají křížem krážem napříč mezi všemi současnými 27 členskými státy Evropské unie.

Také vlastní vývoj v naší zemi určitě přispěl k tomu, že se v Česku a i jinde v Evropě vytvořil obrázek Německa, který je určitě spojován s pozitivnějšími pocity, než tomu bylo dříve. Na druhé straně jsou tu však určité prvky vývoje, které přispívají k tomu, že možnosti a mantinely Německa musí být posuzovány poněkud

realističtější. Jedná se například o to, aby byla naše země uznávána coby fungující demokratický systém.

V této souvislosti musím projevit svůj vděk a mimořádně ocenit roli těch českých občanů, kteří v naší zemi žili delší dobu jako emigranti a tento svůj poznatek o nové německé demokracii a občanské společnosti pak šířili při svých návratech do Česka. Jejich poselství bylo důležité v době před rokem 1997, ale mám dojem, že v poslední době opět nabylo na aktuálnosti.

Dalším aspektem je zkušenost takového Německa, které samo zažilo složitou cestu ke znovusjednocení, potýkalo se s dlouhotrvajícími vnitřními problémy v oblasti ekonomické a sociální a po několik let řešilo množství vnitřních sporů při debatách nad novými reformami. Německo se tak jeví jako země, která má jako jakýkoliv jiný stát množství problémů, které musí řešit, což se ne vždy daří rychle a hladce.

To vše patrně přispívá k potlačení jakýchkoliv obav, které by mohly být s německou politikou spojovány. Proto pevně doufám, že co se týče politické sféry, můžeme ve vztahu k českým partnerům počítat s přiměřenými očekáváními, s porozuměním pro naše představy a zejména pak s ochotou vést konstruktivní dialog.

Otázka minulosti

V úvahách o diagnóze současnosti a budoucnosti našich vztahů nelze vynechat téma naší minulosti. I deset let po přijetí česko-německé deklarace, která si klade za cíl minulost při spolupráci obou *vlád* pokud možno vypustit, nelze samozřejmě tvrdit, že by události, ke kterým v minulosti došlo, byly zapomenuty.

Je zde určitě mnoho lidí, jejichž vzpomínky nebyly nikterak oslabeny. Každá nová generace si minulost upravuje po svém, snaží se s ní vyrovnat a nově ji objasnit. Práce odborníků na slovo vzatých, tzn. historiků, v posledních deseti letech pokročila o pěkný kousek vpřed. Osvětluje kapitoly ze společné minulosti, které byly na té či oné straně vytěšňovány. Česko-německé diskusní fórum vytváří další prostor, ve kterém mohou probíhat diskuse o politických, společenských a ekonomických otázkách, které jsou zajímavé pro obě země.

Nedávno jsem v pražském Goethe-institutu se svým fran-

couzským kolegou Friesem představil první ze tří dílů společné německo-francouzské učebnice, která relativně jednoduchým způsobem, a to sice na základě německo-francouzských vztahů, pojednává o období od roku 1945 do dneška. Brzy bude následovat část o podstatně těžším období od Napoleona do konce druhé světové války. Tato učebnice vznikla z podnětu německo-francouzské konference mládeže, která se konala před čtyřmi lety v Berlíně u příležitosti čtyřicátého výročí Německo-francouzské smlouvy o přátelství z roku 1963.

Důvodem uspořádání obdobné akce, která se konala nebo bude konat i v jiných hlavních městech po celém světě podobně jako v Praze rozhodně není úmysl, že bychom chtěli i pro jiné země dodat jakýsi recept na překonání problémů, ke kterým v minulosti došlo. Tyto učebnice jsou však dokladem toho, že se i země, které se v minulosti po dlouhou dobu nacházely v hluboce nepřátelském postavení, mohou dopracovat k sjednocenému názoru, aniž by se jakýmkoliv způsobem vzdaly svých vlastních dějin.

V Česku se setkáváme se zajímavým způsobem vyrovnávání se s minulostí především na poli kultury. Film na motivy Hrabalovy knihy „Obsluhoval jsem anglického krále“, který natočil režisér Jiří Menzel, zajisté – obdobně jako kniha, která mohla vyjít až v roce 1989 – poskytne dostatek podnětů k diskusi mezi staršími občany a těm mladším poodhalí téma, o kterém oni sami už moc nevědí.

V dnešní době nabývají větší viditelnosti také *dobré* stránky naší společné historie, které náleží do doby dávno minulé. K tomu přispěl i prezident Václav Klaus svou zdravicí u příležitosti padesátého výročí existence mnichovského Collegia Carolina, významné německé vědecké instituce, která se zabývá dějinami českých zemí.

V budoucnosti se určitě stane, že Češi a Němci budou usilovat o znovuoživení dobrých stránek společné minulosti. K tomu přispěje i Collegium Bohemicum v Ústí nad Labem a s ním spojený projekt muzea českých Němců. S nezaujatým zacházením s německým prvkem v městských dějinách jsem se setkal i na jiných místech v České republice.

Na druhé straně je ale nutné, abychom nevytěšňovali stinné momenty naší společné minulosti, které nelze opomíjet. Je na

místě, abychom vzdávali úctu obětem hrůzných událostí, které se v minulém století udály. V tomto smyslu německá strana vítá vstřícné kroky české vlády vůči v Čechách žijícím odpůrcům německého fašismu, které byly učiněny v srpnu loňského roku.

Pozitivní směr

Česko-německá deklarace, podepsaná před deseti lety, udala po období složitých a zdlouhavých jednání nový pozitivní směr ve vzájemných vztazích našich zemí, jehož plody sklízíme dodnes.

Mějme na zřeteli tu skutečnost, že je nutno vyvarovat se jakýchkoliv negativních znaků vývoje našich společných vztahů, že je nutno hned na začátku korigovat jakékoliv okolnosti, které by mohly vést k opětovným pochybnostem o významném zásadním zlepšení spolupráce našich zemí a o velmi významném zlepšení našich vztahů společenských. Všude v Evropě můžeme dnes pozorovat návrat ke starým mechanismům myšlení, které neznamenají nic jiného než brzdu politické spolupráce.

V případě většiny otázek, které se příležitostně vyskytnou a které by mohly v našich sousedských vztazích působit těžkosti, se nejedná o česko-německé problémy v pravém slova smyslu, nýbrž o problematiku, která spadá do širšího evropského kontextu. A většinu těchto otázek je v širším evropském kontextu také možno vyřešit.

*Z němčiny přeložila
Alice Felkelová*

Česko-německá deklarace – model po deseti letech

Eva Hahnová

historička, Oldenburg

Když byla 27. února 1992 uzavřena Smlouva mezi ČSFR a SRN o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, mluvilo se o ní jako o milníku na cestě k česko-německému usmíření. Když pak byla o pět let později, 21. ledna 1997, podepsána Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím vývoji, byla opět řeč o milníku na cestě k lepší česko-německé budoucnosti. Našla Deklarace řešení tehdejších problémů a změnila česko-německé vztahy k dobrému, nebo je třeba pokračovat v hledání dalších milníků?

Česko-německé a polsko-německé vztahy

Cílem stati je prozkoumat, jak se existence Deklarace projevila v posledních deseti letech v Německu ve vztahu k minulosti česko-německých vztahů. Tento aspekt by se na první pohled mohl zdát jako vedlejší, protože smysl Deklarace byl všeobecně chápán jako pokus o zlepšení budoucích forem česko-německých vztahů. Jak ale bylo od samého počátku všech jednání o Deklaraci zřejmé, týkaly se problémy, které Deklarace měla řešit, především minulosti.

Jde o zamyšlení historika nad zkušenostmi z deseti post-Dekla- račních let v oblasti historického vědomí a jejich implikací pro současný politický život v Německu. K zamyšlení nad otázkou, co dobrého dala Česko-německá deklarace světu – abych parafrázovala starou českou otázku „co daly české země světu“ – se z německé perspektivy nabízí srovnání německo-českých a německo-polských vztahů. Důvodů je k tomu celá řada, ale tři z nich považuji za nejzávažnější:

Za prvé, historickému tématu, které stojí v popředí debat o Deklaraci, se česky říká *odsun*, ale německy *Vertreibung*, tj.

vyhnání. Z německé perspektivy se toto téma týká osudů 9,5 milionů občanů německé národnosti z celé řady evropských států, kteří byli v 29. října 1946 v Německu registrováni jako přesídlenci,¹ protože ztratili v letech 1939–1946 své původní domovy (v letech 1947–49 bylo přesídleno ještě dalších 622 000 Němců z Polska² a Maďarska³). Součástí tohoto vývoje byl i odsun necelých tří milionů Němců z Československa v letech 1945/46, ale téma Vertreibung se v Německu dotýká stejnou měrou německo-českých, jako německo-polských vztahů: přes 90 % přesídlenců totiž přišlo z území, která byla za druhé světové války součástí tzv. Velkoněmecké říše a stala se na jejím konci součástí Československa a Polska.

Druhým důvodem k našemu srovnání je skutečnost, že německo-české vztahy jsou v současné době všeobecně považovány za velmi dobré, zatímco německo-polské vztahy se v očích mnoha pozorovatelů v posledních letech dramaticky zhoršují. Tomu bývalo dříve jinak, v 90. letech přímo naopak. Německo-české konflikty se již totiž po několik let v titulcích německých médií neobjevují a opakovaně je slyšet, že německo-české vztahy jsou tak dobré, jako ještě nikdy dříve. To potvrdil nedávno i nově jmenovaný ministr zahraničí ČR Karel Schwarzenberg v interview s deníkem *Die Welt*.⁴

Na rozdíl od tohoto potěšujícího vývoje se v Německu v posledních letech běžně nad německo-polskými vztahy nařiká. Dvě významné německé političky Rita Süßmuth (CDU) a Angelica Schwall-Düren (SPD) se dokonce v listopadu 2006 rozhodly iniciovat rozsáhlou podpisovou akcí s prohlášením, varujícím před tímto vývojem: „Jsme zneklidněni. Máme strach o německo-polské porozumění, kterého bylo v minulých desetiletích dosaženo,

1) Benz, W.: Fünfzig Jahre nach der Vertreibung. Einleitende Bemerkungen. In: Benz, W. (ed.): Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen: Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 1995, s. 8–15, zde s. 10.

2) Nitschke, B.: Vertreibung und Aussiedlung der deutschen Bevölkerung aus Polen 1945 bis 1949: München, Oldenbourg Verlag 2003, s. 275.

3) Tóth, A.: Migrationen in Ungarn 1945–1948. Vertreibung der Ungarndeutschen, Binnenwanderungen und slowakisch-ungarischer Bevölkerungsaustausch: München, Oldenbourg Verlag 2001, s. 217.

4) <http://www.welt.de/data/2007/01/16/1178111.html> (16. 01. 2007)

a proto se obracíme na německou a polskou veřejnost.“⁵ Jak 1373 podpisů pod jejich prohlášením ukazuje, jejich obavy nejsou ojedinelé. Tento pozoruhodný rozdíl ve vývoji vztahů mezi Německem a jeho dvěma sousedními státy jistě stojí za zamyšlení.

Třetí důvod pro naše srovnání nabízí skutečnost, že podobný krok, jakým byla Česko-německá deklarace, v německo-polských vztazích učiněn nebyl, a proto se naše srovnání při úvaze o otázce, co Deklarace přinesla, přímo nabízí.

Debata o dekretech

Dnešní všeobecně uspokojující stav vztahů mezi SRN a ČR není samozřejmý, nové jsou však i současné německé nářky nad stavem německo-polských vztahů. Těchto změn si již povšiml i předseda Sudetoněmeckého landsmannschaftu Bernd Posselt (CSU) a vysvětlil si ho svým svérázným způsobem: „Nebyla nikdy pravda, jak se mnohokrát tvrdilo, že německo-polská debata je již daleko pokročilejší než německo-česká.“⁶ Posselt poukázal na kritické hlasy, které se v Polsku ozývají v souvislosti s německým projektem vybudovat v Berlíně pod názvem Centrum proti vyhánění německé národní muzeum odsunu: „Téměř divoká hysterie, která se zmocnila velké části polské veřejnosti vůči plánovanému Centru proti vyhánění, nenachází v českých médiích téměř obdoby.“

Nezájem české veřejnosti o muzeální projekty v Německu se Posseltovi jeví jako výraz zlepšování vzájemných vztahů, a proto se domnívá, že Polsko má moc co dohánět: „Většina polských nositelů veřejného mínění je teprve nyní konfrontována s tématy, která jsou již po léta byt kontroverzně diskutována mezi sudetskými Němci a Čechy.“ Se zvyklostmi demokratických společností se sice Posseltovo označení kritických hlasů v Polsku vůči projektu německého národního muzea odsunu jako „téměř divoká hysterie“ neslučuje a nezájem české veřejnosti o muzeální projekty v SRN jistě nelze interpretovat jako výraz souhlasu následkem jakéhosi „duchovního pokroku“ české společnosti směrem k politickým cílům hodno-

5) Wir stehen in der Verantwortung, <http://www.polenunddeutsche.com/> (31. 01. 2007)

6) Posselt, B.: Aufgaben und Chancen: Sudetendeutsche Zeitung 12. 1. 2007.

tám Sudetoněmeckého *landsmannschaftu*. Posseltův postřeh, že se v německo-polských vztazích teprve v posledních letech hovoří o problémech, které byly v ohnisku zájmu veřejnosti ohledně německo-českých vztahů již před lety, je však trefný.

Když byla totiž před deseti lety Deklarace podepsána, bylo v Německu slyšet sice mnoho oslavných slov, ale ozývalo se daleko více kritických hlasů. Mnozí němečtí komentátoři nebyli spokojeni, protože se jim zdálo, že Deklarace nesplnila jejich cíle. Spolkový kancléř Helmut Kohl tehdy ještě v Praze hned po podepsání prohlásil, že majetkové otázky zůstávají „přirozeně“ otevřené.

Známý deník *Frankfurter Allgemeine Zeitung* oznámil, že „i přes tento happyend proces usmíření ještě dobrého konce nedosáhl“.⁷ Bavorská vláda zase litovala, že nebylo dosaženo naplnění tzv. práva na vlast a kolektivního návratu sudetských Němců, a vyslovila své pevné odhodlání setrvat i nadále na stanovisku, že Deklarací se Německo nezřeklo majetkových požadavků vůči ČR. Ústřední svaz vyhnanců Bund der Vertriebenen kritizoval, že v Deklaraci nebyla česká strana nucena převzít historickou zodpovědnost za odsun, který spolková vláda považuje za protiprávní.⁸

Pozoruhodné byly i odkazy na to, že požadované tzv. právo odsunutých na ztracenou domovinu znamená podstatně více než jen obvyklou svobodu pohybu v rámci EU.⁹ Téměř unisono se tehdy v německém tisku objevovala tvrzení o „téměř nezakrývané nenávisti vůči Němcům“ v ČR a s oblibou byly vyslovovány pochybnosti o tzv. *Europa-Fähigkeit* (evropské schopnosti či zralosti) České republiky.¹⁰

Na první pohled se tak mohlo zdát, že Deklarace velký užitek nepřinesla. Kritické hlasy v Německu však vyjadřovaly, co si velká část německé veřejnosti slibovala od toho, čemu se běžně říká usmíření. Reakce na Deklaraci ukázaly, že německým politikům nešlo o emocionální empatie s odsunutými či intelektuální debatování o vzpomínkách na útrapy těžkých dob druhé světové války, nýbrž o zcela konkrétní politické požadavky.

7) *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17. 2. 1997.

8) *Sudetendeutsche Zeitung* 24. 1. 1997

9) *Nordwest-Zeitung* 12. 5. 1997

10) V orig. „einen kaum verhüllten Deutschen-Haß“ a „Zweifel an der Europa-Fähigkeit der tschechischen Republik“: *Nordwest-Zeitung* 12. 5. 1997

Ty se týkaly především majetku a teritoriálně-státoprávního statutu tzv. sudetoněmecké domoviny, tj. českých pohraničních oblastí, které jsou od roku 1933 v Německu všeobecně nazývány *Sudetenland*. Veřejně byly takové požadavky počátkem devadesátých let vyslovovány zřídka, ale nebyly nové. Všechny německé vlády totiž od založení Spolkové republiky v roce 1949 stojí na stanovisku, že rozhodnutí Postupimské konference o přesídlení německého obyvatelstva z Polska, ČSR a Maďarska bylo v rozporu z mezinárodním právem a že proto ani konfiskace majetku odsunutých nebyly právoplatné.

Z těchto tvrzení odvozují německé vlády svůj postoj považující tzv. majetkoprávní otázky mezi SRN a Polskem resp. ČR za otevřené a tvrdí, že odsunutým z Československa přináležejí tzv. právo na vlast (*Recht auf die Heimat*) jako kolektivní právo na sebeurčení tzv. sudetoněmecké národnostní skupiny (*sudetendeutsche Volksgruppe*) v českých pohraničních oblastech. Tyto cíle se po podepsání Deklarace projeví s nepřehlédnutelnou jasností, a brzy poté stály u zrodu pokusů o zrušení Benešových dekretů, který nabyl v letech 2000–2002 dimenzí přímo dramatických. Tehdy již jen málokdo pochyboval nad tím, že Deklarace svůj cíl, uklidnit a harmonizovat německo-české vztahy, nesplnila.

Protivníci tzv. Benešových dekretů ale přenesli německo-český konflikt z bilaterálních vztahů na půdu Evropského parlamentu. To vzbudilo v Německu ještě větší mediální vzrušení než česko-německá deklarace. Německo-české vztahy se objevovaly kolem roku 2000 pravidelně v titulcích všech médií, která vzbuzovala v neinformované veřejnosti dojem, že nebudou-li tzv. Benešovy dekrety zrušeny, nemůže si žádný německý turista v Česku být jist svým životem a vlastnictvím. Mnozí němečtí žurnalisté totiž naznačovali, jakoby ČR trvala na stanovisku, že zločiny vůči Němcům mají dodnes a i nadále zůstat beztrestné. Sotva kdo v Německu tušil, že tomu tak nebylo ani v chaotických poměrech prvních poválečných měsíců 1945.

V roce 2002 bylo však právní stanovisko ČR potvrzeno evropskými institucemi jako pozice, která není v rozporu s evropským právním pořádkem – jak se obávali mnozí Němci, kteří zrušení dekretů požadovali. Mediální vzrušení v Německu jakoby přes noc opadlo, takže se jen málokdo o výsledku právních posudků

Evropského parlamentu vůbec dozvěděl. Protože se německo-české konflikty vytratily náhle z horizontu německých médií, ví dodnes jen málokdo, jak ztroskotaly i další pokusy prosadit domnělé majetkové nároky soudní cestou poté, co pozici ČR potvrdil v roce 2005 i Evropský soud pro lidská práva. Díky tomu, že se německo-české konflikty v německých médiích přestaly objevovat, jsou ale dnes vzájemné vztahy mezi SRN a ČR považovány všeobecně za neproblematické.

Tento dramatický vývoj vzbuzoval dojem, že Deklarace nepřinesla tzv. usmíření resp. nenašla řešení pro konflikt, vyplývající z požadavků německého státu vůči ČR a pochopitelné neochoty českých politiků, o majetkových otázkách a tzv. kolektivním právu odsunutých na národní sebeurčení v tzv. sudetoněmecké domovině zvané *Sudetenland* debatovat. Teprve při důkladnějším pozorování se však ukazuje, že právě Deklarace byla velmi nápomocná, a to ze dvou důvodů: jednak se nejpozději v reakcích na Deklaraci vyjasnilo, v čem konflikty mezi SRN a ČR spočívaly; a za druhé nabídl její text jednoznačný model, jak překonat bilaterální problémy vzniklé následkem neslučitelnosti historických interpretací a právních postojů mezi dvěma státy.

V klíčové větě tohoto dokumentu totiž obě strany uznaly, že mají rozdílná stanoviska vůči minulosti, ale zavázaly se tento rozdíl respektovat a vzájemné vztahy od otázek týkajících se minulosti osvobodit: „Obě strany se shodují v tom, že spáchané křivdy náleží minulosti, a že tudíž zaměří své vztahy do budoucnosti. Právě proto, že si zůstávají vědomy tragických kapitol svých dějin, jsou rozhodnuty nadále dávat při utváření svých vztahů přednost dorozumění a vzájemné shodě, přičemž každá strana zůstává vázána svým právním řádem a respektuje, že druhá strana má jiný právní názor. Obě strany proto prohlašují, že nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti.“ (článek IV deklaráce)

Ztracený východ

Německo-polské vztahy se od počátku devadesátých let vyvíjely z různých důvodů jinak. Polsko jako jeden z větších evropských států samozřejmě hraje jinou roli v německé zahraniční a hospodářské politice, ale i vnitropoliticky, než tomu je v pří-

padě ČR. V oblasti historického vědomí se však setkáváme v Německu ve vztazích k oběma zemím s podobnými problémy. Německé konflikty s Polskem se týkají stejného tématu jako německo-české problémy – a to *Vertreibung*. Po pádu komunismu byl však vývoj vzájemných vztahů vůči Německu v této oblasti v obou zemích rozlišný. V čem spočívají tyto podobnosti a rozdíly?

Podobnost je dána rolí, kterou hraje téma *Vertreibung* v Německu. Tam se totiž jedná o jeden z poválečných problémů německé národní identity, se kterým se německá společnost dodnes s velkou námahou vyrovnává. Tento problém se dotýká, jak jsme viděli, obou sousedních států na východní hranici Německa stejnou měrou. Chceme-li pochopit společné rysy německo-polských a německo-českých problémů v této oblasti, musíme si připomenout formu, jakou se téma *Vertreibung* zapsalo v německém historickém vědomí. Na tento aspekt bývá v ČR často zapomínáno. Přesídlení německého obyvatelstva v letech 1939–1946 bylo z perspektivy německé nejen daleko závažnějším problémem než odsun z perspektivy české či polské, ale navíc jde v Německu o stále živý problém.

Klíčovou roli v německém vzpomínání na *Vertreibung* hraje jeden v Česku málo známý pojem „německý východ“ (*deutscher Osten*). Často se setkáváme i jen s označením „Východ“ (*Osten*), „východní prostor“ (*Ostraum*), často bývá řeč i o „německých sídelních oblastech ve východní Evropě“ (*deutsche Siedlungsgebiete im östlichen Europa*). Na německých mapách bývá od počátku 20. století takto označována pozoruhodná mozaika různých velkých území mezi Baltickým, Jaderským a Černým mořem. Zčásti jde o území, která byla před první světovou válkou součástí Německé říše a z části o území, která nikdy k Německu sice nepatřila, ale kde žily větší či menší německy mluvící menšiny.

Pojem „německý východ“ sehrál v německých dějinách celého 20. století neobyčejně důležitou roli, v neposlední řadě jako inspirace Hitlerova známého projektu vybudovat ve východní Evropě nacistické koloniální impérium; Hitlera totiž ona kartografická mozaika inspirovala k tomu, přeměnit všechna území vyznačená jako „německá“ v jednu Velkoněmeckou Říši a zaopatřit ji využitím sousedních v německé kolonie přeměněných území pracov-

ními silami a nerostným bohatstvím: „Co byla pro Anglii Indie, bude pro nás východní prostor,“¹¹ představovali si nacisté.

Většinu území na této kartografické mozaice zvané „německý východ“ – přesně řečeno oně části těchto území, které vůbec kdy k Německu patřily – Německo následkem první a druhé světové války ztratilo, ale v Německu je dodnes na tzv. „ztracený východ“ (*verlorener Osten*) živě vzpomínáno. Německý stát např. dokonce dodnes financuje rozsáhlou síť zvláštních institucí, které mají za úkol pěstovat kulturní tradice „německého východu“ a udržovat je jako důležitou součást historického a kulturního povědomí německé společnosti. A právě jejich součástí jsou i známé vyhnanecké organizace (*Vertriebenenorganisationen*), které nemají pouze za úkol pečovat o přesídlence z let 1939–1949, nýbrž i o vzpomínání na „ztracený východ“, tj. na území mezi Baltickým, Jaderským a Černým mořem, která jsou považována za historicky německá území.

Polsko a ČR jsou dva státy, které leží na území tohoto tzv. ztraceného východu; ba co více, na území, které v německém historickém vědomí dokonce tvoří jakési srdce tzv. německého východu. Na *Vertreibung* proto není v německé kolektivní paměti vzpomínáno podobně jako v Česku či Polsku jako na útrapy jednotlivých Němců, kteří ztratili následkem druhé světové války své domovy. Vzpomínky na *Vertreibung* jsou v Německu obvykle spojovány pouze s koncem války, jako celonárodní katastrofa, následkem které Německo ztratilo území tzv. německého východu.

Na rozdíl od Poláků a Čechů, kteří vnímají odsun jako jednu z oněch tragických událostí druhé světové války, které měly dalekosáhlé následky pro celou Evropu a přinesly utrpení milionům Evropanů, se *Vertreibung* v německé kolektivní paměti jeví jako jeden historicky dalekosáhlý problém německých dějin – jak to např. formuloval známý historik Heinrich August Winkler: „Z území, která se následkem středověké východní kolonizace stala německá, zbyla jen ta část, která ležela západně od hranice na Odře a Nise.“¹²

11) Hitler, A.: Monologe im Führer Hauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims, ed. Werner Jochmann: Hamburg 1980, s. 55.

12) Winkler, H. A.: Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte II: Vom „Dritten Reich“ bis zur Wiedervereinigung: München 2002, s. 117.

Pojem *Vertreibung* je metaforou, připomínající v SRN vyhnání německého národa z „německého východu“ na konci druhé světové války, jehož počátky ale bývají časově zasazovány již do roku 1918. Z tohoto pohledu se jeví mnohým Němcům nesrozumitelné a nespravedlivé, že bylo na konci druhé světové války „Polsko v poválečné době odškodněno na účet Německa“ či že se stal „Sudetenland opět součástí Československa“.¹³

Usmířovací euforie

Na tomto pozadí pochopíme podobnost německo-polských a německo-českých problémů v této oblasti. V čem však vězí příčiny rozdílů ve vztazích obou zemí s Německem ve vztahu vůči minulosti? Německo-polské vztahy se vyvíjely po pádu komunismu poklidněji než německo-české. V Německu od počátku existovala velká síť veřejných německo-polských organizací, které vznikly již v 70. letech na podporu Brandtovy tzv. východní politiky (*Ostpolitik*). Na jejich činnosti se podílil živě i relativně početná polská menšina v Německu.

Poté, co SRN definitivně uznala v roce 1990/91 německo-polské hranice, se obou zemí zmocnila jakási vlna euforického usmířovacího nadšení, která byla nesena relativně velkou částí veřejnosti v obou státech. Ze strany německého státu nebyly požadavky vůči Polsku vznášeny zdaleka tak otevřeně, jako vůči ČR. Cíle vyhnaneckých organizací, které jsou v SRN tradičně nehlasitějšími nositeli politických požadavků pokoušejících se o revizi rozhodnutí Postupimské konference z roku 1945 o přesídlení německého obyvatelstva z Polska, ČSR a Maďarska, se v oblasti německo-polských vztahů v ničem nelišily od cílů sudetoněmeckých organizací. Do nového tzv. dialogu mezi Německem a Polskem se však integrovaly landsmannschafty rychleji a intenzivněji než sudetoněmečtí politici.

Navíc neexistuje žádná jednotná vyhnanecká organizace, která by podobně jak Sudetoněmecký landsmannschaft vystupovala jako reprezentant tzv. národnostní skupiny a požadovala od Polska uznání jako partner pro jednání s polskou vládou. Slezský,

13) Benz, W.: Ausgrenzung, Vertreibung, Völkermord. Genozid im 20. Jahrhundert: München 2006, s. 131.

Gdaňský, Východopruský či Západopruský landsmannschaft jsou totiž organizace zastupující pouze regionální sdružení a nikoli všechny Němce odsunuté z Polska. Žádné z vyhnaneckých organizací příslušných pro Polsko se také nedostalo tak velké politické a finanční podpory jako sudetoněmeckým politikům díky patronátu bavorského státu z roku 1954 nad tzv. sudetoněmeckou národnostní skupinou.

Euforie německo-polského usmiřování se začala rozplývat teprve v roce 2002, když se v Polsku ozvaly již zhora zmíněné kritické hlasy vůči plánům, podle kterých má být v Berlíně vybudováno německé národní muzeum odsunu. Četní komentátoři v Polsku poukazovali na vytržení odsunu z kontextu druhé světové války a připodobňování poválečného zacházení s Němci nacistickým zločinům. Projekt nebyl kritizován pouze v Polsku. I v Německu vzbudily plány, na nichž se Spolkový sněm roku 2002 usnesl,¹⁴ velkou vlnu rozhořčení a vzrušených diskusí.

K mezinárodní iniciativě skupiny německých historiků na protest proti tomuto muzeálnímu plánu, k tzv. Gerolsteinské výzvě,¹⁵ se v létě 2003 připojilo přes tři sta osobností z mnoha evropských států i ze zámoří, včetně celé řady prominentních historiků jako Michael Burleigh, Ronald M. Smelser a Georg G. Iggers z USA, Gilad Margalit z Izraele, Heiko Haumann ze Švýcarska, Anton Pelinka z Rakouska nebo Miroslav Hroch, Dušan Třeštík či Ivana a Petr Čornejovi z ČR, ale i Hartmut Lehmann, Michael G. Müller a Klaus Zernack z SRN.

O široké mezinárodní podpoře Gerolsteinského protestu německá média sice téměř pomlčela, ale o to více vzrušené pozornosti bylo věnováno odezvě v Polsku. Na kritické hlasy v Polsku však německá média nereagovala věcně a neosvětlila veřejnosti jejich argumenty. Spíše se Německem přelila vlna emocionálního rozhořčení, artikulovaného v podobných tónech, jaké se objevovaly dříve v německo-českých vztazích: osočování kritiků jako nacionalistů či nepoučitelných obětí komunistické indoktrinace.

Záhy se ukázalo, že vůči kritice z Polska v německé veřejnosti zdaleka neplatí pravidlo demokratických společností o respek-

tu všech názorů. Denunciace ad hominem a stereotypní meditace o polském národu se jakoby přes noc staly součástí denní rutiny německých médií. Ani známá publicistka Helga Hirsch se např. brzy nerozpakovala prohlásit tak rozvážnou osobnost s velkými zásluhami o vstřícnost vůči Německu, jako je Władysław Bartoszewski, za „traumatizovaného člověka“, pro kterého prý byl projekt muzea odsunu „šokem“, a který by proto měl být o Německu teprve poučen. Ba i o Marku Edelmanovi, posledním žijícím z vůdců povstání ve Varšavském ghettu, se Helga Hirsch vyjadřuje tímto způsobem.¹⁶

Na připomínku známého německého historika Norberta Freie o záhodnosti respektu alespoň vůči obětem nacistického režimu odpovídá Helga Hirsch formulací běžnou v německé veřejnosti: „Podle Vaší logiky máme my nyní brát ohled na výpovědi očitých svědků – protože jsou Poláci. A jak je to s traumatizovanými Němci?“ Rozdílnost mezi zkušenostmi obětí nacismu a odsunutých není dodnes v Německu všeobecně chápána, a proto se pokusy o líčení odsunu jako údajně stejného zločinu a bezpráví, jakým se vyznačoval nacistický režim, těší velké oblibě. Jen málokdo v Německu chápe, proč se proti této interpretaci evropských dějin 20. století mnoho Evropanů brání, a to nejen v Polsku a Německu.

Aby situaci uklidnili, podepsali německý prezident Johannes Rau a polský prezident Aleksander Kwaśniewski na podzim 2003 společné tzv. Gdaňské prohlášení. V něm se upsali myšlence, že by Němci, Poláci a všichni ostatní Evropané měli o historii nacismu a odsunu bádát a psát společně: „Evropané by měli všechny případy přesídlování, útěku a vyhnání, k nimž došlo v Evropě ve 20. století, společně nově ohodnotit a dokumentovat, aby učinili jejich příčiny, historické pozadí a jejich různorodé následky srozumitelné veřejnosti. Toho všeho může být dosaženo pouze v duchu usmíření a přátelství. O to pevněji nás to bude spojovat. Vyzýváme k tomu vést takový upřímný evropský dialog o této důležité otázce, která se týká naší minulosti a naší společné budoucnosti, a očekáváme, že k tomu vysoce uznávané osobnosti, politici a zástupci občanské společnosti přispějí. Měli by formulovat do-

14) <http://www.bohemistik.de/beschluss.html> (31. 1. 2007)

15) www.vertreibungszentrum.de (30. 1. 2007)

16) Hirsch, H.: Die Macht der Erinnerung. Der 8. Mai 1945 und wir, ed. Daniel Haufler – Stefan Reinecke: Taz-Journal 2005/1 [Berlin 2005], s. 15–17, zde s. 17.

poručení, v jakých formách a strukturách tento proces evropské inventarizace a dokumentace může být proveden.¹⁷

Na rozdíl od Česko-německé deklarace z roku 1997 jako diplomaticko-politické dohodě o racionálním přístupu ke různým stanoviskům vůči minulosti, je německo-polské Gdaňské prohlášení postaveno na pokuse hledat na základě společného emocionálního rozpoložení společně sdílené historické interpretace. Na základě Gdaňského prohlášení bylo v roce 2005 podepsána dohoda mezi ministry kultury SRN, Polska, Maďarska a Slovenska o úmyslu, založit společnou organizaci zvanou Evropský network vzpomínka a solidarita,¹⁸ která by Gdaňskou vizi obou prezidentů uskutečnila. O dalším vývoji této organizace se zatím žádné zprávy neobjevily.

Usmírování a konflikt

Představa, že by v budoucnu všichni Evropané přijali jakési „nové ohodnocení“ dějin nacismu, druhé světové války a odsunu za své, postrádá jakýchkoli vyhlídek na realizovatelnost, nehledě na to, že ji přinejmenším žádný historik nemůže považovat za záhodnou. O nové přepisování dějin podle státně organizovaných představ se sice již v minulosti pokoušel ne jeden politický režim, ale různorodost lidských zkušeností se nikdy nepodařilo redukovat na zdánlivě všeobecně platné formule a podřídit představám ani těch nejmocnějších státníků.

Otřes v německo-polských vztazích, který se oba prezidenti pokusili uklidnit, byl záhy zesílen tím, že se teprve kolem roku 2003 na horizontu veřejných debat v německo-polských vztazích objevily majetkoprávní otázky. V polské veřejnosti vzbudily podobnou vlnu zděšených emocí jako kdysi v ČR. Tímto vývojem vznikl dojem, že se německo-polské vztahy zhoršují. Spolkový kancléř Gerhard Schröder se sice v roce 2004 od otevřeně vznášených majetkoprávních požadavků vůči Polsku distancoval a dokonce prohlásil, že vláda bude proti nim aktivně vystupovat.

Podle jeho vzoru tak záhy učinila celá řada dalších německých politiků, ale současná spolková kancléřka Angela Merkelová nedávno potvrdila i vůči Polsku tradiční odmítnutí všech dosavadních německých vlád, majetkoprávní otázky uzavřít.¹⁹

Německý stát tak zůstává i nadále vůči oběma sousedům, jak Polsku tak ČR, na pozici, že Postupimské rozhodnutí z roku 1945 o přesídlení německého obyvatelstva bylo protiprávní a že s odsunem související majetkové otázky zůstávají i nadále otevřené. Ani od požadavků na naplnění tzv. práva na vlast se zatím žádný významný německý politik nikdy nedistancoval. Ba naopak, v roce 2002 se tento požadavek objevil výslovně ve volebním programu CDU/CSU: „Právo na vlast platí“; právo všech občanů EU usadit se kdekoli podle své osobní volby prý je pouhým „krokem k uskutečnění práva německých vyhnanců na domovinu“, protože protiprávnost odsunu by měla být uznána a v budoucnu by se mělo všem národům a národnostním skupinám dostat stejných práv.²⁰

Ve společném vládním programu velké koalice SPD/CDU/CSU z roku 2005 byla „německým vyhnancům z domoviny“ (*deutsche Heimatvertriebene*) přiřčena funkce, být spolu s „německými národnostními skupinami ve východní Evropě“ (*deutsche Volksgruppen in Osteuropa*) také po „rozšíření na východ“ (*Osterweiterung*) „důležitým mostem při spolupráci s našimi východními sousedy“. Navíc se obě vládní strany zavázaly splnit následující úkol: „Chceme v duchu usmíření zasadit zřízením Centra proti vyhnáním v Berlíně na znamení toho, aby bylo vzpomínáno na protiprávnost vyhnání a zároveň vyhnání navždy zavrhnuto.“²¹

Rétorické návyky se časem mění a postoje jednotlivých německých politiků a státníků jsou různorodé. Myšlenka, že se německý národ stal následkem druhé světové války a odsunu obětí bezpráví, je dodnes v Německu hluboce zakořeněna stejně tak jako odmítavý postoj vůči mezinárodněprávní legitimitě poválečných rozhodnutí spojeneckých mocností. V organizacích vyhnanců, jejichž dnes

19) http://www.cdu.de/archiv/2370_18263.htm (30. 1. 2007)

20) <http://regierungsprogramm.cdu.de/regierungsprogramm-02.06-b.pdf> (19. 2. 2004, Archiv Evy a Hanse Henninga Hahnových, Augustfehn)

21) <http://www.regierungsprogramm.cdu.de/download/regierungsprogramm-05-09-cducsu.pdf> (31. 1. 2007)

17) http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2005/12/__Anlagen/danziger-erklaerung927524,property=publicationFile.pdf (30. 1. 2007)

18) <http://archiv.bundesregierung.de/bpaexport/artikel/33/782733/multi.htm> (30. 1. 2007)

vůdčí politické osobnosti se již vesměs narodili v SRN, a v německých menšinách ostatních států, spatřuje německý stát i nadále tzv. most mezi současným Německem a tzv. ztraceným východem.

„Já jsem vždy pocítoval ztrátu německého východu jako fundamentálně otřesnou katastrofu německé existence“²², napsal v roce 2003 známý historik Karl Schlögel, který se narodil 1948 v bavorské obci Hawangen. Dnes je prominentním expertem pro dějiny východní Evropy a zasazuje se vehementně o to, aby se v Německu na „německý východ“ a *Vertreibung* nezapomínalo, jak ukazuje jeho výzva z roku 2003: „Žádné německé historické muzeum bez zpracování ztráty starých německých východních provincií, bez zobrazení toho, co byl ‚německý východ‘, bez zobrazení útěku a vyhánění.“²³ Praha, Brno, Poznaň či Gdaňsk jsou města, která na mapách „německého východu“ patří k významným metropolím tzv. ztraceného východu, a jen málo Němců dodnes chápe, proč se Polákům či Čechům historie těchto měst jeví jinak.

Vzor pro dnešek

Ve svobodných demokratických společnostech je názorová pluralita historického vědomí samozřejmá, a proto jak v Německu, tak i v Polsku a ČR nacházíme nejrůznější interpretace minulosti. Taková různorodost ve formách kolektivní paměti jednotlivých národů nemůže sama o sobě zatěžovat mezistátní vztahy. Zahraničněpolitické problémy vznikají pouze tam, kde je interpretací minulosti zneužíváno k legitimování právních postojů či politických požadavků.

Že by Polsko či ČR kdy přiměly Německo změnit již více než půl století staré právní pozice, lze asi sotva očekávat. Stejně tak by bylo naivní očekávat, že bude v Německu, Polsku či v ČR vzpomínáno

na minulost vůbec, ale zejména na druhou světovou válku a odsun, stejným způsobem. To znamená, že všichni zúčastnění, ať politici či občané těchto tří států, budou i nadále nuceni žít s vědomím různosti, a to nejen jejich vzpomínek a historických interpretací minulosti, ale i různosti právních stanovisek jejich vlád.

Model, který pro tuto skutečnost našla Česko-německá deklarace, se po jednom desetiletí očividně osvědčil. Důvodem je klíčová věta tohoto bilaterálního dokumentu, ve které obě strany uznaly, že mají rozdílná stanoviska, ale zavázaly se tento rozdíl respektovat a vzájemné vztahy od otázek týkajících se minulosti osvobodit. Německo-polské vztahy doposud spočívají na jiném základě: totiž na pokusech, nikoli rozdílná stanoviska otevřeně artikulovat a respektovat, nýbrž překonávat rozdíly cestou jakéhosi emocionálního sblížování a pokusy o hledání společných historických interpretací.

Jak současný stav naznačuje, model Deklarace zatím přinesl lepší výsledky než cesta, kterou se zatím ubírají německo-polské vztahy, byť se tomu před deseti lety zdálo být naopak. Jako historička bych proto shrnula hlavní přínos Deklarace zjištěním, že česko-německá deklarace nabízí světu užitečný model pro řešení konfliktů týkajících se minulosti mezi státy s různými historickými zkušenostmi a kulturně historickými tradicemi. A to jistě není málo.

Při zamyšlení nad desetiletými zkušenostmi po podepsání Česko-německé deklarace mne jako historika znepokojuje pouze následující úvaha. Z perspektivy historika v Německu, které patří k hlavním protagonistům pokusů o sjednocující ústavní právo v EU, si lze těžko představit, jak by se 25 evropských států mělo na základě rovnoprávnosti všech členských států dohodnout na společné ústavě, když se zatím ještě neshodly ani např. o mezinárodněprávní platnosti šedesát let staré Postupimské dohody.

Jakou formou by mělo být v budoucnu zajištěno, že by si v případě eventuálního vzniku pro celou EU závazného ústavního práva jednotlivé státy byly schopny zajistit onen prostor pro rozličné právní postoje ve specifických otázkách, který umožnil Česko-německou deklaraci: nehrozí nebezpečí, že by se jednoho dne buď Německo nebo Česká republika byly nuceny se svého současného stanoviska vzdát?

22) Schlögel, K.: Nach der Rechthaberei Umsiedlung und Vertreibung als europäisches Problem. In: Bingen, D. – Borodziej, W. – Troebst, S. (eds.): Vertreibungen europäisch erinnern? Historische Erfahrungen, Vergangenheitspolitik – Zukunftskonzeptionen: Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2003, s. 11–33, s. 15.

23) Schlögel, K.: Die Düsternis – in neuem Licht. Die Geschichte der Vertreibung passt nicht in ein Zentrum. Die Erinnerung muss gelebt werden. In: Ein Zentrum gegen Vertreibungen. Nationales Gedenken oder europäische Erinnerung? ed. Deutsches Kulturforum östliches Europa: Potsdam 2003, s. 47–55, zde s. 51f.

Kompromisem od konfrontace ke kooperaci

Václav Houžvička

Sociologický ústav Akademie věd ČR

Deset let existence deklarace podepsané 21. ledna 1997 v Praze spolkovým kancléřem Helmutem Kohlem a českým premiérem Václavem Klausem je většinou hodnoceno jako období vzájemné pozitivní spolupráce, období, kdy se podařilo naplnit priority polistopadového vývoje, oba zásadní cíle české zahraniční politiky, tedy vstup země do Severoatlantické aliance (1999) a Evropské unie.

Prvotním cílem deklarace bylo zklidnění česko-německých vztahů v zájmu dosažení podpory Německa pro dosažení těchto cílů a odstranění historické zátěže komplikující aktuální stav spolupráce obou států, ČR a SRN. Deklarace měla česko-německé vztahy osvobodit od zátěže minulosti, měla otevřít cestu hladkému průběhu východního rozšíření Evropské unie, mezi jinými o Českou republiku.

Prolomení začarovaného kruhu

Deklaraci lze s jistou mírou nadsázky chápat jako pokus „odjít“ explozivní odkaz historie, který přetrvával i po uzavření Smlouvy mezi ČSFR a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci. Deklarace je příkladem, v pozitivním a negativním smyslu, jak zacházet s historií v bilaterálních vztazích.

Patrně největší hodnota Deklarace spočívala v tom, co výstižně pojmenovala tehdejší předsedkyně Spolkového sněmu/Bundestagu profesorka Rita Süßmuthová, když řekla: „Naše společná deklarace má pomoci prolomit začarovaný kruh vzájemného

účtování a obviňování. Nesmíme zůstat zajatci minulosti, neboť tím by nakonec minulost zvítězila.“¹

Nemá-li naše dnešní retrospektiva podeklaračního vývoje zůstat v poloze pouhého rétorického bilancování, potom je třeba podívat se na uplynulé desetiletí česko-německých vztahů kriticky, právě z hlediska onoho převažujícího očekávání. Nabízí se otázka: osvobodila nás Deklarace od historické zátěže vzájemných vztahů, a lze vůbec očekávat od politického prohlášení podobně zásadní a očistný účinek?

Vzdor množství sblížovacích aktivit (naprostou většinou inspirovaných sudetoněmeckou příp. německou stranou), které přinesl listopadový vývoj, bylo po celé období zřejmé, že oficiální stanoviska na vládní úrovni se přibližovala jen obtížně nebo vůbec.²

Skutečnost, že vůle vybudovat vzájemné vztahy na nových základech byla doprovázena politickým váháním o způsobu, jakým by měl být „obrácen list“, vedla k tomu, že sporné otázky minulosti znovu vplynuly na povrch.³ Právě toto váhání poznamenalo obsah smlouvy z roku 1992 a vyvolalo potřebu dodatečně diplomaticky „ošetřit“ konfliktní témata minulosti.

Záhy po roce 1989 bylo zřejmé, že sociálně psychologickou podstatu postojů Čechů vůči Německu nevyřeší ani historikové, kteří sice mohou „historizaci“ traumat z minulosti napomoci (v lepším případě) například spojeným úsilím o co nejobjektiv-

nější obsah učebnic dějepisu a odstraňováním obrazu nepřítelů, ale instrumenty vlivu na veřejné mínění nedisponují. Vedle toho se historikové, podobně jako řadoví občané usilující o vyrovnání s historií, stávají sami součástí fenoménu „skryté paměti skupiny“, která danou skupinu sjednocuje (M. Halbwachs), což znamená, že existuje tolik pamětí, kolik existuje skupin.

Paměť se stává předmětem možné historie,⁴ ale také disponuje schopností rekonstruovat původní konflikt v nových podmínkách a „svádět včerejší bitvy“ (Daniel Cohn-Bendit). „Když si vzpomínáme na minulost, rekonstruujeme ji v souladu se svými současnými idejemi, všimneme si jen těch faktů, které jsou důležité pro naše bezprostřední cíle.“⁵ Vztaženo k debatě Čechů a Němců, je dlouhodobě patrná tendence k přetížení jejího obsahu historickými tématy, jež zvyšují pravděpodobnost instrumentalizace dějinných událostí a faktů s nimi spjatých v aktuální situaci, jejíž definiční rámec je však diametrálně odlišný.⁶

Návrat střední Evropy

Zdravý rozum nemá pravdu, když si myslí, že minulost je pevná, stálá a neměnná proti stále se měnícímu pohybu přítomnosti. Probíhá proces přetváření minulosti, který zahrnuje její reinterpretaci. Pravdivé pochopení naší minulosti je záležitostí našeho hlediska.

4) Nora, P.: Mezi paměti a historií (problematika míst): *Politika paměti* (antologie francouzských společenských věd), No. 13/1998: Praha, Cahiers du CEFRES, s. 9–11. Autor zejména upozorňuje na skutečnost, že paměť je fenoménem ryze soukromým, kdežto historie se stala společenskou vědou. Z toho dovozuje, že paměť národa je tedy posledním vtělením paměti historie.

5) Nora (1998), s. 9.

6) I tyto možnosti jsou však komplikované a omezené. Například bezprostředně po listopadovém zvratu vznikla myšlenka vypracování reinterpretovaného „smírovacího“ pojetí dějin, k němuž by se měla v krátké době dopracovat smíšená česko-německá Společná komise historiků. Právě z této půdy měla vzejít zamýšlená nová učebnice „společných“ dějin. Výsledkem byl skromný náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století nazvaný *Konfliktní společnost, katastrofa, uvolnění*, publikovaný v roce 1995. Některé kompromisní formulace klíčových událostí dějin byly převzaty do textu česko-německé deklarace. Rovněž přepracování učebnic na jedné i druhé straně pokročilo omezeně. Podrobně k tématu viz studie: Beneš, Z.: České dějiny 20. století v německých učebnicích dějepisu a Weger, T.: Analýza českých učebnic dějepisu. In: *Učebnice a česko-německé sousedství* (Mariánskolázeňské rozhovory): Ackermann-Gemeinde/Česká křesťanská akademie 2001.

1) Projev předsedkyně německého Spolkového sněmu prof.dr. R. Süßmuthové. 1997. Projevy u příležitosti Německo-české deklarace před členy německého Spolkového sněmu a Spolkové rady dne 24. dubna 1997 v Bonnu a poslanci a senátory Parlamentu ČR dne 29. dubna 1997 v Praze. Bonn: Deutscher Bundestag Referat Öffentlichkeitsarbeit.

2) Vše nasvědčuje tomu, že nadále platí spíše potřeba nalézt oboustranně přijatelné slovní formulace pro obhájení vlastního stanoviska, než sloučení dvou odlišných interpretací novodobých dějin česko-německých vztahů. Na určitou disproporci jak tématickou, tak z hlediska složení účastníků česko-německého dialogu upozornil Václav Klaus ve svém projevu na konferenci „Tolerance místo intolerance“ v Ústí nad Labem. Plné znění projevu viz <http://www.ceskenoviny.cz> ze dne 28. 3. 2004.

3) Odhalení sochy prezidenta E. Beneše v Praze na Loretánském náměstí dne 16. 5. 2005 vyvolalo ještě šedesát let po skončení druhé světové války hluboce emotivní reakce představitelů Sudetoněmeckého krajanského sdružení a bavorského premiéra E. Stoibera. Obdobně emotivně reagují politikové ČR i společnost na sudetské svátky letnic/Pfingsten.

Dvojí právní výklad určujících momentů jako je Mnichovská smlouva, Postupimská smlouva a navazující transfer sudetských Němců představují tak obtížně překlenutelné rozpory (plynouce z odlišných právních stanovisek obou stran) v česko-německých vztazích, že je patrná snaha českých politiků přenechat toto „konfliktní pole“ odborníkům. Ze strany německé jsme svědky opačného přístupu, kdy někteří politikové (zejména stran CDU/CSU) využívají potenciál tématu vyhnanců pro získání „politických bodů“.⁷

Každý stát je produktem kumulované historické zkušenosti. Platí to i v případě České republiky a Spolkové republiky Německo a jejich vztahů. Posuzujeme však vzájemné vztahy na počátku 21. století. Lze vůbec v podmínkách světa globalizovaného politicky, ekonomicky i kulturně, považovat úvahy o střední Evropě za relevantní? Domnívám se, že ano a uvedu proč.⁸

Střední Evropa hraje nadále roli v kontextu česko-německých vztahů i po roce 1989, v předdefinovaném rámci rozšířeného NATO a Evropské unie. Paradoxním důsledkem vývoje po roce 1989 byl mimo jiné fakt, že společně se svobodou se vrátila také historie, což postihlo záhy česko-německé vztahy komplexem, který lze pro určité zjednodušení pojmenovat jako reminiscenční faktor. Rezidua někdejších konfliktů hybernizovala desítky let trvající situace studené války a v nové situaci se vrátila na scénu.

P. Katzenstein konstatuje, že návrat střední Evropy je znamením hluboké politické změny po roce 1989. Přes řadu modifikujících prvků nového evropského uspořádání, včetně přesunu aspirací Německa do širšího globálního prostoru, zůstává jedna jistota: zatímco koordináty světové politiky se přesouvají mimo Evropu, střední Evropa zůstává politicky významná, neboť evoku-

je vzpomínky na velké katastrofy dvacátého století: fašismus, dvě světové války a holocaust.

Dále byla střední Evropa jevištěm studené války a nejpravděpodobnějším ohniskem, kde se mohla stát válkou skutečnou. Ale v tomto prostoru rovněž odstartoval zánik bipolárně rozděleného světa, jehož symbolem se stal pád Berlínské zdi a následující znovusjednocení Německa, které našlo v někdejší Československu významnou podporu, která nebyla samozřejmá. Střední Evropa však je rovněž připravena programově lavírovat.⁹ Ostatně, česko-německé, případně polsko-německé vztahy poskytují dobrý příklad tohoto tvrzení.

Vnímání deklarace

S ohledem na politický charakter dokumentu je významný způsob, jakým byl reflektován českým veřejným míněním/společností. Zde ovšem je třeba konstatovat, že se projevila vzdálenost mezi nepočetnou skupinou společenské elity vzešlé z prostředí disentu a většinovou společností. Široce bylo sdíleno přesvědčení, ostatně převládající dosud, že poválečný transfer německy mluvících obyvatel někdejšího Československa byl legitimním aktem vítězné spojenecké koalice (dlouhodobě schvalují dvě třetiny obyvatel ČR, byť početně roste skupina připojující určitou výhradu k provedení odsunu).

Zde ovšem chyběl české společnosti překlenovací zážitek poválečného vývoje západní Evropy, kdy Německo a jeho někdejší protivníky sblížila situace studené války. Sociologická reflexe přijetí deklarace ve společnosti naznačuje, že z dlouhodobého hlediska přinesla především zklidnění do veřejných debat spíše než hlubší změnu postojů a názorů na konfliktní momenty dějin česko-německých vztahů.

Mám-li provést stručnou rekapitulaci proměn postojů české společnosti k Deklaraci, pak je možno uvést že v roce 1996 čtyři

7) Velice brzy ovšem vyvstaly vážné problémy provázející jednání o smlouvě mezi SRN a ČSFR. J. Dienstbier k tomu uvádí: „Více než devadesát procent textu smlouvy bylo skutečně dojednáno téměř okamžitě. Zbývala tlustá čára stavěná proti požadavkům sudetských Němců, Mnichov, potvrzení kontinuity Československa a ustanovení o postavení menšin. S těmi však nebylo možné hnout.“ Dienstbier, J.: *Od snění k realitě*: Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999, s. 284.

8) Ash, T. G.: Does Central Europe Exist? *New York Review of Books*. 9. 10. 1986. Esej začíná větou: „Střední Evropa se vrátila.“ České vydání Ash, T. G.: *Středoevropán volbou*: Praha, ISE 1992.

9) Katzenstein, Peter, J.: *Mittleuropa-between Europe and Germany*: Oxford, Providence, Berghahn Books 1997, s. 4. K tématu viz též Markovits, A. S. - Reich, S.: *The German Predicament: Memory and Power in the New Europe*: Ithaca, Cornell University Press 1997; Markovits, A. S. - Reich, S.: *Das deutsche Dilemma (Die Berliner Republik zwischen Macht und Machtverzicht)*: Berlin, Alexander Fest Verlag 1998.

pětiny veřejnosti v českém pohraničí zastávaly názor, že Deklarace je potřebná pro zlepšení česko-německých vztahů. Cíle spatřovala většina v obecném zlepšení vztahů, ale především ukončení sporů z minulosti. Již v roce 1997 po uzavření sdílely téměř dvě třetiny dotazovaných jak v dílčích tak celostátních výzkumech názor, že Deklarace tento cíl nenaplnila.

Poněkud relativizovat je možné tyto údaje poznatkem, že v průzkumech let 2003/5 uvedly povědomost o obsahu Deklarace dvě pětiny tázaných. Nicméně mírně povzbudivou zprávou o jisté roli Deklarace v očích české společnosti je poznatek, že polovina tázaných spatřuje v tomto dokumentu základ řešení ve vztahu k tzv. sudetské otázce. Není bez zajímavosti, že v tomto bodě se přibližují názory většinové společnosti a společenských elit.¹⁰

Již v atmosféře oboustranného zadostiučinění, že se podařilo po komplikovaných jednáních a za cenu mnoha slovních i obsahových kompromisů podepsat text Deklarace, o jejíž potřebnosti tehdy pochyboval jen málokdo, pronesl kancléř Helmut Kohl v Praze slova, která devalvovala osvobozující účinky dokumentu vzápětí po jeho vzniku. Kancléř poznamenal, že deklarace není smlouvou a majetkové otázky zůstávají otevřeny. Z hlediska právní argumentace německé strany správné konstatování se jevílo v daných souvislostech jako necitlivé. Navíc ve svých dlouhodobých důsledcích posílilo toto vyjádření majetkové požadavky některých vyhnaneckých skupin a později ve vypjaté atmosféře předvolební kampaně roku 2002 pomohlo inspirovat požadavky na zrušení poválečných prezidentských dekretů.

V dubnu 2002 provedený průzkum veřejného mínění v ČR ukázal, že tři pětiny tázaných jsou názoru, že debata o prezidentských dekretech negativně ovlivňuje stav česko-německých vztahů (obdobný propad pozitivního hodnocení vzájemných vztahů se odehrál v únoru 1996 jako důsledek polemik provázejících přípravu deklarace, kdy bylo dosaženo historického minima pouhých 45 % pozitivního hodnocení česko-německých vztahů).¹¹

10) Houžvička, V.: Vzdušný se minulost: *Česko-německé souvislosti* 2/2005 (III.), s. 6-9. Viz též webové stránky <http://www.borderland.cz>

11) Kunštát, D.: Středoevropské sousedství v perspektivě veřejného mínění. In: *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha, Sociologický ústav Akademie věd ČR 2006, s. 174.

Teprve po této trpké zkušenosti zmírnila média tón požadavků směřujících na českou vládu a politickou reprezentaci, což se bezprostředně promítlo do výrazně pozitivnějšího hodnocení vztahů ČR - SRN. Jinak dlouhodobě příznivé hodnocení vztahů českou veřejností se vrátilo do původních hodnot (říjen 2002 74 % a březen 2003 již čtyři pětiny tázaných hodnotily vztahy pozitivně).

Přínosy deklarace

Uvedené údaje zřetelně naznačují, že tematizace sporných otázek minulosti v mediálním prostoru okamžitě komplikuje aktuální vztahy na občanské úrovni, což je zcela nežádoucí vzhledem k potřebě podpory zahraničně politických cílů vlády ČR, k nimž patří zajisté kooperativní vztahy s Německem.

Vzdor konstatování česko-německé deklarace, jež navázala na smlouvu z roku 1992, zejména článkem IV, kde se praví že „obě strany prohlašují, že nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti“¹², tlak na zrušení dekretů prezidenta Edvarda Beneše pokračoval i v době podeklarační.

Evropský parlament (inspirován poslanci CSU) vyzval v rezoluci z 15. dubna 1999 českou vládu, „aby zrušila platné zákony a dekrety z let 1945 a 1946, které se týkají násilného odsunu etnických skupin z bývalého Československa“. Návrhy rezolucí předložených v Bundestagu (např. 9. června 2000) v průběhu debaty o východním rozšiřování byly porušením závazku daného v Deklaraci a téma rozšíření se stalo součástí česko-německých vztahů, ale také následujících předvolebních kampaní.

Prostor tomuto vývoji poskytly sémanticky nejednoznačné formulace textu Deklarace. I nutné diplomatické kompromisy a politická korektnost mají svoje limity a mohou působit kontraproduktivně. Pojdme si říct, že propříště nebudeme považovat za politickou prohru vedle sebe stojící dvě odlišná stanoviska partnerů, jakoliv určitá míra konsenzu je nutná. Nikoliv však za každou cenu...

12) Text Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji ze dne 21. ledna 1997. In: *Česko-německé vztahy po pádu železné opony*. Praha, Rada pro mezinárodní vztahy 1997, s. 22-23.

Na základě osobních zkušeností s různými smířovacími iniciativami považuji tento postup za schůdné a funkční řešení sporů a jakéhokoliv dalšího pohybu vpřed v česko-německých vztazích. Některé základní rozpory nesprovodí ze světa magické slovní formule. Za stavu, kdy ani jedna strana nemůže (z právního hlediska) nebo nechce (z politických důvodů) opustit vlastní stanovisko, představuje jediné východisko respektování této situace jako výchozího definičního rámce další spolupráce. Zkušenosti česko-německé spolupráce na místní a regionální úrovni naznačují, že tento pragmatický přístup je funkční variantou a naše dobré sousedství to nenaruší.

Společná deklarace byla výrazem situace, kdy Německo potřebovalo nalézt formu pro svoji nově získanou roli mostu mezi oběma částmi Evropy, zatímco Česká republika potřebovala normalizovat vztahy s významným politickým a ekonomickým partnerem, jehož podpora byla potřebná v procesu vstupu do NATO a EU.¹³ Význam společného dokumentu nespočíval výhradně v naplnění představ každé strany, ale ve schopnosti dosáhnout konsenzu.

Oba signatáři neposuzovali oprávněnost vzájemných požadavků a zavázali se, že je nebudou ani formulovat, ani podporovat. To byl důvod, proč Deklarace sice nabídla institucionalizovaný výklad novodobých dějin, ale vyhnula se úloze českých Němců v období 1938–45, ale také poválečným prezidentským dekretům. Existenci deklarace lze označit z tohoto hlediska jako pozitivní, přestože nebylo dosaženo významnějšího sblížení stanovisek jejích signatářů.

Reálně vzato, v dané chvíli zřetelně nebylo možné dosáhnout podstatnější míry konsenzu. Přesto lze formulovat základní důsledky Deklarace, které příznivě ovlivnily česko-německý dialog: byla odblokována cesta k odškodnění obětem nacistického násilí (včetně obětí holocaustu). Byl zřízen Česko-německý fond budoucnosti, z jehož prostředků byla podpořena v podeklaračním období řada projektů obnovy kulturní krajiny v někdejších oblastech německého osídlení českých zemí, byly vydány publikace prohlubující poznání kulturních, sociálních a historiogra-

fických souvislostí česko-německých vztahů, podpořena výměna mládeže atd.

K volnému projednání sporných otázek byla ustavena Koordinační rada česko-německého diskusního fóra (která moje představy naplnila jen zčásti). V neposlední řadě obě strany konstatovaly, že rozdílnost právních názorů obou stran je faktem, s nímž se dá žít a rozvíjet spolupráci, což ve výsledku zmírnilo a kultivovalo debatu ve veřejném prostoru a etablovalo pragmatické základy směřující ke kooperativnímu pojetí vzájemných vztahů ČR/SRN.

Česko-německá deklarace není ideální dokument, ale vzhledem k tomu, co říká jedno německé přísloví (nic lepšího nemůže následovat), považuji za žádoucí přihlásit se k její další existenci.

13) Podrobně viz Rupnik, J. – Bazin, A.: La difficile réconciliation tchéco-allemande: *Politique étrangère* 2/2001 (Avril-Juin), s. 353–370.

Příběh Česko-německé deklarace

Michal Petřík

poradce prezidenta republiky

Stojí za připomenutí, v jaké situaci Deklarace vznikala. Je třeba především zmínit Československo-německou smlouvu z 27. února 1992, která vytvořila půdorys vzájemných vztahů, který byl poté touto společnou vládní Deklarací v jistém smyslu rozšířen. Ale veškeré základní přístupy vznikly již v prvním polistopadovém období.

Smlouva z roku 1992

V první řadě jde o zřetelnou symetrizaci utrpení české strany a německé strany vzniklých v souvislosti s II. světovou válkou. Vidím to už v preambuli této mezinárodní smlouvy, která obsahuje tezi: *ČSFR a Německo „vědomy si četných obětí, které si vyžádalo panování násilí, válka a vyhnání, a těžkého utrpení, které bylo způsobeno mnohým nevinným lidem, v pevné vůli skoncovat jednou provždy s použitím síly, bezprávím a odplatou bezpráví novou nespravedlností... se dohodly takto...“*

Další typický fenomén, jistou neurčitost či mnohoznačnost použitých formulací, vidím například v článku 5, odstavci 2, který říká: *„Cílem těchto snah je upevňování míru, stability a bezpečnosti a sjednocování Evropy v jednotný prostor lidských práv, demokracie a právního státu.“* Takto obecná teze může mít i zcela protichůdné výklady. Jedni mohou tvrdit, že tato smlouva zjevně předjímala dnešní unifikační a evropeizační tendence, ve kterých je původní rovnováha vychýlena od mezivládního konceptu směrem k nadnárodnímu charakteru EU. Jiní mohou namítnout, že jde o běžné a obecně deklaratorní formulace, které nijak nejdu za Maastrichtskou dohodu v téže době Německem podepsanou.

Přípravu Česko-německé deklarace v polovině 90. let minulého století lze z politologického pohledu charakterizovat jako kla-

sický střet organizovaného či koncentrovaného zájmu na straně jedné (kdy není tajemstvím, že se vysídlenecké organizace pokoušely ovlivňovat svou spolkovou vládu) a rozptýleného zájmu na straně druhé. Zájem české strany byl představován jak – zaprvé – ochotou být vstřícný a sousedsky přátelský, ale také – zadruhé – nepřipustit průlom do svého poválečného, a zejména majetkového uspořádání.

Přínos deklarace

Z Deklarace nejprve zmíním ty teze, které osobně považuji za přínos pro česko-německé vztahy, potom ty části, k nimž mám více či méně závažné výhrady a závěrem nabídnu svou úvahu na téma otázka viny.

V článku III je uvedeno: „Česká strana zejména lituje excesů, které byly v rozporu s elementárními humanitárními zásadami a nadto lituje, že bylo na základě zákona č. 115 z 8. května 1946 umožněno nepohlížet na tyto excesy jako na bezprávné a že následkem toho nebyly tyto činy potrestány.“ Tato zmínka dokazuje důslednost české strany a její schopnost otevřeně pojmenovat i ty nejméně příjemné stránky vlastní minulosti a bezezbytku se s nimi vyrovnat.

Dále k článku IV: „Obě strany se shodují v tom, že spáchané křivdy náležejí minulosti, a že tudíž zaměří své vztahy do budoucnosti.“ Toto je další klíčová pozitivní teze Deklarace.

Dále, článek IV: „Obě strany proto prohlašují, že nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti.“ Toto je snad nejpřínosnější část celé Deklarace. Dává zcela jednoznačně najevo meze eventuálním nárokům pocházejícím z minulosti. Otázky spojené s protektorátní okupací i s poválečným transferem by tedy nadále neměly být politického či právního, nýbrž historického rázu, a obě strany jasně deklarují svou vůli je takto nadále vnímat.

Výhrady k deklaraci

Tolik klíčové pozitivní teze, a nyní k mým výhradám. V preambuli Deklarace stojí: „Vlády ČR a SRN... přesvědčeny, že spáchané křivdy nelze odčinit, ale nanejvýš zmírnit, a že při tom nesmí

docházet k novým křivdám, ...společně prohlašují“. Takto obecná formulace je ale podle mého názoru v podstatě opět symetrizací „křivd spáchaných“ německým nacismem a „křivd spáchaných“ v důsledku poválečných excesů na české straně. Tento přístup osobně nepovažuji za šťastný.

V článku I se říká: „Obě strany jsou si zároveň vědomy, že společná cesta do budoucnosti vyžaduje jasné slovo o minulosti, přičemž příčina a následek ve sledu událostí nesmějí být opomíjeny.“ Z hlediska české strany jde o zásadní prohlášení. I zde však lze vidět, že to, co bývá mnohými považováno za příčinu války a její logický následek, nemusí být považováno ve stejném rozsahu za takto automaticky kauzální jevy mnohými jinými lidmi.

V článku II se říká: „Německá strana přiznává odpovědnost Německa za jeho roli v historickém vývoji, který vedl k Mnichovské dohodě z roku 1938, útěku a vyhánění lidí z československého pohraničí, jakož i k rozbití a obsazení Československé republiky. Lituje utrpení a křivd, které Němci způsobili českému lidu nacionálněsocialistickými zločiny.“ Slovní spojení „utrpení a křivdy“ ale nevyjadřují totéž, co lze vyjádřit pojmem „vyhlazování a státní teror“. Skutečně odpovídající a přesnou slovní charakteristiku likvidační protektorátní totality jsem v této Deklaraci bohužel nenašel.

Otázka viny

Zajímavé je ale především to, že deklarace explicitně zmiňuje otázku viny. V článku III vynáší hodnotový soud o vině či nevině celé skupiny lidí. V článku III stojí: „Česká strana lituje, že poválečným vyháněním, jakož i nuceným vysídlením sudetských Němců z tehdejšího Československa, vyvlastňováním a odnímáním občanství bylo způsobeno mnoho utrpení a křivd neviným lidem.“

Činí tak v situaci, kdy výraz „vinný“ v případě agresorů či výraz „nevinný“ v případě jejich obětí není nijak použit o odstavec výše, ve kterém je zmiňována odpovědnost německého nacismu. I pasivita ale může být za jistých okolností spoluvinou.

Stále za velmi aktuální považuji to rozlišení viny, tu klasifikaci viny v souvislosti s válkou, o kterou se pokusil již v roce 1946

německý filozof Karl Jaspers ve svém spise „Otázka viny“. Jaspers rozlišuje čtyři typy, čtyři pojmy viny, a to, zjednodušeně řečeno odstupňovaně podle míry bezprostředního zavinění. Jde o vinu:

1. kriminální, kdy zločiny spočívají v objektivně prokazatelných činech, které porušují jednoznačné zákony;
2. politickou, která spočívá v činech státníků a v příslušnosti k určitému státu, v jejímž důsledku musím nést následky činů tohoto státu, jehož moci jsem podřízen a jehož řád mi umožňuje život, říká Jaspers. Všichni občané společně odpovídají za to, jakou mají vládu;
3. morální, kdy za činy, kterých se přece vždycky dopouštím jako určitý jedinec, jsem zodpovědný morálně, a to za všechny své činy, i za politické a vojenské činy, které vykonávám. Nikdy prostě neplatí „rozkaz je rozkaz“ stejně jako zločin zůstává zločinem, i když je vykonán na rozkaz;
4. metafyzickou. Jestliže jsem neučinil všechno, co jsem mohl učinit, říká Jaspers, abych zabránil nespravedlnosti a bezpráví, jsem spoluvinen. Jestliže jsem nenasadil svůj život, abych zabránil zavraždění druhých, ale jen přihlížel, mne činní vinným způsobem, který nelze právně, politicky a morálně přiměřeně postihnout.

Každý z nás bude samozřejmě spoluodpovědnost a spoluvinu posuzovat jiným způsobem: buď pomocí tohoto nebo prostřednictvím nějakého jiného odlišení odpovědnosti a viny.

Formulaci článku III „Česká strana lituje, že poválečným vyháněním, jakož i nuceným vysídlením sudetských Němců z tehdejšího Československa, vyvlastňováním a odnímáním občanství bylo způsobeno mnoho utrpení a křivd nevinným lidem.“ lze chápat následujícím způsobem:

Pokud by nebyl použit instrumentál a formulace by zněla: „Česká strana lituje, že při poválečném vyhánění, jakož i nuceném vysídlení, atd.. bylo způsobeno mnoho utrpení a křivd nevinným lidem,“ nebylo by označitelné jako původce jevu, čili původce utrpení a křivd, ono „vyhánění a nucené vysídlení“, ale konkrétní zločinci, kteří této situace trestuhodně zneužili a způsobili mnoho utrpení a křivd.

Avšak při takto použité formulaci z Deklarace mohou mnozí

tvrdit, že česká strana přece vyjadřuje politování nad celým jevem, tedy mimo jiné i tím spořádaným vysídlením, které samo o sobě muselo nutně zapříčinit mnoho utrpení a křivd nevinným lidem. Kdo by pak ale chtěl označovat takový jev jako spravedlivý? Naopak jev, který působí mnoho utrpení a křivd, a navíc nevinným lidem, bývá obvykle vnímán a označován jako velmi nespravedlivý se všemi obvyklými etickými a morálními následky pro původce tohoto jevu.

Závěr

Deklarace není a nemůže být všelék nebo záchrana, stejně jako by na druhé straně neměla být demonizována. Nejde o program v počítači, který způsobí, že se celý systém – zde tedy česká a německá společnost, český a německý stát – budou chovat určitým způsobem. Deklarace je pomůckou pro všechny zainteresované na česko-německých vztazích a vytyčením politických mezí či vzorců a vzorů pro administrativy obou států. Nejde o mezinárodní smlouvu, a z tohoto titulu na ni nelze uplatnit článek č. 10 Ústavy, který říká, že „*stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva*“.

Již pět let po podpisu Deklarace, 24. dubna 2002, byla z důvodu eskalace některých požadavků na německé straně Poslanecká sněmovna českého parlamentu nucena přijmout prohlášení, které mimo jiné říká toto: „*Poválečné zákony a dekrety prezidenta republiky se realizovaly, byly konzumovány v období po svém vydání a dnes již na jejich základě nemohou vznikat žádné nové právní vztahy; právní a majetkové vztahy, které z nich vyplynuly, jsou nezpochybnitelné, nedotknutelné a neměnné.*“

Česko-německé vztahy bychom neměli nechat jako rukojmí vysídlenců. Německý spolkový stát si podle mého názoru za to, čeho dosáhl během poválečných desetiletí, zcela jistě zaslouží naše uznání. Z poválečného fyzicky a morálně zdevastovaného Německa se stala zcela fungující demokracie, která může být v mnohém příkladem a vzorem. Stát, který jistě má své vlastní zájmy, ale na spolkové úrovni je schopen oprostít se od starých resentimentů a schematismů. Dnes lze využít toho, co se již podařilo v česko-německých vztazích dosáhnout a společné úsilí soustředit na projekty zaměřené do budoucna.

B.

Doplňkové texty

Úspěch české diplomacie

Jiří Weigl

vedoucí Kanceláře prezidenta republiky

Od listopadu 1989 jsme byli svědky mnoha pokusů a iniciativ, které se týkaly problému minulosti a jeho vlivu na současné a budoucí česko-německé vztahy. Je zajímavé, že uspěla právě česko-německá deklarace, zatímco většina ostatních iniciativ z české strany vedla spíše k znovuzviřování starých sporů a obviňování. Příčiny jsou podle mě jasné.

Česko-německá deklarace ve své klíčové větě „obě strany nebudou zatěžovat své vztahy právními a problémy pocházejícími z minulosti“ vychází z toho, že historie se všemi svými tragédiami, tvrdostmi a zločiny se stala a nedá se odestát. Neklade si ambici proklamovat smíření Čechů a Němců, ale stojí na jejich smíření s vlastní historií a na odhodlání nedopustit, aby tragická historie česko-německé vztahy dále komplikovala.

Zcela jinak se k této kapitole historie stavěl jistý, v devadesátých let velmi vlivný proud české politiky, který naivně věřil, že je možno nějakou akcí, gestem, krokem, iniciativou historii změnit, učinit ji méně tragickou, oboustranně přijatelnější atd. Nechápal, že prožitek této historie je majetkem miliónů lidí na obou stranách a ve své velké většině je to prožitek antagonistický. Nechápal, že na české ani na německé straně neexistuje konsensus, který by dal politikům mandát k pokusu historii přepsat.

Výsledkem těchto pokusů z české strany pak bylo pouze vzbuzení na německé straně neodůvodněného očekávání, že je česká strana připravena zásadně přehodnotit české postoje. Iniciativní gesta byla potom mlčky či se zadostiučiněním akceptována, ale radikálními kruhy označena jako nedostatečná a doprovázena okamžitou eskalací požadavků. To pochopitelně vzbudilo odmítavou reakci na české straně a novou vlnu polemiky, obviňování, invectiv a podezření. Namísto halasného usmiřování plodily tyto pokusy pouze znovuožívání starých averzí a politické komplikace.

Jak daleko byl naivní a nezodpovědný český přístup ochoten zajít, svědčí málo známý návrh prezidenta Václava Havla kancléři Helmutu Kohlovi z roku 1992, který nabízel pro ty z bývalých sudetských Němců, kteří se zřeknou majetkových nároků vůči tehdejšímu Československu, udělení československého občanství. Naštěstí racionální německá oficiální politika na tento návrh s nepředvídatelnými důsledky vůbec nereagovala.

Jsem proto rád, že česká i německá politika dnes ve vztahu k minulosti realisticky stojí na jejím respektování a poučení se z ní. Česko-německá deklarace byla velkým úspěchem naší diplomacie.

Československé reparační nároky a konfiskace německého majetku

Jiří Šitler

*ředitel diplomatického protokolu
ministerstva zahraničních věcí ČR*

Vítězství demokracie roku 1989 přirozeně přineslo diskusi o vrácení majetku ukradeného v předešlých desetiletích komunisty, jejímž více či méně povedeným výsledkem bylo u nás přijetí série restitučních zákonů. Podle německé organizace Preussische Treuhand však pád komunismu přinesl i nové možnosti boje za navrácení majetku zabaveného po druhé světové válce Němcům ve střední a východní Evropě. Kromě přípravy žalob, především proti Polsku, si tato organizace klade za cíl „zviditelnění“ požadavku restitucí v evropské politice.

Poslankyně CDU ve Spolkovém sněmu Erika Steinbachová 9. 4. 2002 naznačila, že neochota britských a amerických politiků podobné požadavky podporovat má svou historickou příčinu v „akceptování genocidy patnácti milionů Němců“ roku 1945, a Evropskou komisi obvinila z vědomého přehlížení „zákonů zbavujících práv“ Němce ve čtyřech budoucích členských státech EU (tj. v ČR, Polsku, Slovensku a Slovinsku). Poslanci CSU v Evropském parlamentu dokonce kvůli „vyháněcím“ (ve skutečnosti konfiskačním) dekretům prezidenta Edvarda Beneše hlasovali proti členství ČR v Evropské unii.

Jde o pokus zvrátit výsledky druhé světové války a o revizi spravedlivého trestu nad viníky zločinů? Anebo můžeme tento požadavek, doprovázený poukazem na balkánské etnické čistky, diskusí o oprávněnosti spojeneckého bombardování na konci války a kampaní za založení Centra proti vyhánění, chápat jako morálně motivované úsilí o nápravu bezpráví způsobeného aplikací kolektivní viny a hrubého porušování lidských práv a tudíž i přirozené pokračování diskuse o nápravě komunistických zločinů?

Právo válečné

Podle ústavy z roku 1992 není možné v České republice konfiskovat majetek bez náhrady, pokud o tom nerozhodne soud v trestním řízení. Stejný standard je dnes uplatňován v celém civilizovaném světě. Avšak nebylo tomu tak vždy – nedotknutelnost soukromého vlastnictví byla v minulosti omezena například válečným právem na konfiskaci majetku nepřítele. S vinou či nevinou, ať osobní, nebo kolektivní, to nemělo nic společného.

Názorně to ukazuje příběh Emila Schilla, který se přistěhoval v roce 1904 z Německa do Spojených států. V říjnu 1942 byl stejně jako tisíce dalších amerických Němců zadržen coby „nebezpečný nepřátelský cizinec“ a uvržen do internačního tábora. Jeho majetek byl konfiskován. Z tábora byl dočasně propuštěn do nemocnice v prosinci 1945 (řada amerických Němců ovšem zůstala internována až do roku 1948). V lednu 1946 úřady nařídily jeho odsun (removal) do Německa, příkaz byl však v červenci 1946 změněn a Schill byl vzápětí propuštěn na svobodu. Podařilo se mu prokázat, že nikdy nebyl neloajlní ke Spojeným státům, a roku 1949 obdržel americké občanství.

Na základě těchto skutečností žádal Emil Schill u newyorského soudu i navrácení majetku. Soud však v lednu 1950 definitivně odmítl zabývat se jeho žalobou s poukazem na paragraf 39 zákona Kongresu z 3. července 1948, který zakázal soudní přezkoumávání konfiskací nepřátelského majetku. Soudce ve svém rozhodnutí připomněl, že „ve slyšení o návrhu zákona před podvýborem pro soudnictví mnozí svědkové namítali, že návrh zákona nerozlišuje mezi loajlními a neloajlními nepřátelskými cizinci, ba naopak jim všem znemožňuje, aby se obstaveného majetku domohli zpět soudní cestou... Bylo vzato v potaz, že mnozí naprosto nevinní lidé ztratí podle tohoto návrhu zákona veškerý svůj majetek.“

Soud však poukázal na závěr příslušného výboru Kongresu, podle něhož „politika nerestituování a nekompensování je zdravou veřejnou politikou, kterou je třeba zakotvit v zákoně. Není v rozporu s žádným principem mezinárodního práva ani mezinárodní morálky“. Kongresmani se odvolali také na postupimskou dohodu ze srpna 1945, podle níž měly být nároky členů protihitlerovské koalice s výjimkou SSSR a Polska uspokojeny konfiskacemi

německého majetku v zahraničí a platbami ze západní okupační zóny. Případů podobných Schillovu nalezneme v USA tisíce.

Spor o nábytek

Tisíce kilometrů od New Yorku, u vrchního soudu v Mnichově, probíhal o rok později jiný proces. Přeli se dva sudetští Němci pocházející ze stejného města. Žalobcem byl odsunutý Němec, jemuž československý stát na základě dekretů č. 5 a č. 108 zabavil roku 1945 majetek, a jeho byt i s vybavením přidělil německému antifašistovi. Ten se však už v létě 1946 také odstěhoval do Německa, mohl si ovšem s sebou vzít přidělené vybavení bytu. Bývalý vlastník jej v Německu zažaloval, ale soud roku 1951 rozhodl, že majetek zůstane antifašistovi.

Německý soud přitom konstatoval, že není možné přezkoumávat, zda se československé konfiskační zákonodárství nepříčí dobrým mravům. Tyto konfiskace byly opatřením proti německému majetku v zahraničí v důsledku války a reparací, které německá strana nesmí podle zákona č. 63 Spojenecké kontrolní rady pro Německo a dalších zákonů revidovat.

Zákony kontrolní rady, na něž se německý soud odvolával, totiž navazovaly na pařížskou dohodu o reparacích sjednanou 20. prosince 1945 zástupci 18 států bývalé protihitlerovské koalice. Konference v Paříži měla projednat otázku náhrady škod prostřednictvím zabavování majetku německé říše a jejích občanů v zahraničí, zabavování majetku přímo v Německu a budoucích reparačních plateb.

Když na konferenci odjížděla československá delegace, již vedl Vavro Hajdů, prezident Beneš a vláda Zdeňka Fierlingera právě vedli spory o charakter sudetoněmeckého majetku: šlo o majetek zradivších československých občanů a vnitřní záležitost Československa (jehož platná ústava umožňovala konfiskaci majetku občanů bez náhrady), jak tvrdili někteří ministři, anebo o majetek nepřátelského státu zabavený jako záloha na reparace, jak tvrdil Beneš?

Vládní komise se rozhodla pro kompromisní řešení: zahrnout hodnotu majetku bývalých československých občanů německé národnosti (jehož celkovou výši si nechala vláda odhad-

nout na asi 100–120 miliard Kč) do statistiky předložené v Paříži, a zároveň neuplatňovat část reparačních nároků proti Němcům a nechat si je v záloze, pokud by bylo třeba odsunuté Němce v budoucnu odškodnit. Celková výše neuplatněných nároků byla asi 285 miliard Kč, v tom však byly zahrnuty i fakticky neuplatnitelné položky jako německé státní obligace vlastněné československými bankami – ve výši 90 miliard Kč.

Nároky? Zaplacená 4 %

Na konferenci se ukázalo, že i západní spojenci v této době ještě zastávali zásadu tvrdého postupu vůči nepříteli a měli zájem na co největším rozsahu a na co nejširší definici zabavovaných majetků. Přijali zásadu, že německý nepřátelský majetek si každý spojenecký stát definuje sám podle svého, a k jeho konfiskaci ve prospěch spojenců měly být donuceny i neutrální státy. Hodnota konfiskovaného majetku měla být nahlášena nově zřízenému Mezispojeneckému reparačnímu úřadu v Paříži.

Nepočítalo se s tím, že by reparace nahradily úplně všechny ztráty jednotlivých spojeneckých států, ale že si výtěžek reparací podle dohodnutého klíče mezi sebou rozdělí. Konfiskaci sudetoněmeckého majetku proto samozřejmě nikdo nezpochybnil, československá strana však původně nechtěla jeho zahrnutím do společného „balíku“ úřadu snížit svůj celkový reparační podíl, proto upřednostňovala postup naplánovaný již v Praze.

Američané však přišli s podnětem, aby budoucí mírová konference, s níž se ještě tehdy napevno počítalo, vycházela jen z nároků a otázek vznesených v Paříži – nic jiného nebude možno v budoucnu nikde uplatnit. Tento návrh sice vyvolal u řady účastníků nevoli, avšak byl nakonec v oslabené podobě přijat. Československá delegace se proto rozhodla sudetoněmeckou otázkou i některé dosud neuplatněné nároky proti říši přece jenom projednat.

Konference došla k závěru, který poněkud kostrbatě shrnul britský delegát Sir David Waley: „V československém případě jako případě zvláštním“ má Československo právo zacházet s bývalými občany „jako s Němci a s jejich majetkem jako německým nakládati, aniž by to znamenalo, že by jejich majetek měl být započten

na reparace“. Pro případ, že by v budoucnu vznikly odškodňovací požadavky, může Československo uplatnit nárok na žirová konta č. 1045 a 10198 u Říšské banky v Berlíně – šlo celkem o 73,2 miliardy Kč získaných plundrováním českého hospodářství říší.

V posledních minutách konference byl příslušný paragraf 4 D zařazen do Dohody. Text hovoří mlhavě pouze o čerpání peněz „v souvislosti s odsunem bývalých československých příslušníků“, protože nikdo nechtěl veřejně vzbuzovat naději na odškodnění sudetských Němců. Čas ukázal, že diskuse o náhradě válečných škod byla jen otázkou teoretickou – Československu nebyly reparační nároky uplatněné v Paříži ve výši 11,6 miliardy dolarů (do této částky nejsou započítány výše zmíněné nároky sloužící jako protihodnota sudetoněmeckého majetku a neuplatněné nároky) v hodnotě z roku 1938 nikdy uhrazeny a ani nikdy nezískalo přístup ke zmíněným kontům, z něhož by bývalo mohlo čerpat platby sudetským Němcům.

Československé, resp. české nároky byly – sečteme-li hodnotu konfiskovaného říšskoněmeckého majetku po válce, odškodnění obětí lékařských pokusů v 60. a 70. letech a platby obětem nacismu a nuceně nasazeným z nedávné doby – uhrazeny méně než ze čtyř procent.

Konfiskovaný majetek nevrátil nikdo

Západoevropští účastníci pařížské konference přestali v londýnské dohodě o dluzích roku 1953 uplatňovat některé reparační požadavky a postupně uzavřeli s Německem sérii bilaterálních dohod, které uzavřely dědictví minulosti; k vracení německého majetku však nedošlo. Mezispojenecký reparační úřad byl rozpuštěn roku 1959, ale československá strana si přitom vyhradila právo na náhradu válečných škod v budoucnu.

V případech konfiskací nejde o otázku individuální viny či nevin. Konfiskační zákony totiž nebyly trestem za individuální zločiny, ale patří do oblasti válečného práva. Byly ve své době sankcí proti nepřátelskému státu a jeho občanům, která jej měla donutit k náhradě utrpěných škod. Byly také prostředkem, jak zlomit jakýkoliv vliv německého státu a německých občanů ve spojeneckých zemích a všude na světě.

V roce 1950 proto mohl říci americký soud, že konfiskační zákonodárství „může být považováno za tvrdé, a trpěli kvůli němu patrně nevinní lidé... Vláda však měla právo konfiskovat majetek příslušníka nepřátelského státu, a toto právo není omezeno právem na řádný proces či spravedlivou kompenzaci.“ Ještě v článcích 53 a 107 Charty OSN roku 1945 Spojenci zakázali nepřátelským státům odvolávat se na ni v souvislosti s rozhodnutími učiněnými v důsledku druhé světové války.

Překonávání dědictví války bylo postupným procesem. V Belgii mohli Němci znovu svobodně nabývat nový majetek bez rizika konfiskace od 24. ledna 1946, v Dánsku od 30. března 1946, ve Francii od 1. března 1947, ve Spojených státech od 1. ledna 1947, ve Velké Británii od 29. března 1949 a v Kanadě až od 29. prosince 1949 (majetek nabytý do těchto dat byl ale vesměs nadále aktivně vyhledáván a konfiskován).

Protože nebyla uzavřena mírová dohoda, byl válečný stav ukončován většinou jednostrannými prohlášeními spojenců. V případě USA například bylo nepřátelství formálně ukončeno prohlášením prezidenta 29. listopadu 1951. Československo-německý válečný stav byl ukončen až prohlášením prezidenta 3. února 1955. Až tím definitivně právně skončila éra nepřátelství z druhé světové války.

Odškodnění Němců postižených reparacemi

Německá strana již od 50. let dávala najevo, že považuje spojenecké konfiskace zvláště soukromého německého majetku (ať již k nim došlo na východ či západ od železné opony) za protiprávní, avšak mezinárodněpoliticky nebyla schopna tento názor prosadit. Od roku 1952 byly proto v Německu přijímány zákony o tzv. Lastenausgleichu (vyrovnávání břemen), která postiženým německým vyhnancům poskytla částečnou náhradu za konfiskovaný majetek ve střední a východní Evropě.

Německá vláda v této době ještě doufala, že Američané, Britové, Francouzi a jiné západní vlády zabavený německý soukromý majetek vrátí. Teprve když jí daly tyto země jasně najevo, že takovéto restituční nepřicházejí v úvahu, přistoupilo Německo v zákoně o reparačních škodách z roku 1968 i k odškodnění osob

postižených západními vládami, a to podle pravidel přijatých dříve v Lastenausgleichu (u škod na majetku do výše 50 000 marek obdržel poškozený 100 procent jeho hodnoty, pak výše odškodnění postupně klesala až ke 20 procentům).

Někteří postižení považovali metodiku odškodnění reparačních škod za nedostatečnou, a pokusily se ji napadnout u soudů. Německý Ústavní soud pak konstatoval 13. 1. 1976, že „není zřejmé, proč by při budoucím započítávání plateb již poskytnutých německou stranou vítězným mocnostem proti reparačnímu dluhu neměly být zohledněny i majetkové hodnoty zabavené během vyhnání stejně jako majetek konfiskovaný během reparačních zásahů“.

Stejný soud uvedl, že „z hlediska každého postiženého měly i reparační opatření náhodný či osudový charakter, a způsob a rozsah zásahu záležel do značné míry na různorodém postoji jednotlivých okupačních mocností, ba dokonce i jednotlivých okupačních úřadů.“ Z individuálního hlediska je totiž nepochybně lhostejné, zda postižený byl součástí skupiny čítající několik milionů osob, anebo desítek tisíc osob (tak jako tomu bylo ve většině západních spojenců).

Amnestijní zákon

Hovoříme-li o způsobu zásahu, dostáváme se částečně již mimo oblast čistě majetkových škod. V mnoha případech byl totiž zásah proti majetku spojen s omezením osobní svobody (bez ohledu na individuální vinu), s vypovězením nebo odsunem do Německa, nebo i s brutálním zacházením či dokonce vraždami (mimosoudní perzekucí). V poválečném Československu se tomu stávalo bohužel až příliš často, jak o tom svědčí případy brutálních vražd v Teplicích nad Metují, Postoloprtech apod. Jejich viníci byli potrestáni jen v některých případech, anebo nedostatečně.

Nesouhlasím však s tezí, že existovala jednoznačná politika netrestání těchto zločinů, vyjádřená tzv. amnestijním zákonem č. 115/1946. Účel zákona byl zcela jiný, tj. hlavně ochrana odbojářů z druhé světové války, a případy jeho aplikace na poválečné brutality jsou výjimečné (ani Tomáš Staněk jich ve své knize mnoho neuvádí). Na nepotrestání zločinů měla ovšem laxnost stát-

ních orgánů nepochybně vliv, stejně jako neochota svědků, nedostatek důkazů apod. Několik pachatelů bylo však nakonec přece jen odsouzeno. Existovala i určitá veřejná diskuse (hovořilo se o „gestapismu“ či „excesech“).

Veřejnost se však měla s touto ostudnou částí naší historie možnost plně seznámit až po roce 1989, přičemž řada výzkumů a studií byla financována českým státem. Také trestní oznámení proti neznámým pachatelům, která podala počátkem 90. let skupina českých intelektuálů kolem Ludvíka Vaculíka, vedla k bližšímu prozkoumání řady konkrétních případů. Není mi znám ani jediný případ, kdy by policie resp. státní zastupitelství případ odložilo s odkazem na zmíněný amnestijní zákon – úřady vesměs konstatovaly, že šlo o případy vraždy, avšak vzhledem ke smrti podezřelých a ke dvacetileté promlčecí lhůtě vraždy však nic jiného než odložení případů nezbyvalo.

Podle dostupných informací se po roce 1989 podařilo nalézt jediný případ, kdy byl podezřelý ještě naživu. Šlo o případ vraždy čtrnácti Němců v obci Tušť (německy Schwarzbach) v noci z 24. na 25. května 1945, z níž byl podezřelý F.H., který se měl činu dopustit bezprostředně po svém návratu z koncentračního tábora v Mauthausenu 19.5.1945. Šetření bylo zahájeno roku 1990 a definitivně uzavřeno až roku 2000. Státní zástupce kvalifikoval čin jako vraždu a označil F.H. za pachatele. Z okolností bylo jasné, že nešlo o nepromlčitelný čin genocidy (14 obětí pachatel vybral z větší skupiny Němců čekajících na odsun na základě jejich příslušnosti k NSDAP), a proto musel být případ kvůli dvacetileté promlčecí lhůtě odložen. Nejvyšší státní zástupkyně, u níž si jeden pozůstalý stěžoval, mu v osobním dopise vyjádřila plné porozumění, opět čin jasně označila za vraždu, a vyslovila přesvědčení, že důkladné vyšetření případu a zájem médií přispěl k obecnému odsouzení pachatelů a k poznání událostí, které byly po mnoho let přecházeny mlčením.

Přestože tomuto postupu nelze právně ani lidsky nic vytknout, spustila skupina rakouských a německých poslanců Evropského parlamentu spjatých se Sudetoněmeckým krajanským sdružením kolem případu v souvislosti s tímto případem roku 2002 kampaň proti České republice a obvinila ji z uplatnění zákona č. 115/1946 (ačkoliv o jeho aplikaci nemůže být ani řeči). To, stejně jako tra-

gikomické prohlášení mluvčího sdružení Johanna Boehma z července 2000, v němž opět obvinil ČR z aplikace zákona č. 115/1946 a jako podmínku vstupu ČR do EU požadoval potrestání jiného pachatele protiněmeckých násilností Františka Foukala (který ovšem zemřel již roku 1989), svědčí o tom, že dotyčným nejde o spravedlnost pro oběti ani o skutečné poznání právního i morálního vyrovnávání s minulostí v ČR, ale o vytváření obrazu nepřítele.

Souboj právních doktrín a žaloby proti ČR

Podle německé právní doktríny nelze reparační nároky uplatňovat od uzavření smlouvy „2 + 4“ o sjednocení Německa v roce 1990, která prý nahradila mírovou smlouvu. Zároveň se však německá strana odmítala zříci majetkových nároků vyhnanců s odůvodněním, že by se vystavila regresním nárokům. Je třeba říci, že tento argument při bližším zkoumání německého práva neobstojí – o majetek totiž vyhnanci přišli již před rokem 1949, tj. před přijetím německého základního zákona, který samozřejmě neplatí retroaktivně a nezavazuje německou vládu k ochraně majetku ztraceného před tímto datem. Navíc existuje řada příkladů, kdy se německá vláda zřekla individuálních nároků svých občanů, aniž to pro ni mělo jakékoliv následky (jako např. v případě reparačních škod způsobených západními spojenci).

Česká strana s tímto výkladem nikdy nesouhlasila a považovala své reparační nároky za stále otevřené, nikoliv snad proto, že by reálně počítala s jejich vyplacením, ale jako protiváhu majetkových nároků sudetských Němců. Česko-německá deklarace z roku 1997 měla mj. za cíl tuto diskusi uzavřít s tím, že obě strany budou respektovat své odlišné právní postoje, ale nebudou jimi zatěžovat budoucnost. Lze říci, že tento cíl se na mezivládní úrovni do značné míry podařilo naplnit.

Při jednání o odškodnění nuceně nasazených se navíc ukázalo, že německý právní výklad nesdílí ani jeden z účastníků smlouvy „2 + 4“, tj. Spojené státy americké. Americká strana se teprve v mezivládní dohodě roku 2000 zřekla dalšího vznášení reparačních nároků vůči Německu, ale nótou České republiky potvrdila, že toto zřeknutí nemá žádný vliv na pozici české strany.

Společným závěrem směřující právních posudků Evropského parlamentu a Evropské komise, kterým tyto instituce roku 2003 reagovaly na kampaň vyhnaneckých lobbistů, bylo odmítnutí spojit problematiku dekretů prezidenta republiky se vstupem České republiky do EU. Neúspěšné byly také pokusy o přípravu procesů v USA.

Jak ukázaly žaloby sudetských Němců zamítnuté štrasburským tribunálem v prosinci 2005, bylo rozhodnutí československé delegace roku 1945 projednat otázku německého majetku na mezinárodním fóru právně prozíravým krokem. Tzv. euronovelou Ústavy České republiky se roku 2000 přijaté mezinárodní smlouvy stávají automaticky součástí domácího práva. Na seznam platných smluv byla tehdy zařazena i pařížská dohoda o reparacích. Konfiskace tak nezůstávají zdaleka jen otázkou dekretů prezidenta republiky, ale jsou součástí celkového „balíku“ válečných a poválečných nároků. S tím musí žalující počítat.

Přijetí Česko-německé deklarace roku 1997, platby obětem nacismu v rámci Česko-německého fondu budoucnosti i v rámci odškodnění nuceně nasazených roku 2001, a konečně vstup ČR do Evropské unie roku 2004 znamenaly právní i psychologické předěly v česko-německých vztazích. Hlavní témata našich mezivládních vztahů dnes leží někde úplně jinde.

Deklarace z pohledu českého diplomata

Rudolf Jindrák

velvyslanec ČR v SRN

21. ledna 2007 jsme si připomněli desáté výročí podpisu česko-německé deklarace – dokumentu, který se výraznou měrou trvale zapsal nejenom do dějin české zahraniční politiky a diplomacie, ale stal se v době svého vzniku důležitým katalyzátorem naší domácí debaty o česko-německých vztazích, jejich historických zátěžích, včetně diskuse o jejich budoucím směřování. Uplynulých deset let je přiměřená doba na to, abychom provedli hlubší zhodnocení významu deklarace, včetně osvětlení motivů, které tehdejší nejvyšší představitelé obou zemí vedly k její iniciaci a následnému sjednání.

Překonání bariéry

Cílem deklarace bylo překonat bariéru spojenou s minulostí, která se v česko-německých vztazích stavěla proti velmi slibně se rozvíjející spolupráci ve všech myslitelných oblastech. Deklarace současně měla zastavit některé pokusy o neustálé přehodnocování společné historie, zejména té, která se pojí s událostmi následujícími bezprostředně po druhé světové válce. Jednáními o česko-německé deklaraci jsme chtěli odstranit zátěž, která hrozila stát se pro budoucí vztahy nepřekonatelnou komplikací, a která by byla zdrojem pro permanentní politické zneužívání citlivých otázek, zdrojem nedůvěry a možná i nových účelově vytvářených překážek v naší vzájemné spolupráci.

Ačkoliv otázky zásadního charakteru spojené s poválečným uspořádáním vyřešily spojenecké Postupimské dohody, tzv. Pře-

vodní smlouva z roku 1955¹ a dohoda známá jako „2 + 4“², které jako logické předivo svým způsobem nahrazují neexistující mírovou smlouvu s Německem. Na příkladu diskuse mezi Čechy a Němci se po roce 1989 ukázalo, že tragická minulost nesmí blokovat naše budoucí vztahy. Vzpomeňme, že ani československo-německá smlouva³ řešení nejcitlivějších otázek explicitně nezmiňovala, natož aby je řešila, resp. uzavírala nějakým politickým či právním smírem.

Byli jsme si vědomi toho, že žádné sebelépe míněné věty nemohou zahladit hrůzy druhé světové války, násilí a lidské tragédie, které poznamenaly celé generace. Pocity křivdy v myslích řady lidí přetrvávají na obou stranách dodnes. Tyto pocity však nelze jednoduše vynulovat nějakými deklaracemi či prohlášeními politiků. To opravdu není možné a ani to nikdy v průběhu jednání o deklaraci nebyla naše ambice.

Na druhou stranu jsme si uvědomovali, že text, ve kterém se budeme moci opřít o principy poválečného uspořádání vztahů v Evropě a který bude zároveň podpořen většinovým politickým konsensem na obou stranách, může Čechům a Němcům přinést trvalý užitek, který nám pomůže mimo jiné i při naplnění pro nás v té době zcela zásadní priority, tj. v procesu našeho vstupu do NATO a později i do EU.

Právě naše jednání o integraci do EU však dalo některým subjektům novou naději znovu jednostranně otevřít otázky minulosti. Společenství hodnot, společně s menšinovými právy kodifikovanými v Radě Evropy, si někteří „nesmíření“ na německé

1) Převodní smlouva „Smlouva o úpravě otázek vzniklých válkou a okupací“, podepsaná v roce 1952, vstoupila v platnost deset let po ukončení 2. světové války 5. května 1955. Ukončovala (převedla) okupační režim do kvazinormální suverenity Spolkové republiky Německo. Úplnou suverenitu Německo však nezískalo, to se stalo až v procesu sjednocení smlouvou „2 + 4“ z roku 1990.

2) „Smlouva o konečném uspořádání ve vztahu vůči Německu“, podepsaná 12. září 1990 v Moskvě, je smlouvou mezi Spolkovou republikou Německo a NDR na straně jedné a USA, SSSR, Francií a Velkou Británií na straně druhé. Smlouva uvolnila cestu k sjednocení obou německých států a přinesla až na několik výjimek (zejména pro ČR důležitou nemožnost námitek a soudních procesů proti spojeneckým konfiskacím německého majetku uskutečněných v souvislosti s 2. světovou válkou) plnou suverenitu.

3) Smlouva mezi ČSFR a SRN o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, podepsaná 27. února 1992.

a rakouské straně pro sebe účelově vyložili jako návod na jednostranný tlak na Českou republiku, aby přehodnotila své poválečné zákonodárství. Jejich naděje se však nenaplnily. Naopak, deklaraci jako hmatatelný výsledek citují posudky autorit vyhotovené pro Evropský parlament, posudek Evropské komise i rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku ve věci stížnosti devadesáti vysídlených Němců z Československa na údajně protiprávní konfiskace majetku.⁴

Deklarace obstála

Jsem přesvědčen, že deklarace v uplynulých deseti letech existence obstála. Její základní prvky dokonce přesáhly úroveň česko-německých vztahů a jsou sdílenými principy vztahů Německa k východním sousedům, které zasáhla německá okupace. Deklarace zřetelným způsobem pojmenovává a sdílí princip příčiny a následku v jejich historickém sledu a projevem zřetelné vůle vyjadřuje politický závazek nezatěžovat vzájemné budoucí vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti.

Na rozdíl od netrpělivých a ambiciózních pokusů vytvořit společný, celoevropsky sdílený pohled na dvacáté století, je deklarace v dalším svém principu mnohem střízlivější. Na rozdíl od snah za každou cenu a nejlépe hned zítra unifikovat a „zeuropeizovat“ pohled na minulost, nabídla princip opačný – vzájemný respekt jednoho státu k prožitku a pohledu druhého.

Jako člen vyjednávacího týmu jsem strávil samotnými jednáními a zejména jejich přípravou hodiny a hodiny práce a téměř dva roky svého profesního diplomatického i osobního života. Po jejím podpisu jsem rozhodně nepocítoval pocit vítězství; spíše to byl pocit úlevy, že mám za sebou pro mě osobně poměrně nelehkou etapu mého profesního života. Deklarace je dokumentem, který vznikl velmi složitým jednáním dvou suverénních zemí, který tedy není dokumentem jednostranným, a proto nemůže plně uspokojovat jen jednu z obou stran a stavět jí do role vítěze.

Na tomto místě musím vzpomenout na září 1996, kdy se zdálo, že pod tlakem představitelů některých sudetoněmeckých organi-

4) Text rozhodnutí soudu <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16132> a jeho neoficiální překlad do češtiny <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=17047>

zací německá strana navrhne opuštění myšlenky společné deklarace, resp. odstoupení od v té době již téměř dojednaného textu. V tento moment se projevila velká státnická zodpovědnost a vnitropolitická odvaha obou šéfů vlád, Václava Klause a Helmuta Kohla, kteří svou autoritou a nehledě na své vnitropolitické ztráty dokončení jednání a následný podpis deklarace prosadili.

Deklarace je textem, který vznikl jednáním dvou suverénních států. Nelze opomenout, že oba státy jednaly o deklaraci ve složité době nalézání vlastních novodobých identit. Na jedné straně sjednocené Německo, na druhé straně Česká republika v ranném období její nově nabyté státnosti. U jednacího stolu seděli zástupci států bývalých válečných protivníků, aniž by za zády nebo jako přísedící měli nějakou západní nebo východní ochrannou mocnost či organizaci, která by jim tak či onak pomáhala, nebo je mentovala. Naopak, čistě bilaterální řešení se plně osvědčilo. Česko-německá deklarace se stala návodem i pro další evropské státy, jak nakládat s diskusí o složitých otázkách souvisejících s minulostí.

Deklarace – od akceptace jinakosti k porozumění¹

Vladimír Handl

Ústav mezinárodních vztahů, Praha

Česko-německá deklarace se stala fenoménem svého druhu. Nemá charakter smlouvy, ale vytvořila pevnější rámec pro vzájemné vztahy, než řada formálně závazných smluvních dokumentů. Neohlašuje shodu v nahlížení na minulost, přesto pomohla odsunout historické otázky v politické agendě na vedlejší kolej. Neuzavřela individuální nároky sudetských Němců (a ani nereparační nároky českého státu), elegantním obloukem se jim ale vyhnula.

Praha a Bonn se při jednání nemohly opřít o vzájemnou blízkost například v otázkách evropské integrace. Přesto projevil obě vlády nezbytnou politickou vůli a dospěly ke společnému dokumentu, který měl uvolnit česko-německé soužití a spolupráci na cestě České republiky do NATO a EU. Následující text diskutuje otázku vzniku deklarace, jejího charakteru a výsledků z pohledu uplynulých deseti let. Nemůže se opírat o archivní materiály a proto o některých otázkách může pouze diskutovat, nikoli je zodpovědět.

Rozvoj vztahů a otázka minulosti

Dnešní stav česko-německých vztahů je výsledkem procesu, který lze pro stručnost charakterizovat jako dvojí normalizaci a dvojí multilateralizaci. Úspěšnost celého vývoje byla založena na tom, že se na jeho základních prvcích shodla česká i německá politická třída a že vycházel z přirozených potřeb obou zemí a regionu vůbec; jako takový neměl alternativu. Koncept dvojí

1) Text rozvíjí a rozšiřuje dřívější autorovu analýzu česko-německé deklarace, publikovanou jako „Česko-německá deklarace 1997 – mezi minulostí a zítřkem?“. *Mezinárodní vztahy* 1998, č. 3, s. 5–17.

normalizace a zejména multilateralizace zcela redefinoval tradiční představu o středu Evropy jako německé *Mittleuropě*.

Jeden rozměr normalizace se týkal vztahu k minulosti, druhý představoval materiální a institucionální rozvoj vztahů. Multilateralizace česko-německého vztahu pak znamenala postupnou integraci České republiky do NATO a EU. Německá strana při stanovení svých priorit vycházela z poválečných zkušeností při narovnání vztahů se svými západními sousedy, jež bylo do značné míry podmíněno integrací celého regionu v rámci vznikajících institucí západu.

Jak vývoj v polovině 90. let ukázal, šlo i v případě česko-německých vztahů o procesy vzájemně provázané, relativně samostatně se rozvíjela pouze normalizace materiální a institucionální. Šlo při ní o vytvoření takových podmínek, které by umožnily všestranný rozvoj vzájemných vztahů na úroveň, jež odpovídá existujícím podmínkám a zájmům obou stran. Toto úsilí symbolizovala především dvoustranná smlouva z roku 27. února 1992² a praktická spolupráce: Německo stalo k roku 1995 nejvýznamnějším ekonomickým partnerem České republiky.³

V řadě oblastí se styky s Německem decentralizovaly, přičemž německá strana často vystupovala jako ochotný sponzor transformace a modernizace české státní správy a jednotlivých politik. Vnikly přímé kontakty mezi jednotlivými institucemi, pracovišti, úředníky a experty. Decentralizace, depolitizace a „de-formalizace“ kontaktů představují významný prvek evropské normality a česko-německé vztahy do ní vstoupily do jisté míry již v polovině 90. let. Součástí této normality se staly také intenzivní vztahy na úrovni prezidentů obou zemí. Po počátečních obavách z „německé nadvlády“ se jako samostatný dynamický prvek rozvíjela spolupráce na přeshraniční úrovni.

Pokrok se ovšem zastavil v otázce historické normalizace vztahů. Smlouva z roku 1992 potvrdila nulitu Mnichova, nepřetržitou kon-

tinuitu Československa a existující hranici mezi oběma státy (v listopadu 1994 definovanou ve zvláštní smlouvě jako státní hranice). Důrazné požadavky představitelů Sudetoněmeckého krajanského sdružení (dále SKS), které se přímo promítaly do českých médií a politiky, vyvolávaly v české veřejnosti rostoucí znepokojení. Ukázalo se, že hlavní proud sdružení existoval v německé politice jako uzavřená entita, nedotčená kritickou sebereflexí: historický obraz sudetských Němců se povětšinou omezoval na vlastní roli jako oběti české (československé) politiky 20. století. Tragédie odsunu jako by kompenzovala míru viny, spojené s podporou nacismu.⁴

Přelom roku 1989/1990 a smířlivé gesto prezidenta Václava Havla, které si získalo německou veřejnost i většinu politické scény, symbolizovaly nový začátek česko-německých vztahů. Oživily ale zároveň naděje na uplatnění nejen morálních, ale i majetkoprávních a politických nároků komunity sudetských Němců.⁵ SKS začalo nekoordinovaně vystupovat s difúzními požadavky, které v očích české veřejnosti okamžitě resuscitovaly skomírajícího strašáka „německého revanšismu“.⁶ Rétorika vedení SKS brzy začala připomínat dobu studené války.

Negativní účinek na českou veřejnost a politiku měl ovšem i postoj vlády Helmuta Kohla. Ta sice tvrdé požadavky SKS přímo nikdy neprosazovala a obávala se negativního image sjednoceného Německa. Česká veřejnost a média ale neuměla dostatečně rozlišovat mezi německou politikou na federální úrovni, zemské (převážně bavorské) úrovni a postupem SKS. Získat plastický pohled na německou scénu navíc nebylo snadné ani proto, že Helmut Kohl se chtěl zároveň vyhnout i kritice ze strany Spolkového svazu vyhnanců (BdV). Ten jej po podepsání německo-polské smlouvy o hranici na Odře-Nise napadal, že byla dojednána příliš zbrkle.

4) K problému historické reflexe v sudetoněmecké komunitě viz Hahnová, E.: *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*. Praha 1996; Tampke, J.: *Czech-German Relations and the Politics of Central Europe: From Bohemia to the EU*: Basingstoke 2002; Houžvička, V.: *Návraty sudetské otázky*: Praha 2005.

5) Tyto nároky jsou jednoznačně vyjádřeny ve stanovách Sudetoněmeckého krajanského sdružení, viz. *Ziele der Sudetendeutschen gemäß Satzung der SL*, http://www.sudeten.de/bas/index_b.htm (stav: 15.3.2006)

6) Seibt, F.: *Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*: München 1993, s. 404.

2) Smlouva mezi ČSFR a SRN o dobrém sousedství a vzájemné spolupráci, Sbírká zákonů č. 521/1992.

3) Viz Zeman, K. – Grexa, B.: Ekonomické vztahy SRN ke státům střední a východní Evropy. In: Handl, V. – Hon, J. – Pick, O. (eds.): *Vztahy SRN ke státům střední Evropy*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 1998, s. 126.

Kohl proto prohlásil již v roce 1992 česko-německé vztahy za *Chefsache*: v těchto případech si kancléř ponechává zásadní rozhodnutí pro sebe a disponuje tak značnou pružností. Helmut Kohl ale ve skutečnosti žádnou podstatnou aktivitu nevyvíjel; pokračoval v politice jakési minimální normalizace, která se snažila minulost pokud možno obejít. Jestliže česká strana od samého počátku trvale usilovala o provedení „tlusté čáry za minulostí“, akceptovala toto pojetí německá politika pouze v nejobecnější podobě, nejlépe formou vstřícných gest.⁷ Odmítala ale jednat o uzavírající klauzuli ohledně majetkových otázek (viz snaha Prahy o vzájemné „vynulování“ majetkoprávních a reparačních požadavků), nebo pokud jde o nulitu Mnichovské dohody od samého počátku (viz např. mlčení Helmuta Kohla na návrh prezidenta Havla z 8. 5. 1991).

Svůj návrh na odškodnění českých obětí nacismu z jara 1993 stáhl Helmut Kohl údajně proto, že o něm média příliš brzy informoval Václav Havel. Jako pravděpodobnější se jeví vysvětlení, že ve skutečnosti neměl podporu CDU a zejména CSU. Právě CSU se snažila vytvořit junktim mezi odškodněním českých obětí nacismu a německých obětí odsunu. Paralelní přístup k odškodnění německá vláda nepřímo prosazovala i během pozdějšího jednání o deklaraci a byla za to kritizována opozicí. Zcela v tradici politiky Konráda Adenauera tak CDU ve vztahu k „vyhnancům“ lavírovala. Vyslovovala jejich požadavkům obecnou podporu, v praktické politice je ale prosazovala jen tam, kde viděl možnost kompromisu. Důvod podpory byl v první řadě vnitropolitický: voličský potenciál SKS byl pro konzervativní strany velmi podstatný.

Především CSU, která se vždy definovala jako patron sudetských Němců, prožívala právě počátkem 90. let pokles voličské podpory. Cítila se subjektivně pod velkým tlakem vzhledem k tomu, že neměla ze svého pohledu k dispozici přijatelného koaličního partnera, bojovala o zachování absolutní většiny v bavor-

7) Válek, L.: *Schlußstrich unter Vergangenheit. Entschädigungsansprüche der Sudetendeutschen kein Thema*: Süddeutsche Zeitung, 12. 4. 1991. K otázce gesta viz Dienstbier, J.: *Od snění k realitě: Vzpomínky z let 1989–1999*: Praha 1999, s.134.

ském zemském sněmu.⁸ Samo Sudetoněmecké krajanské sdružení představovalo vrcholně konzervativní, do minulosti zahleděnou komunitu. Stalo se ale také dobře organizovanou zájmovou skupinou, která se soustředěně snažila působit na německou vládu.⁹ Širší problém představuje skutečnost, že v průběhu 90. let docházelo k jistému posunu ve veřejné diskusi o minulosti. Německé obyvatelstvo se poprvé definovalo také jako oběť války. Nedošlo sice k záměně dosud dominantního „režimu paměti“, zaměřeného na německou agresí (symbol Osvětími), za „režim paměti“ soustředěný na německé oběti; oba způsoby vzpomínání ale existovaly paralelně.¹⁰

Spolková politika si byla vědoma citlivosti celé problematiky česko-německých vztahů; vyhýbala se proto jejich politizaci a to i během „supervolebního roku“ 1994; podle očekávání výjimku představovala některá vystoupení představitelů CSU.¹¹ O značné zdrženlivosti českých politických stran svědčí to, že se ani v České republice v první polovině 90. let téma česko-německých vztahů nestalo předmětem volebního kampaně (s výjimkou KSČM).

Politické vztahy byly chudé i z dalších důvodů. Nepodařilo se zjevně vybudovat bližší vztahy na úrovni předsedů vlád. Běžné kontakty mezi kancléřem Kohlem a premiérem Klausem byly málo intenzivní; v letech 1993–1996 navštívil Václav Klaus SRN osmkrát, ale s kancléřem Kohlem se setkal oficiálně jen jednou (23. 3. 1993). Kancléř Kohl v opačném směru necestoval ani jednou.¹² Česká a německá vláda si nebyly blízké v přístupu k evropské integraci, ale např. ani k takové otázce, jako byly vztahy

8) Smrt dlouhodoletého předsedy CSU a charismatického premiéra, F.J. Strausse, působila psychologicky jako faktor oslabení přitažlivosti a průraznosti strany. Trend se podařilo zastavit až v roce 1998 a zvrátit téměř historickým vítězstvím Edmundu Stoiberovi v roce 2003.

9) Wood, S.: German Expellee Organisations in the Enlarged EU: German Politics 14 (2005), č. 4, s. 487–497.

10) Langenbacher, E.: Changing Memory Regimes in Contemporary Germany? German Politics and Society 21 (2003), č. 2, s. 46–68.

11) Předseda CSU, Theo Weigel, ve svých volebních projevech roku 1994 několikrát téma česko-německých vztahů oslovil. Na spolkové úrovni poprvé (a pouze okrajově) použil česko-německé téma Helmut Kohl až v létě před spolkovými volbami roku 1998.

12) 'Meetings of Czech and German Prime Ministers rare', Česká tisková kancelář, 28. 11. 1996, s.1–2. Tento přehled nezahrnuje setkání na multilaterálních fórech.

státu a katolické církve – problém pro Helmuta Kohla jako porýnského katolíka zcela nepochopitelný.

Byla to nicméně hlavně a především historická agenda, která začala komplikovat naplňování strategie normalizace a multilateralizace vzájemných vztahů. Proces přijetí České republiky do NATO (a do EU) byl bez historického narovnání vztahů stále méně přijatelný. Jednak proto, že USA a další členské země neměly žádný zájem na tom, aby rozšiřování vnášelo do aliance vnitřní napětí. Jednak z důvodu rostoucí nedůvěry české veřejnosti vůči Německu a to i v kontextu integrace do NATO a EU. V polovině 90. let se tak situace ukazovala jako pro obě strany nepřijatelná.

Cesta k deklaraci a průběh jednání

Jedním z impulzů k jednání o bilaterální deklaraci se stal dopis Edmunda Stoibera z přelomu let 1994–1995, adresovaný ministru zahraničí Josefu Zielenieci. Podle jeho návrhu měla jednání směřovat k dohodě o řešení, nikoli uzavření otázek minulosti. CSU by pro tuto pozici zřejmě získala opatrnou podporu sesterské CDU, těžko ale koaliční FDP; veškeré skryté a tím spíše otevřené materiální požadavky SKS a CSU šly proti postoji veřejného mínění a byly rezolutně odmítány levicovou opozicí – SPD, Zeleňmi a PDS.

Na návrhu Edmunda Stoibera bylo zajímavé, že text deklarace měly odsouhlasit parlamenty obou zemí. Česká politika, především ale „prodeklarační koalice“, kterou vytvořili ministr Zieleniec, jeho náměstek Alexandr Vondra a prezident Havel, byla přesvědčena, že česko-německé vztahy potřebovaly osvobozující impulz, který by odstranil zátěž rostoucí nedůvěry a napětí.

Takový aktivistický postup se mohl opřít o shodu hlavních politických sil. Půdorys jejich konsensu (který v zásadě zahrnoval i KSČM) charakterizoval projev prezidenta Havla 17. února 1995 v pražském Karolínu.¹³ Vycházel z obhajoby logiky vzniku a existence Československa jako moderního, demokratického, liberál-

ního státu. Zdůrazňoval kauzalitu historických událostí: konec česko-německého soužití nebyl dán vysídlením; „smrtící ranou“ mu bylo „fatální selhání velké části našich občanů německé národnosti, kteří před demokracií, dialogem a tolerancí dali přednost diktatuře, konfrontaci a násilí, ztělesňovanými Hitlerovým nacionálním socialismem“. Proto také „zlo odsunu bylo jen smutným vyústěním zla, které mu předcházelo“.

Za předmět dalších jednání označil potřebu „už jednou jasně říct, co všechno patří do historie a s čím vším by se mělo jako s historií nakládat.“ Havel odmítl pokusy „vydolovat z dávných historických událostí či nespravedlností celý soubor aktuálních politických či právních požadavků a nároků zpochybňujících samu půdu, na níž stojí poválečné evropské uspořádání“. Česká republika proto „nikdy nebude jednat o revizi jejich výsledků, o jakémkoli zásahu do kontinuity svého právního řádu, o jakémkoli způsobu opravování historie na úkor současníků“. Na pořadu dne bylo odškodnění zbývajících obětí nacistické zvěle, nikoli ale pokusy „rušit naše dávné a legitimně parlamentem schválené právní akty, které navíc dávno překryla historie celými vrstvami aktů jiných“.

Zklamání české politiky z taktizování Helmuta Kohla vyjádřil Václav Havel tím, že se přihlásil k „evropskému Německu“ a plejádě německých vůdčích osobností, mezi nimiž ovšem nejmenoval samotného kancléře Kohla, jenž si na svém evropanství vždy velmi zakládal.¹⁴ Projev měl v Německu nejednotnou odezvu: byl jednoznačně přivítán opozicí, vládní strany v něm ale spatřovaly neodůvodněné přitvrzení české pozice a Václava Havla osobně. V každém případě projev přitáhl pozornost německé politiky, médií a veřejnosti k českému vidění česko-(sudeto)německého sporu a zařadil jej do historického a evropského kontextu.

Samotná jednání byla zahájena oficiálně v červnu 1995. Byla na české straně vedena prvním náměstkem ministra zahraničních věcí Alexandrem Vondrou, na německé straně státním tajemníkem ministerstva zahraničí Petrem Hartmannem. Ukázala se jako

13) „Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství“, Projev prezidenta republiky Václava Havla, 17. 2. 1995, Praha, Univerzita Karlova, <http://www.vaclavhavel.cz/index.php?sec=7&id=11&kat=2&from=12>

14) Václav Havel jmenoval Theodora Heusse, Konrada Adenauera, Kurta Schumachera, Ludwiga Erharda, Willyho Brandta a Richarda von Weizsäckera.

složitější, než se očekávalo. Praha zjevně předpokládala, že dohoda bude dosažena během relativně krátké doby, tak aby se téma nestalo předmětem volebního boje na jaře 1996 (ministr Zieleniec navíc zřejmě počítal i se ziskem volebních hlasů). Jednání probíhala výlučně na úrovni vlád a měla přísně tajný charakter. Nepřímo tak potvrzovala skutečnost, že jsou kontroverzní.

Jak jednací pozice, tak průběh rozhovorů se v tajnosti skutečně udržely – což byl jev v české politice zcela ojedinělý! Dodnes ostatně lze o přesných výchozích pozicích obou stran pouze spekulovat – dokumenty ani veřejná prohlášení zatím k dispozici nejsou. Je zjevné, že česká strana usilovala o co nejjasnější definici „tlusté čáry za minulostí“, a to včetně majetkových nároků. Vracela se tak zřejmě k snahám počátku 90. let dosáhnout v majetkových otázkách „nulového řešení“, kdy žádná strana nevznáší majetkové požadavky, s výjimkou odškodnění obětí nacismu. Německá strana naopak se podle všeho podobnému závazku snažila vyhnout vzhledem k právní povaze nároků soukromých osob – občanů SRN, a usilovala zřejmě o symetrické gesto omluvy za minulost.

Právě informační embargo vyvolávalo po celou dobu jednání protesty opozičních stran v obou zemích, veřejnosti v České republice a Sudetoněmeckého krajanského shromáždění v Německu. Aktivita představitelů opozice, zejména místopředsdkyně Spolkového sněmu Antje Volmerové (Strana Zelených) a místopředsedy parlamentní skupiny SPD ve Spolkovém sněmu Günthera Verheugena nicméně ovlivnily širší politický rámec jednání a pohled na německou politiku v České republice. Zejména díky nebývalému rozvoji kontaktů českých a německých sociálních demokratů v ČSSD postupně převládli zastánci deklarace.

Vnitropolitické souvislosti se tak staly i brzdícím faktorem, který modifikoval již dojednaný text a posunul závěr jednání. Setkání ministrů Zieleniece a Kinkela během vrcholné schůzky EU v prosinci 1995 totiž naznačilo, že většina otázek našla přijatelné řešení a ministři oznámili, že deklarace bude připravena k podpisu počátkem roku 1996. 16. ledna 1996 nicméně ministr Klaus Kinkel na prvním přímém jednání v Bonnu prakticky jednání vrátil o celou etapu zpět a znovu otevřel otázky hodnocení minulosti, kde strany už dospěly k dohodě. Vyplynulo to z tiskové konference (první svého druhu po dobu jednání), kterou zjevně

rozhořčený ministr Zieleniec svolal po svém návratu do Prahy na ministerstvu zahraničních věcí. Obvinil Klause Kinkela, že ztěžuje jednání. Na toto vystoupení reagoval německý ministr tiskovým rozhovorem (Frankfurter Allgemeine Zeitung 18. 1. 1996). Označil pozice české strany za příliš strnulé a potvrdil závazky německé vlády vůči sudetským Němcům.

Dopustil se ovšem taktické chyby, která ovlivnila další jednání. Veřejně prezentoval jinak známou, z mnoha důvodů ale nezdůrazňovanou pozici německé politiky k Postupimské dohodě. Všechny politické strany SRN – s výjimkou levicové PDS – považují Postupimskou dohodu za deklaraci politické vůle vítězných mocností právně nepřijatelnou proto, že legitimizovala odsun milionů civilních obyvatel německé národnosti ze střední Evropy do spojeneckých okupačních zón. Zároveň ale dokument de facto akceptovaly v politické praxi. Kinkelovo vyjádření tak bylo v souladu s německým právním názorem a ministerstvo zahraničí SRN jej nemohlo než potvrdit.

Výsledek byl pro německou politiku více než nepříjemný: k statutu Postupimské dohody se – již druhé od roku 1990 – vyjádřily vítězné mocnosti. Potvrdily, že nemají v úmyslu svůj vztah k Postupimské dohodě měnit.¹⁵ Poprvé se dostalo české straně podpory také veřejné podpory Polska, kterou zpochybnění Postupimské dohody nutně znepokojilo.¹⁶ Česká pozice se následně v některých prvcích přitvrdila a odmítla např., aby ustavení společného fondu znamenalo uzavření českých nároků, jak tomu je v případě Polska. Premiér Klaus naznačil, že ukončení jednání zvláště nespěchá.

Není zcela jasné, co vyvolalo posun v pozici Klause Kinkela v tak vysoké fázi jednání. Část analytiků přitom staví otázku, zda se německá politika skutečně nepokusila učinit krok směrem k revizi výsledků války v nejslabším článku – tedy vůči oslabené České republice.¹⁷ Zejména experti blízcí jednání se nicméně domnívají, že vysvětlení je spojeno spíše s vnitropolitickým posta-

15) Viz přílohy sborníku Právní aspekty odsunu sudetských Němců. Sborník. Ústav mezinárodních vztahů. Praha 1996.

16) Bachmann, K.: Die Tschechen finden einen Partner für Ihren Dialog mit Deutschland – Polen: *Die Presse*, 14. 5. 1996.

17) Viz Handl, V. – Kural, V. – Reiman, M: Česká republika a Německo. In: Kotyk, V. (ed.): *Česká zahraniční politika. Úvahy o prioritách*. Praha 1997, s. 175.

vením ministra Kinkela. Na uzavřeném jednání německé vládní koalice 20. 12. 1995 byl ministr Kinkel zřejmě tvrdě kritizován ze strany svého tradičního oponenta, bavorského premiéra Stoibera. Pro CSU, připravující se na komunální volby na jaře 1996, bylo znění textu nepřijatelné, protože neodráželo pozice Sudetoněmeckého krajanského shromáždění. Helmut Kohl oslabeného ministra Kinkela zjevně přinejmenším nepodpořil. Předpokládá se, že se proto Klaus Kinkel pokusil revidovat text deklarace a tak ve vládě posílit svou autoritu.

Jednání byla znovu zahájena 12. 2. 1996 a dospěla během jara k nové dohodě o většině textu. Jak českou tak německou stranu přitom stimuloval postoj francouzské a zejména americké politiky, která dala oběma stranám najevo, že narovnání vzájemných vztahů je důležité právě v souvislosti s jednáním o přijetí České republiky do NATO. Na jaře získala německá politika větší manévrovací prostor, poté co CSU v komunálních a CDU a FDP v zemských volbách posílily své pozice. Německá strana zřejmě i proto poprvé souhlasila se závazkem nezatěžovat vzájemné vztahy otázkami pocházejícími z minulosti.

V pozdním létě se kancléř Kohl zjevně rozhodl pro urychlené uzavření jednání. Zjevně si uvědomoval, že požadavky funkcionářů SKS (viz výše uvedené stanovky SKS) budou už z důvodu institucionálních zájmů vždy v rozporu se zájmy České republiky. Hledal jen možnost odmítnout požadavky SKS (a CSU) s co nejmenší vnitropolitickou ztrátou. Napomohla mu ostudná epizoda z průběhu každoročního shromáždění Spolkového svazu vyhnanců (tzv. Dny vlasti) 9. září 1996. Jeden z účastníků zde reagoval na jednoznačné prohlášení spolkového prezidenta Romana Herzoga, že nároky na bývalé východní území Německa jsou vyloučené, hlasitým zvoláním „vlastizrádce!“¹⁸ Případ vyvolal v celém Německu značné pobouření, čehož Helmut Kohl takticky využil a prosadil na koaličním jednání 12. září přijetí textu deklarace. I CSU zde vyjádřila souhlas s 90 % textu.

Na podzim 1996 se pak obě strany věnovaly tomu, aby připravily pro přijetí dokumentu domácí půdu. Rozdílů v rozměrech toho

18) *Süddeutsche Zeitung*, 10. 9. 1996. Svaz vyhnaných se omluvil, postoj prezidenta Herzoga a vlády v otázce východních teritorií ale nadále odmítá.

to úkolu odpovídaly odlišné váze, jakou česko-německé narovnání hraje v obou zemích. V České republice šlo zejména o to zajistit pro deklaraci parlamentní většinu, tedy získat pro ni alespoň část ČSSD. Vládní koalice v té době ještě neměla převahu v Poslanecké sněmovně a podporu opozice potřebovala. ČSSD se ale obávala, že vláda šla díky tajné diplomacii na nepřijatelné ústupky. 10. října se proto setkali představitelé koaličních stran a ČSSD na jednání u prezidenta Havla. Většina přítomných se tu poprvé a to jen „letmo“ se seznámila s textem deklarace.¹⁹ Všechny strany souhlasily s tím, že se o deklaraci povede rozprava v Parlamentu České republiky. Miloš Zeman navíc požadoval, aby měli poslanci právo text na základě debaty změnit.

V Bonnu byla situace zcela jiná. Německá parlamentní opozice (tedy levicové strany – sociální demokraté SPD, Zelení) měla od počátku zájem zejména na tom, aby deklarace vycházela dostatečně vstříc české straně. Problém německé politiky tak byl výlučně problémem konzervativně-liberální koalice, přesněji konzervativních CDU a CSU. SKS se dostal do jiné situace než v roce 1992, kdy bavorská CSU v souladu s jeho požadavky hlasovala proti československo-německé smlouvě. CSU v roce 1996 deklaraci sice kritizovala, ve své většině ji ale podpořila. Potvrdilo se, že bavorská politika má konec konců zásadní zájem na integraci České republiky jako stabilního partnera pro hospodářskou a bezpečnostní spolupráci do západních struktur.

Sudetoněmecká střešová organizace byla o textu ve své úplnosti informována až po skončení jednání v prosinci 1996 a nemohla tak výsledek ovlivnit. Představitelé SKS protestovali u kancléře Kohla jak proti způsobu informování tak proti většině kompromisních formulací dokumentu.²⁰ Obavy vyvolal zejména klíčový závazek obou vlád nezatěžovat vzájemné vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti (článek IV), princip historické kauzality (článek I) a to, že dokument nezmiňuje „právo na vlast“. Rozhořčení z postupu vlády bylo zřejmě

19) Stupeň utajení byl údajně takový, že účastníci obdrželi text až během jednání a to v jediném exempláři, který si postupně předávali a na závěr museli vrátit.

20) *Erklärung des Sudetendeutschen Landsmannschaft und des Sudetendeutschen Rates zur veröffentlichten Deutsch-tschechischen Erklärung*, 12. 12. 1996. In: Habel, *Dokumente*, s.1064–1065.

důvodem pro pokus zmařit podpis dokumentu tím, že funkcionáři SKS předali bez povolení ministerstva zahraničí nadále tajný text deklarace tehdejšímu korespondentovi německé televize ARD v Praze Klausu Bachmannovi a ARD jej zveřejnila.

Předpoklad, že nepřipravená česká veřejnost smete text ze stolu, nevyšel: reakce české veřejnosti byla skutečně bouřlivá, nikoli však pouze negativní. V Praze před parafováním deklarace (20. 12. 1996 za návštěvy Klause Kinkela v Praze) a před jejím konečným podpisem (21. 1. 1997 za návštěvy Helmuta Kohla) proběhly protestní demonstrace a rozsáhlé petiční akce, organizované zejména komunistickou stranou a některými organizacemi odbojářů a totálně nasazených. Ke slovu se nicméně přihlásili i ti, kdo dokument považovali za krok vpřed. Kontroverzní debata českou veřejnost v jistém, smyslu na podpis dokumentu připravila a „informační únik“ věci deklarace spíše prospěl než uškodil.

Sám akt podepsání v lednu v Praze naznačil budoucí problémy naplňování textu deklarace. V sudetoněmecké veřejnosti vyvolalo pobouření prohlášení premiéra Klause, který vysídlení/vyhnání označoval jako „nucený odchod“. Česká veřejnost a politika byly velmi znepokojeny tím, že Helmut Kohl na otázku Sudetendeutsche Zeitung prohlásil, že majetkové otázky „samozřejmě zůstávají otevřené“. Kohlovo prohlášení, směřované do Mnichova, spíše než do Prahy, v každém případě dramaticky snížilo šance deklarace na většinovou podporu v Poslanecké sněmovně. Bylo také hlavním důvodem pro pokus Miloše Zemana ve funkci předsedy Poslanecké sněmovny získat během návštěvy u prezidenta Herzoga (27. 1.) a v bonnském Spolkovém sněmu německé partnery pro myšlenku společného úvodního prohlášení obou parlamentů. Dodatečný text měl zvýšit váhu článku IV deklarace.

SPD, která kritizovala Helmuta Kohla za jeho výroky v Praze, návrh solidárně podpořila a jednala o něm s představiteli stran vládní koalice. Ti jej odmítli jako nadbytečný, opakující jen část textu deklarace. Fakticky zřejmě nechtěli článek IV zvláště zdůrazňovat díky pozicím CSU a Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Ani podpora Zelených a některých poslanců PDS tak nemohla zajistit návrhu dostatečný počet hlasů. Návštěva Miloše Zemana nicméně měla svůj význam. Obrátila opět pozornost německé veřejnosti a politiky na citlivá a nedotažená místa

v deklaraci. Zároveň měla návštěva předsedy Poslanecké sněmovny vnitropolitický, do jisté míry i vnitrostranický význam: byla do té doby nejvýraznějším samostatným politickým krokem sociálně-demokratického předsedy Poslanecké sněmovny. Pro další vývoj bylo důležité, že Zemana podpořila SPD a většina německé levice. Spolkový sněm o deklaraci hlasoval po relativně krátké a nijak bouřlivé rozpravě 30. ledna 1997.²¹

Rozprava zejména v české Poslanecké sněmovně byla podle očekávání podstatně kontroverznější. Nebyla ovšem poznamenána ani tak kritikou textu deklarace, jako protiněmeckými a nacionalistickými litaniemi extrémní pravice – republikánů. Během jednání se v redukované podobě prosadil návrh Miloše Zemana (a tedy ČSSD) přijmout uvozující text, který by deklaraci či spíše její interpretaci „vylepšil“ a zdůraznil skutečnost, že dokument svým způsobem uzavírá vzájemné nároky. Na nutnosti prohlášení se ještě před začátkem rozpravy shodli i Miloš Zeman a Václav Klaus, proti se od počátku stavěl ministr zahraničí Zieleniec, který chtěl dodržet reciprocitu ve vztahu k německé straně.

Po dlouhé debatě byla nakonec deklarace uvozena jednou větou a získala podporu vládní koalice a rovněž značné části sociálních demokratů. Poslanecká sněmovna se tak za deklaraci postavila solidní většinou. Komunistická strana označila deklaraci za „institucionalizovanou lež“ a hlasovala spolu s republikány a některými poslanci ČSSD proti.²² Debata v Senátu měla zcela jiný charakter. Vzhledem k tomu, že zde vládní koalice měla pohodlnou většinu, neusilovala nikterak o podporu ze strany sociálních demokratů. Nedošlo zde tedy k žádné spolupráci a ani k dohodě o uvozujícím prohlášení. Navíc, díky kontroverzní debatě došlo zřejmě k hlasovacímu omylu a proti deklaraci se postavil nejen jediný senátor za KSČM, ale i všichni reprezentanti ČSSD.²³

21) Pro hlasovalo z 620 celých 577 poslanců, 20 bylo proti 23 se zdrželo.

22) Ze 197 přítomných poslanců hlasovali pro všichni 99 poslanci vládní koalice a rovněž 32 z 58 sociálních demokratů. 59 poslanců hlasovalo proti (všichni Republikáni, poslanci KSČM a rovněž několik sociálních demokratů).

23) Pro deklaraci tak hlasovalo 54 senátorů vládních stran, proti 23 senátorů ČSSD a jeden senátor za KSČM. Jak později vysvětloval Jan Kavan, tehdy senátor za ČSSD, domnívali se sociální demokraté, že hlasují o textu, který v souvislosti s hlasováním navrhly vládní strany a který považovali za nepřijatelný. Jejich odmítnutí tak neplatilo deklaraci samotně.

Deklarace a její interpretace

Deklarace samozřejmě není dokumentem ideálním. Řada pro Prahu důležitých pozic byla – jak je při diplomatických jednáních běžné – „vyměněna“ za ústupky druhé strany. Proto se v článku II neobjevuje zmínka a roli sudetských Němců, článek III naopak obsahuje kritiku tzv. amnestijního zákona; v celém textu chybí zmínka o Mnichovské dohodě a Postupimské dohodě atd., zato se nehovoří o dekretch prezidenta Beneše. Text je prostě zjevně kompromisem.

Pro Prahu mělo zvláštní význam potvrzení, že Německo „plně podporuje“ přijetí České republiky do EU a NATO a to „v přesvědčení, že je to ve společném zájmu“. Tento závazek německé politiky přitom nebyl spojen se žádnou podmínkou. Článek I zdůrazňuje odpovědnost obou stran za rozvoj vzájemných vztahů v duchu dobrého sousedství a partnerství. České straně se podařilo do textu prosadit princip historické kauzality, když deklarace uvádí, že společná cesta do budoucnosti vyžaduje jasné slovo o minulosti, „přičemž příčina a následek ve sledu událostí nesmějí být opomíjeny“ (článek I).

Vztahem k minulosti se zabývají především články II–IV. Německá strana se hlásí mj. k odpovědnosti Německa za jeho roli v historickém vývoji, který vedl k Mnichovské dohodě, útěku a vyhánění lidí z československého pohraničí jakož i k rozbití a obsazení Československé republiky. Lituje utrpení a křivd, které Němci způsobili českému lidu, vzdává čest obětem i příslušníkům odboje a uznává „že „nacionálněsocialistická politika násilí vůči českému lidu přispěla k vytvoření půdy pro poválečný útěk, vyhánění a nucené vysídlení“.

Ve článku III lituje česká strana, že „vyháněním, jakož i nuceným vysídlením“ sudetských Němců, „vyvlastňováním a odnímáním občanství“ bylo způsobeno „mnoho utrpení a křivd nevinným lidem, a to i s ohledem na kolektivní charakter přisuzování viny“. Lituje zejména „excesů“ a toho, že na základě zákona č.115 z 8. 5. 1945 „bylo... umožněno nepohlížet na tyto excesy jako na bezprávné a že následkem toho nebyly tyto zločiny potrestány“.

Těžiště deklarace spočívá v článku IV. Obě strany se zde shodují v tom, že spáchané křivdy „patří minulosti“ a „jsou rozhod-

nuty nadále dávat při utváření svých vztahů přednost porozumění a vzájemné shodě“. Stranám se nepodařilo sblížit právní hlediska a proto „každá strana zůstává vázána svým právním řádem a respektuje, že druhá strana má jiný právní názor“. Politická vůle obou stran je přitom jasně vyjádřena: strany „nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti“. V dalších článcích potvrzují strany závazky vůči německé menšině a osobám českého původu v obou zemích a jsou proto připraveny „v rámci svých platných právních předpisů“ brát při posuzování žádostí o pobyt a přístup na trh práce zvláštní zřetel na humanitární a jiné důvody, zejména příbuzenské a další vztahy.²⁴

Jako velmi důležité se mělo ukázat rozhodnutí zřídit česko-německý fond budoucnosti, do nějž německá strana vložila 140 mil DM a česká 440 mil Kč. Fond byl určen k financování projektů společného zájmu. Německá strana se hlásí ke svému závazku vůči obětem nacismu, projekty proto mají být „ku prospěchu především obětem nacionálněsocialistického násilí“. Předpokládalo se, že bude pokračovat dosavadní úspěšná práce společné česko-německé komise historiků a strany se zavázaly ke zřízení diskusního fóra.

Z textu je zjevné, že se obě strany, ale zejména německá politika, podstatně vychýlily od svých pozic směrem ke kompromisu. Obě strany ovšem dokument interpretovaly poněkud odlišně. Interpretační rozdíly byly přitom zjevné nejen mezi smluvními stranami, ale i mezi zastánci deklarace na německé straně.

Odlišně bylo nadále vnímáno samo poslání deklarace, tedy zda dokument představuje tzv. „tlustou čáru“ za minulostí. Vláda Helmuta Kohla ve své většině vnímala deklaraci jako dokument, který povede k další spolupráci, včetně řešení otázek týkajících se minulosti. Nezdůrazňovala nebo odmítala tvrzení, že by dokument cokoli uzavíral. Helmut Kohl neviděl žádnou potřebu „tlusté čáry“, vyzýval „obrátit se k tématům... které by mohly ztížit naši

24) Připravenost obou stran v tomto ohledu je poněkud rozvedena v prvním ze tří dopisů, jejich výměna byla s podpisem deklarace spojena. Dopis ovšem nepřináší žádné další prohloubení daného závazku.

cestu do společné budoucnosti a hovořit o nich“.²⁵ V jistém smyslu ale i on, i když nepřímě, poukazoval na to, že s deklarací skončilo určité období ve vzájemných vztazích: očekával, že deklarace pomůže oběma stranám „prolomit začarovaný kruh vzájemného účtování a připisování viny“.

Někteří politici CDU přidávali prvku „uzavírání“ větší důraz než kancléř.²⁶ Paradoxem bylo, že nejvýrazněji „finální charakter“ deklarace vnímalo Sudetoněmecké krajanské sdružení. Správně chápalo, že dokument de facto omezuje jeho pole působnosti na práci společných česko-německých institucí (fond a fórum), které přitom nemají sílu ani mandát zabývat se jeho tradičními požadavky, obsaženými v koncepci „práva na vlast“. Potvrzuje se tak, že deklarace v určitém smyslu „čáru“ narýsovala – jestliže ne obecně za minulostí, pak jistě přes rozpočet radikálů ve sdružení. Někteří jeho funkcionáři proto obvinili německou vládu ze zrady.²⁷

Ani SPD nebyla ve výkladu tohoto prvku deklarace zcela jednotná, i když finální charakter ujednání zdůrazňovala více. Předseda parlamentní skupiny SPD ve Spolkovém sněmu, Rudolf Scharping, sice nehodnotil deklaraci jako „tlustou čáru“, protože vyzdvihoval její orientaci do budoucnosti. Představoval ji ale jako „tečku“ procesu historického porozumění, zahájeného Wili Brandtem, jako „poslední kapitolou německé východní politiky“. Podle Güntera Verheugena šlo o uzavření „výčitek z jedné a druhé strany ... nároků a protinároků“. Příklad Polska podle něj dokazoval, že „tlustá čára“ v tomto smyslu možná je. Strana Spojenectví 90/Zelení ústy Antje Vollmerové zdůraznila finální charakter dokumentu po svém: ocenila deklaraci jako „poslední kámen východní politiky, uvolnění napětí a mírové politiky“ všech německých vlád.

25) Viz výtah z protokolu 154. zasedání Spolkového sněmu, 13. volební období. 30. 1. 1997, in: *Ansprachen aus Anlaß der Deutsch-tschechischen Erklärung vor den Mitgliedern des Deutschen Bundestages und des Bundesrates am 24. April 1997 in Bonn und den Abgeordneten und Senatoren des Tschechischen Parlaments am 29. April 1997 in Prag*: Bonn 1997, s. 63.

26) Tak například Jürgen Schröder, místopředseda společného parlamentního výboru Evropského parlamentu EU-Česká republika. Viz: Podle J. Schrödera se ČSSD mylí, když kritizuje deklaraci. ČTK, Brusel, 21. 1. 1997.

27) Viz např. viceprezident Svazu vyhnanců Paul Latussek v článku *Vertriebene fühlen sich verraten. BdV fordert zum Tag der Heimat neue Ostpolitik – Schutzpflicht bei EU-Erweiterung angemahnt: Die Welt*, 6. 9. 1997.

Jako „poslední rohový kámen naší politiky usmíření ve směru na Západ i na východ“ zhodnotil deklaraci Klaus Kinkel.

Naopak CSU a jistá část CDU viděla deklaraci jako cestu k „uznání práva na vlast“. Zdůrazňovaly, že „přibližování České republiky k EU a NATO musí být využito k tomu, aby bylo nalezeno řešení dosud otevřených otázek“, jako např. pro „další konkrétní možnosti uplatnění práva na vlast“. Tento požadavek zdůraznila mnohokrát různá grémia CSU a SKS. Barbara Stammová, bavorská ministryně práce a sociálních věcí, která měla na starosti péči o sudetské Němce, chápala deklaraci jasně jako „mezidokument“. „Tlustou čáru“ za minulostí v deklaraci neviděla ani PDS, na rozdíl od CSU ji ale postrádala. Měla být v deklaraci obsažena, aby se už konečně neživily plané naděje na uskutečnění majetkoprávních nároků.

Čeští zastánci deklarace dokument vnímali jako politickou „tlustou čáru“ za minulostí. Deklarace uzavřela jednu historickou kapitolu (Josef Zieleniec). Podle Václava Klause nalezy majetkoprávní otázky odpovídající řešení v záruce, že Bonn nebude politicky podporovat požadavky sudetských Němců. Vedoucí jednání z české strany, Alexandr Vondra, poukázal na to, že deklarace nemůže anulovat nárok individuálních osob usilovat o naplnění svých domnělých nebo skutečných práv. Tuto možnost mají občané na obou stranách, tedy i české oběti nacismu. Význam deklarace viděl v závazku, nezatěžovat danými otázkami vzájemné vztahy.

V případě, že by se spolková vláda k požadavkům vyjadřovala „tradičním způsobem“, získala česká vláda právo ptát se německé strany, zda chce těmito otázkami zatěžovat vzájemné vztahy. Odpověď Bonnu by měla být v souladu s deklarací. Česká strana, která byla v době jednání o bilaterální smlouvě v zásadě ochotna jednat o „nulovém řešení“ *vzájemných* nároků (kromě nároků perzekučních), samozřejmě deklarací *jednostranně* své požadavky neanulovala. Naopak, jejich trvání bylo německé straně zdůrazněno.

Při *hodnocení vysídlení/vyhnání* vnímali německé politické strany, kromě PDS a kritiků deklarace ze strany CSU a CDU, deklaraci jako výraz lítosti české strany nad vysídlením/vyhnáním jako celkem. Ve skutečnosti ovšem nebezpečí negativních právních a politických důsledků vedlo českou politiku k tomu, aby

byla vrcholně opatrná. Reakce Sudetoněmeckého krajanského sdružení na výroky prezidenta Havla ukázaly, že německá strana může vstřícně, do oblasti morálky orientované gesto interpretovat jako přiznání mezinárodněprávní odpovědnosti a požadovat navrácení věcí do původního (předválečného) stavu, včetně kompenzace za majetek. V textu proto česká strana vyjádřila pouze lítost nad utrpením „nevinných lidí“ a zvláště nad „excesy“.

Z právního hlediska zůstalo vysídlení/vyhnání pro českou stranu nadále organickou součástí poválečného uspořádání, které bylo mezinárodněprávně zakotveno Postupimskou dohodou. Aby se vyhnula oslabení vlastních pozic, použila Praha v českém textu deklarace místo slova „vyhnání“ (nejbližší ekvivalent pro německé „Vetreibung“) podstatně méně určité „vyhánění“, označující nedefinovaný počet individuálních aktů vyhánění.²⁸

Podobně se česká strana vyhnula slovu „bezpráví“, párovému pojmu k německému „Unrecht“, protože by v sobě mohl obsahovat právní hodnocení. Důsledně proto v českém textu používá slovo „křivda“, které se vztahuje k morální stránce problému. Někteří experti na mezinárodní právo, kteří měli ve své době důrazné výhrady k česko-německé smlouvě z roku 1992, tak deklaraci uvítali s tím, že česká strana svou právní pozici zlepšila a napravila údajné chyby a nedostatky uvedené smlouvy.²⁹

Rovněž v pohledu na některé *právní akty* české strany se strany rozcházejí. Většina německých politiků chápe deklaraci jako dokument, v němž se česká strana distancuje od tzv. dekretů prezidenta Beneše a tzv. amnestijního zákona. Česká strana naopak nenechává prostor k pochybám: z jejího hlediska zůstává právní základna nedotčená.

28) Z právního hlediska je ovšem správné používat termín přesídlení (transfer), který je hlavním pojmem, používaným v této souvislosti v Postupimské dohodě. Další dva termíny (odsun-removal a vyhoštění-expulsion) používá dokument jen okrajově. Viz Potočný, M.: K otázce vyhánění tzv. sudetských Němců z Československa po skončení války Spojených národů s Německem. In: Kural, V. (ed.): *Studie o sudetoněmecké otázce*: Praha, Ústav mezinárodních vztahů: 1997, s. 187–188. I v anglickém překladu používala ČTK zpočátku místo „expulsion“ slovo „expelling“. Současný anglický překlad deklarace se vrátil k obvyklému „expulsion“, viz German-Czech Declaration on Mutual Relations and their Future Development of 21 January 1997, <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=1873> (stav: 3. 3. 2007)

29) Viz např. Potočný (1997), s. 187–188.

Strany se rozcházely i v tom, jak si představovaly ustavení *společných institucí*, jejichž vytvoření deklarace předpokládala. Všechny německé politické strany očekávaly, že se budou sudetští Němci podílet na práci diskusního fóra. CSU šla ovšem dál a přikládá velký význam tomu, aby paralelně probíhal „přímý dialog mezi sudetskými Němci a Čechy“. I česká strana zjevně od počátku vycházela z toho, že sudetští Němci budou v diskusním fóru zastoupeni. Důsledně ovšem odlišovala diskusní fórum jako platformu pro výměnu názorů od politických jednání. Proto zdůraznila, že partnerem české vlády zůstala vláda německá. Praha navíc zjevně nepředpokládala, že by sudetští Němci byli zastoupeni ve správní radě Fondu budoucnosti; z této pozice ovšem musela později ustoupit.

Pojetí *humanitárního gesta vůči obětem nacismu* se lišilo nejen mezi oběma stranami, ale i napříč německým politickým spektrem. Německá vláda se hlásila ke svému závazku, nechtěla ale jít cestou odškodnění jednotlivců a chtěla nechat dořešení otázky na společném fondu. Prezident Herzog, opozice i řada poslanců vládních stran podporovali myšlenku individuálního gesta vůči jednotlivým českým obětem. Deklarace tuto možnost nezmiňovala, zároveň ji ale ani nevyklučovala. Česká strana individuální řešení do deklarace neprosadila a soustředila se, s ohledem na zkušenost polské strany, především na vytvoření česko-německého fondu budoucnosti a individuální přístup k obětem jeho prostřednictvím. Tato cesta se ukázala jako schůdná i efektivní.

Naplnování deklarace

Zásadní morální hodnotu deklarace představuje úcta k obětem nacismu i poválečného odsunu. Hlavní politickou „přidanou hodnotu“ pak přinesl závazek nezatěžovat vzájemné vztahy otázkami minulosti, přijatý na základě akceptace jinakosti postojů obou stran. Češi a Němci se zavázali tolerovat fakt, že každá strana setrvává u vlastního vnímání minulosti a řídí se odlišnými právními názory. Tím se deklarace důrazně hlásí k liberálním hodnotám a mohla se proto stát důležitým předělem ve vývoji vzájemných vztahů. Žádný další česko-německý dokument neobsahoval tak výrazné vyjádření společné vůle orientovat vztahy do budoucnosti a nepromarnit šance spolupráce a dobrého sousedského soužití.

Stanovisko amerického ministerstva zahraničních věcí přímo převzalo formulaci článku IV jako společný závazek obou stran a posílilo tak interpretaci deklarace právě v tomto směru.³⁰ Prohlášení Rady Evropy, zjevně adresované národům Balkánu, vítalo deklaraci jako povzbuzení pro další evropské národy „odhodit zátěž minulosti a připojit se ke komunitě demokratických národů Evropy“.³¹ Předsednictví EU uvítalo podpis deklarace jako historický pokrok v rozvoji dobrých vztahů mezi členskou zemí EU a asociovaným partnerským státem.³²

Deklarace ovšem nemohla a neměla znamenat poslední slovo k historickým otázkám ve vzájemných vztazích. Na jedné straně šli již v roce 1997 prezidenti obou zemí při svých projevech za hranice deklarace. Václav Havel se ve své řeči ve Spolkovém sněmu obracel především proti ideologii Sudetoněmeckého krajan-ského sdružení, když odmítl konzervativní, nacionalistické pojetí vlasti, „Heimat“. Zároveň hovořil zcela otevřeně o „vyhnaných“ a o Němcích pocházejících z Československa, a zdůrazňoval, že jsou „vítáni jako naši někdejší spoluobčané, respektive jejich potomci“. Roman Herzog oslovil občany na obou stranách česko-německé hranice, když prohlásil: „My, Němci, chceme o odpuštění poprosit a chceme odpustit.“

Profesor Ferdinand Seibt, tehdy člen Společné komise historiků, právě tyto projevy hodnotil jako onu „politickou čáru“ za minulostí. Byly to ale zejména levicové vlády v obou zemích, které přišly k moci v roce 1998 a které se snažily statut deklarace posílit a závazek článku IV upřesnit. Vláda Miloše Zemana se nejprve pokusila spolu s kancléřským úřadem navrhnout a připravit česko-německo-polský dokument, který by ještě jednou a důrazněji

uzavřel otázky minulosti.³³ Iniciativa ovšem ztroskotala a nezájmu polské strany, která považovala dané otázky ve vztahu s Němcem za uzavřené a navíc nechtěla „trilateralizovat“ svůj do značné míry exkluzivní vztah se SRN.

V následujícím období šly cestou jednostranných, pokud možno koordinovaných a recipročních kroků. 8. března 1999 prohlásil Miloš Zeman při návštěvě v Bonnu dekrety prezidenta Beneše za „vyhaslé“, a kancléř Schröder se zavázal, že spolková vláda nebude podporovat žádné nároky sudetských Němců vůči České republice. Velmi efektivně se rozvinula činnost Fondu budoucnosti, z jehož prostředků bylo vyplaceno individuálním obětem nacistického teroru v České republice celkem 45 mil euro. Navíc kancléř Schröder umožnil, aby proběhla jednání o odškodnění obětí „otrocké práce“.³⁴

V dubnu 2002, v době dočasné česko-německé krize ohledně dekretů prezidenta Beneše, přijala česká Poslanecká sněmovna usnesení, které zakotvilo jejich trvalou platnost. Zvláštností usnesení nebylo, že se na obraně dekretů shodly všechny strany parlamentu, ale to, že v preambuli přihlásila k česko-německé deklaraci i KSČM.³⁵ Strana tak de facto zcela obrátila svou původní pozici a posílila vnitropolitický základ statutu deklarace. V roce 2004, v reakci na krizi důvěry v polsko-německých vztazích pak posílil kancléř Schröder svůj závazek nepodporovat nároky odsunutých Němců a podepřel své stanovisko novou německo-polskou právní expertízou.³⁶ K této pozici se v listopadu 2004 přihlásila i předsedkyně CDU, Angela Merkelová, která se jí přidržuje i v rámci své vládní politiky.

33) Iniciativa pocházela od kancléřova poradce pro mezinárodní otázky, Michaela Steinerja, bývalého velvyslance SRN v Praze a sondážní rozhovory probíhaly na podzim 1998.

34) Na základě dosažené dohody bylo k 31. 11. 2006 76.000 českým „totálně nasaženým“ (příp. jejich příbuzným) vyplaceno celkem 209,3 mil euro. Viz *Bericht des Vorstands zur 20. Sitzung des Kuratoriums am 13./14. Dezember 2006. Auszahlungsbereich*, Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“, <http://www.stiftung-evz.de/content/view/71/7/>, stav: 10. 3. 2007

35) Usnesení Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR k poválečným prezidentským dekretům (25. dubna 2002)

36) Viz interview Gerharda Schrödera pro *Hospodářské noviny*, 4. 10. 2004. Podkladová expertíza viz Barcz, J. – Frohwein, J.: *Gutachten zur Ansprüchen aus Deutschland gegen Polen im Zusammenhang mit dem Zweiten Weltkrieg*. Warschau/Heidelberg 2004.

30) „The Declaration marks an important step forward in overcoming the sometimes difficult legacy of World War II and its aftermath, and we commend the commitment of the Czech and German governments not to burden their relations with political and legal questions arising from the past.” Viz *Signing of the Czech-German Declaration. Press Statement by Nicholas Burns/Spokesman. January 22, 1997. U.S. Department of State, Office of the Spokesman.*

31) *The Council of Europe and the Czech-German Declaration*, Press Release, Strasbourg 22.1.1997, <http://www.mzv.cz/www/mzv/default.asp?id=26321&ido=14070&idj=1&amb=1>

32) Brussels, 21 January 1997, 5328/97 (Presse 14), P 3/97, <http://www.mzv.cz/www/mzv/default.asp?id=26322&ido=14070&idj=1&amb=1>

Na druhé straně se snažili SKS a jeho přímí političtí spojenci deklaraci, jejíž přijetí nebyli schopni odvrátit, využít k posílení svých pozic. Tato snaha neměla pouze virtuální podobu, ale i zcela konkrétní politický význam. Podpora CSU se soustředila na změnu právního status quo tím, že se snažila přimět českou politiku ke zrušení dekretů prezidenta Beneše. Nový právní stav měl zejména zvýšit šance sudetských Němců uspět u českých a mezinárodních soudů se svými soukromoprávními žalobami. Nejen z pohledu české politiky, ale i podle názoru Güntera Verheugena (v letech 1999–2004 komisaře EU pro rozšíření) mohl tlak na zrušení dekretů prezidenta Beneše zablokovat přístupové rozhovory EU s Českou republikou.

Zásadní úlohu sehrála Evropská komise. Na základě dohody mezi premiérem Zemanem a komisařem Verheugenem z 11. dubna 2002 byly vybrané dekryty prezidenta Beneše podrobeny právní analýze na slučitelnost s právem EU. Výsledná zpráva české stanovisko potvrdila a nepřímou tak stvrdila i deklaraci z roku 1997.³⁷ Měla rozhodující vliv pro hlasování o přijetí České republiky v Evropském parlamentu. Europoslanci CSU zde hlasovali sice v kontraproduktivním gestu jednomyslně proti, ani jejich pozice ale nebyla směrodatná. V německém Spolkovém sněmu podpořila přijetí České republiky i většina poslanců této strany, včetně předsedy Edmunda Stoibera.

Česko-německá deklarace tak byla nejen zásadní součástí procesu historické normalizace, ale i multilateralizace česko-německého vztahu. Jako taková měla mimo jiné dvojí efekt. Za prvé znamenala důležitou etapu postupné marginalizace Sudetoněmeckého krajanského sdružení a jeho zastánců v německé politice: ani jediný z deklarovaných cílů SKS nebyl naplněn, dokonce se nestal ani přímým předmětem jednání. I podpora ze strany CDU-CSU má čím dál tím více deklaratorní polohu: u příležitosti desátého výročí deklarace bylo sice vysloveno očekávání, že česká strana zruší dekryty prezidenta Beneše a zákon 115 z roku

1945.³⁸ Žádné politické kroky za tímto účelem ale německá federální vláda nepodnikala a nepodniká a v řadách SKS se rozmáhá deziluze. Ostatně i politika CSU začala po přijetí České republiky do EU akcentovat nikoli materiální, ale „morální restituci“ – tedy návrat vysídlených sudetských Němců do dějin českých zemí.

Za druhé ovšem paralelně s posilováním pozice české strany rostlo i očekávání na straně většinové německé společnosti vůči české politice a společnosti. Po podpisu deklarace a přijetí České republiky do NATO byly původní obavy Prahy vnímány jako vyřešené. I představitelé německé levice očekávali, že česká strana podnikne kroky k tomu, aby zlepšila své vztahy se sudetskými Němci a učiní z nich „důležitou lobby“ České republiky v SRN. I SPD a Zelení očekávali, že depolitizace tématu minulosti umožní, aby se česká politika a veřejnost vyjádřily k morálnímu problému odsunu. Česká politická scéna zůstala v této otázce velmi zdrženlivá.

Našla nicméně polohu, v níž se distancovala od vysídlení sudetských Němců, aniž by přitom oslabila svou právní pozici. Prezident Klaus brzy po svém zvolení prohlásil, že „v České republice i v Německu bychom si měli umět říci: toto se stalo, dnes už minulost nezměníme, z dnešního hlediska šlo o činy nepřijatelné“.³⁹ Vláda České republiky v roce 2005 učinila dlouho očekávané gesto omluvy vůči těm (většinou bývalým) občanům Československa, kteří ji jako svou vlast bránili proti nacismu.

Naopak byl pro českou politiku nepřijatelný koncept Centra proti vyhánění. Snaha hledat „jediný správný výklad“ minulosti je vnímána jako nesprávná, i kdyby to měl být výklad „český“; takový postup je navíc vnímán jako s deklarací nekompatibilní. Alexandr Vondra považuje Centrum za „nešťastné“. Naopak česko-německé usmíření vnímá jako svého druhu vzor. Místopředseda poslanecké sněmovny Zaořálek hovoří v této otázce o potřebě koordinace s polskou stranou.

38) Viz prohlášení Jochen-Konrada Fromme, předsedy Skupiny vyhnanců, uprchlíků a vysídlených v Poslanecké skupině CDU-CSU, *10 Jahre Deutsch-Tschechische Erklärung – Erfolgsgeschichte mit Lücken*, 19.1.2007, http://www.cdu.de/archiv/2370_18960.htm.

39) Viz *Zahraniční politika České republiky. Data*, 3/2003, Ministerstvo zahraničních věcí, s.5, <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=9345>

37) The Czechoslovak Presidential Decrees in the Light of the *Acquis Communautaire*. Summary Findings of the Commission Services. European Commission, Brussels, 14.October, 2002.

Poslanec Evropského parlamentu za ODS Jan Zahradil vnímá i tlak na historickou sebereflexi Turecka jako snahu vrátit oklikou sudetoněmecké téma na evropskou agendu. KSČM oceňuje odmítavý postoj SPD; v postoji CDU a CSU ale vidí „revanšistický způsob myšlení“. Otázka výkladu (a instrumentalizace) historie tak zůstává předmětem politické diskuse; ta se v česko-německé relaci (na rozdíl od relace německo-polské) odehrává na vedlejší scéně a kvalitu vztahů v zásadě nezatěžuje.

Závěr

Deset let po podpisu se deklaraci dostalo jednoznačně pozitivního hodnocení. Na nejvyšší úrovni se k ní vyjádřili premiér Mirek Topolánek a kancléřka Angela Merkelová při svém jednání 26. ledna 2007 v Praze. Jako ocenění práce Fondu budoucnosti vyznívá závazek obou stran pokračovat v jeho financování, ačkoli původně dohodnutá doba deseti let právě v roce 2007 vypršela. Vývoj česko-německých vztahů po roce 1997 potvrzuje, že sebestlepší politická dohoda nemůže vyřešit sporné historické otázky, ani dosáhnout jednotné interpretace dějin. Česko-německá deklarace se ukázala jako významný politický dokument mimo jiné právě proto, že si takové cíle nekladla.

Jak se v Německu vzpomíná na minulost

Hans Henning Hahn

*profesor východoevropských dějin
na Univerzitě Carla von Ossietzského v Oldenburgu*

Slovo *vyhnání* v Německu označuje jiné historické události a představuje odlišné asociace než slovo *odsun* v Česku. Z německého pohledu byl *odsun* Němců z Československa po druhé světové válce jen dílčí událostí *vyhnání*; historické konotace obou pojmů v německé a v české kolektivní paměti se značně liší. Česko-německá deklarace z roku 1997 se zabývá mezinárodními vztahy; z pohledu historiků je však významná zejména tím, že jeho zásada vzájemného respektu v otázkách rozdílných názorových postojů znamená zároveň princip, který je velmi důležitý při zacházení s kolektivní pamětí obou národů. Česká veřejnost věnovala způsobu, kterým se na *vyhnání* vzpomíná v Německu, dosud jen nepatrnou pozornost, a proto jsou rozdíly v tom, jak se vzpomíná v Čechách na *odsun* a v Německu na *vyhnání*, málo známé. Pro česko-německé diskuse jde o rozdíly velmi významné, a proto se pokusím načrtnout základní rysy běžného vzpomínání na minulost v Německu.

Odsun nebo vyhnání?

Zatímco české slovo *odsun* popisuje jasně ohraničitelnou historickou událost, v Německu se pojem *vyhnání* používá jako metafora pro obsáhlý a nikterak jasně identifikovaný souhrn událostí. Proto se v česko-německé diskusi o tom, zda se má místo výrazu *odsun* používat slovo *vyhnání*, nejedná zdaleka jen o sémantickou otázku. *Odsun* nemůže být označen slovem *vyhnání*, protože německá metafora *vyhnání* reprezentuje něco jiného, než co označuje slovo *odsun*, které se vztahuje pouze k vykázaní a vysídlení Němců z Československa v letech 1945/46. V německé veřejnosti nebylo ale dodnes nijak objasněno, co přesně má slovo *vyhnání* označovat, tzn. kdo, kdy, kým a odkud byl vyhnán.

Objasnění takovýchto otázek je těžké zejména proto, že pojem *vyhnání* bývá běžně spojován se slovem útěk. Slovní pár *útěk a vyhnání* se v Německu používá stejně často jako slovo *vyhnání*, ale všichni Němci, kteří *útěk a vyhnání* zažili, jsou označováni slovem *vyhnaní (Vertriebene)*. Slovem uprchlík bývají v tomto kontextu označováni zpravidla ti Němci, kteří do dnešního Německa přišli ještě před koncem války, ale někteří z nich přesídlili však již v zimě 1939/40, protože byli povoláni režimem „Heim-ins-Reich“.

Zhruba polovina Němců, kteří jsou v SRN označováni jako vyhnaní, opustila svoji vlast ještě před koncem války, velká část z nich v rámci tzv. evakuací prováděných nacistickými úřady mezi srpnem 1944 a koncem dubna 1945. V německé reflexi *vyhnání* se ale nerozlišuje, kdy je řeč o událostech, ke kterým došlo během druhé světové války, a kdy se mluví o událostech, které se odehrály v poválečné době. Tento problém lze přiblížit na příkladu následujícího úryvku, který nabízí představu o tom, jak se vyhnání v Německu běžně vnímá:

„Dvacáté století by se dalo také nazývat ‚stoletím uprchlíků a vyhánění‘. Nejstrašlivějším a nejlépe zdokumentovaným vyhnáním bylo zajisté vyhnání Němců z východní, středovýchodní a jihovýchodní Evropy. Více než dvanáct miliónů osob se od podzimu 1944 ocitalo na cestě do velké nouze, chudoby a bezdomovectví. Prchali před Rudou armádou, která překročila hranice Německé říše, nebo byli po ukončení války vykázáni či vyhnáni z Pomořanska, východního Pruska, Slezska, Sudet a dalších území s německým osídlením. Cestu na západ nepřežilo přes dva a půl miliónu osob. Umírali hladem a mrazem, mnozí byli zastřeleni či ubiti. Ti, kteří přežili, přišli do Německa, které samotné ztratilo možnost sebeurčování. Jeho protivníci disponovali zemí a lidem, vítězové vznášeli obvinění a vynášeli soudy. Rozsah škod byl obrovský. Porážení Němci žili v prostředí determinovaném hladem, nemocí a smrtí. Masy uprchlíků a vyhnaných osob, které proudily do země, znamenaly zatížení, které bylo téměř nemožné ustát.“¹

1) Langer, E. (ed.): Aufnahme, Eingliederung und Wirken der Vertriebenen im Landkreis Traunstein nach 1945. Eine Dokumentation: Bund der Vertriebenen, Kreisverband Traunstein/Berchtesgadener Land, Traunstein 1995, s. 5.

Takto na příchod tzv. vyhnaných osob do Bavorska, který se udál před půlstoletím, vzpomínali v roce 1995 autoři dokumentace o „Příjetí, začlenění a vlivu vyhnaných osob v kraji Traunstein po roce 1945“. Obdobné představy jsou velmi oblíbené a kolují v mnoha rétorických variacích. Na berlínské výstavě, realizované v roce 2006, byl podobný obraz prezentován následující formou:

„Útek a vyhnání dvanácti až čtrnácti miliónů Němců z německých východních území a německých jazykových regionů mimo území Německa na konci druhé světové války je největší nucenou migrací v evropských dějinách. Nebezpečí byly vystaveny především ženy, děti a staří lidé. Velmi vysoký počet přibližně dvou miliónů osob přišel o život. Uprchlíká vlna byla vyvolána postupem Rudé armády. Po nekoordinovaném útěku následovalo plánované vyhnání. Z kvantitativního hlediska lze za nejzávažnější považovat vyhnání Němců z německých provincií východního Pruska, Pomořanska, Slezska, východního Braniborska, města Gdaňsk a vyhnání z bývalého západního Pruska a provincie Warthegau (Vartské župy). Dále se jedná o vyhnání německého obyvatelstva z Československa. Kromě toho došlo k vyhnání příslušníků německé menšiny z Maďarska a Jugoslávie.“²

Vzpomínkové texty obdobného typu jasně dokládají, že je nemožné, abychom převedli českou reflexi *odsunu* a německou reflexi *vyhnání* na společného jmenovatele, pojímali je jako stejné historické téma nebo je dokonce označovali stejným slovem.

Německé vzpomínání na *vyhnání* vede často k názorovým nesouladům nejen mezi mnohými Čechy a Němci, ale i uvnitř německé společnosti. Mnoho Němců není spokojeno se způsobem, jakým se v jejich zemi na vyhnání vzpomíná. Tak například v roce 1995 si v novinách *Frankfurter Allgemeine Zeitung* stěžoval jeden z jejich vydavatelů, Johann Georg Reißmüller, že prý existuje jenom málo německých politiků, kteří se mají k tomu budít zájem o vyhnané osoby, a upomínal na to, že „v paměti národa má své místo i ten bezpočet Němců, kteří na konci války

2) Erzwungene Wege. Flucht und Vertreibung im Europa des 20. Jahrhunderts. Eine Ausstellung der Stiftung Zentrum gegen Vertreibungen. Katalog: Berlin 2006, s. 74.

zemřeli rukou masového vraha“.³ A ve stejné době Alfred Theisen v časopise *Aus Politik und Zeitgeschichte* označil vyhnání Němců jako „nepřekonanou kapitolu moderních evropských dějin“ a „potlačované téma“.⁴

Takové hlasy znějí překvapivě, zejména když pomyslíme na to, že by se jen stěží našlo nějaké jiné téma německých národních dějin, kterému bylo ve spolkové republice věnováno tolik pozornosti jako *vyhnání*, ať již v nedělních proslovech politiků všech kuloárů či formou státní, politické a finanční podpory jeho obětí, jejich spolků a sdružení, jejich památníků a publikací sahajících od vědecky koncipovaných dokumentací až po bezpočetné brožurky či reprezentativní vzpomínkové svazky. Příčinou v německé veřejnosti rozšířeného pocitu, že téma *vyhnání* je vytěsňováno, je nedostatek věcných informací. Převládají totiž diskuse s jasně emocionálním podtextem. Důsledkem toho je i skutečnost, že zatím nebylo dosaženo ani konsensu v základních informacích o historických událostech, označovaných souhrně jako *vyhnání*.

Labyrint čísel

Dodnes není lehké získat informace o tom, kdy a přesně kde k *vyhnání* došlo, kolika osob se týkalo, kolik lidí při něm přišlo o život, či kolik vyhnáných osob žilo v Německu po druhé světové válce. Když bude nějaký Němec prahnout po poznání a pokusí se získat informace o přesném počtu vyhnáných osob, ocitne se vskutku v labyrintu čísel. Různí autoři totiž udávají velice rozdílné číselné údaje:

- Aleida Assmann 2004: 7 miliónů⁵;
- dokumentace Svazu vyhnáných z roku 1959: 10 miliónů⁶;

3) Frankfurter Allgemeine Zeitung 23. 1. 1995. Cit. in Theisen, A.: Die Vertreibung der Deutschen – ein unbewältigtes Kapitel europäischer Geschichte: Aus Politik und Zeitgeschichte 7-8, 1995, s. 20-33, zde s. 33.

4) Theisen (1995), s. 33.

5) Assmann, A.: Funke einer gesamtgesellschaftlichen Erregung: Frankfurter Rundschau 3. 2. 2004.

6) Bund der Vertriebenen: Für Heimat und Zukunft. Aufruf des Bundes der vertriebenen – Vereinigte Landsmannschaften und Landesverbände. In: Vertriebenen-Korrespondenz 7. 3. 1959, s. 18.

- školní učebnice z roku 1983: 11 miliónů⁷;
- v současné době populární americký historik Norman Naimark v roce 2003: 11,5 miliónů⁸.
- učebnice z roku 1970: 12 miliónů⁹;
- encyklopedie „Der Große Brockhaus“ (16. vydání) z roku 1957: 13,6 miliónů¹⁰;
- známý odborník na mezinárodní právo Dieter Blumenwitz: přes 14 miliónů¹¹;
- americký historik Alfred de Zayas ve své, od roku 1977 opakovaně vydávané, knize: 15 miliónů¹²;
- více než 16 miliónů udávají v roce 1996 noviny Frankfurter Allgemeine Zeitung¹³;
- „Východoněmecká vlastenecká kniha“ z roku 1954 hovoří o 17 miliónech¹⁴;
- také učebnice vydaná v roce 1964 uznávaným nakladatelstvím Westermann-Verlag udává 17 miliónů¹⁵;
- Heinz Nawratil, autor „Černé knihy vyhnání“: přes 20 miliónů¹⁶.

7) Goerlitz, E. – Immisch, J. (eds.): Zeit und Menschen, Neue Ausgabe B, sv. 4: Zeitgeschichte. Von der Oktoberrevolution bis zur Gegenwart: Paderborn 1983, s. 148.

8) Naimark, N. M.: Ethnische Säuberungen in vergleichender Perspektive – Themen für ein Dokumentationszentrum über die Vertreibung: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 51 (2003), č. 1, s. 20–30, zde s. 27.

9) Lasius, R. – Recke, H.: Geschichte. Ein Lese- und Arbeitsbuch, sv. 3: Das Zeitalter der Weltmächte und Weltkriege: Weinheim-Berlin-Basel 1970, s. 172.

10) Der Grosse Brockhaus. 16. přepracované vydání ve 12 svazcích, sv. 12, Wiesbaden 1957, s. 174.

11) Blumenwitz, D.: Die geplante Schlußstricherklärung und die Lösung offener Fragen aus der Flucht und Vertreibung resultierender Fragen. In: Deutschland und seine Nachbarn, Forum für Kultur und Politik 16 (Mai 1996), s. 45–68, zde s. 64.

12) de Zayas, A. M.: Die Anglo-Amerikaner und die Vertreibung der Deutschen, 9. vyd., Berlin 1996, s. 23f.

13) Benz, W.: Der Strom schien nicht zu versiegen. Flucht und Vertreibung waren das Schicksal von mehr als 16 Millionen Deutschen: Frankfurter Allgemeine Zeitung 6. 4. 1996.

14) Mackensen, L. (ed.): Deutsche Heimat ohne Deutsche. Ein ostdeutsches Heimatbuch: Braunschweig 1954, s. 129.

15) Ebeling, H.: Die Reise in die Vergangenheit. Ein geschichtliches Arbeitsbuch, sv. 4: Unser Zeitalter der Revolution und Weltkriege: Braunschweig 1964, s. 252.

16) Nawratil, H.: Schwarzbuch der Vertreibung 1945 bis 1948. Das letzte Kapitel unbewältigter Vergangenheit, 10. vyd.: München 2001, s. 79.

Číselné údaje o osobách, které během vyhnání přišly o život, se liší obdobným způsobem jako údaje o počtu vyhnaných. Tak například prý Stalin, Roosevelt a Churchill položili v Jaltě 11. února 1945 základní kámen k „tragické Postupimské dohodě“, která „otevřela cestu násilnému vyhnání a úplnému vykořistění osmnácti miliónů osob“, napsal ve své knize „Evropa v troskách: výsledek křížového tažení Spojenců“, uveřejněné v roce 1952, Emmanuel Reichenberger, známý též jako „otec vyhnaných“: „Z toho pět miliónů osob do svého cíle, který jim byl nadiktován v Postupimi, vůbec nedorazilo. Kde jsou ti lidé? Stali se obětí nelidských a stěží popsateľných vynucovacích opatření, byli zavražděni.“¹⁷

Ve stejné době se v jiné knize hovořilo o „odhadem 3,5 miliónech“¹⁸ obětí. Kulturní nadace vyhnaných udávala v roce 1991 počet 2,810 mil.¹⁹ Hermann Glaser vycházel ve své knize, vydané v roce 1997 Spolkovým centrem pro politiku, z počtu 2 110 000 mrtvých.²⁰ Oproti tomu Alfred de Zayas zastával v roce 1997 tento názor: „Statistiky dokládají v oblastech, kde bylo vyhnání uskutečněno, bezprostředně před vyhnáním počet 16 199 086 osob. Z tohoto počtu přišlo o život při vyhnání či jeho důsledkem prokazatelně 473 013 osob.“²¹ Když ale historik Ingo Haar v roce 2007 poukázal na to, že údaje o obětech vyhnání jsou vysoce nadsazovány, dostalo se mu až vulgárně denunciační odezvy.²²

17) Reichenberger, E. J.: Europa in Trümmern. Das Ergebnis des Kreuzzuges der Alliierten: Graz-Göttingen 1952, s. 25.

18) Gause, F.: Deutsch-slavische Schicksalsgemeinschaft. Abriß einer Geschichte Ostdeutschlands und seiner Nachbarländer, 2. vyd.: Kitzingen/Main 1953, s. 288.

19) Steinberg, H. G.: Die Bevölkerungsentwicklung in Deutschland im Zweiten Weltkrieg mit einem Überblick über die Entwicklung von 1945 bis 1990: Bonn 1991, s. 104.

20) Glaser, H.: Deutsche Kultur. Ein historischer Überblick von 1945 bis zur Gegenwart: Bonn 1997, s. 56; podobně Müller, H. M.: Schlaglichter der deutschen Geschichte. Brockhaus, Bundeszentrale für politische Bildung: Bonn 2004, s. 310.

21) Lesebrief von Professor Dr. Dr. Alfred de Zayas: Frankfurter Allgemeine Zeitung 19. 9. 1997.

22) Haar, I.: Hochgerechnetes Unglück. Die Zahl der deutschen Opfer nach dem Zweiten Weltkrieg wird übertrieben: Süddeutsche Zeitung 14. 11. 2006, s. 13 a reakce in <http://www.bund-der-vertriebenen.de/presse/index.php?id=496&druck=1> (19. 11. 2006)

Nejasnosti o tom, kolik lidí bylo vyhnáno a kolik jich přitom přišlo o život, jsou provázeny i nejasnostmi o tom, odkud byli údajně vyhnáni. V tomto ohledu padají nejrůznější geografická označení jako německá východní území, území německého sídelního prostoru ve východní a jihovýchodní Evropě, východní Německo, německý východ, východní Evropa, středovýchodní Evropa a jihovýchodní Evropa. Někdy se užívá názvů Polsko, Československo nebo prostě východoevropské země.

Někdy se užíváno již téměř neznámých regionálních názvů jako Dobruďža, Bačka nebo Bukovina, takže labyrint místních jmen budí dojem, že se jedná o obrovská území nejen v rámci německých hranic z roku 1937, ale o i místa po celém rozsáhlém území mezi Baltským, Jaderským a Černým mořem. Jen málokdo dnes ví, že 95 % všech vyhnaných osob pocházelo z území, která do 8. května 1945 náležela k Velkoněmecké říši. Rovněž málo známá je ta skutečnost, že pouze asi 700 000 vyhnaných osob pocházelo z jihovýchodní Evropy, a že většina přišla do Německa již během války z podnětu nacistických úřadů.

Na první pohled je tedy patrné, že se v Německu s čísly, místními nebo časovými údaji týkajícími se vyhnání zachází velice nezávazným způsobem, což zajisté nezvyšuje důvěryhodnost německé literatury, která se tímto tématem zabývá. Díky „Spolkovému zákonu o vyhnání“ se každý člověk, který přišel „z východu“, mohl prohlásit za osobu vyhnanou, a to nezávisle na tom, jakým způsobem svoji vlast opustil, zda byl vystěhován nacistickými úřady, uprchl před koncem války, byl vyhnán nebo vystěhován v letech 1945–47, nebo zda opustil svoji vlast dobrovolně v letech 1950–1990, protože chtěl raději než ve svém domově žít v západním Německu jako tzv. „opozdřeně vyhnaná osoba“. Kolektivní označení vyhnání tedy v žádném případě neoznačuje lidi, které by spojovaly stejné nebo podobné zážitky.

Nepřesnost pojmů

Když vše shrneme, musíme konstatovat, že pojmu *vyhnání* se v Německu užívá obvykle bez návaznosti na konkrétní historická fakta. Pojem *vyhnání* pak zahrnuje celou řadu osob s naprosto rozdílnými osudy, a to

- osoby, které přesídlily v letech 1939–1943 po Hitlerově proslovu ve Velkoněmeckém říšském sněmu 6. října 1939²³; ujmeme-li Hitlerových slov, jednalo se o „domů se navrátilivší útržky německé národní podstaty“;
- osoby, které byly evakuovány nacistickými úřady v době mezi pozdním létem 1944 a koncem dubna 1945;
- osoby, které uprchly do 8. května 1945;
- osoby, které byly přesídleny více či méně násilně nebo pod dohledem spojeneckých sil od května 1945;
- a konečně všechny osoby, které území, dříve náležející k Velkoněmecké říši, nebo území, dnes označovaná jako „území německého sídelního prostoru ve středovýchodní Evropě“, opustily dobrovolně po roce 1949.

Ve vědecké literatuře bylo už mnohokrát upozorňováno na tuto pojmovou nepřesnost. Názoru známého historika Theodora Schiedera, že výzkum vyhnání by historici měli začínat již rokem 1939,²⁴ se očividně nedostalo žádného ohlasu. Ethnolog Hermann Bausinger upozornil v roce 1972 na to, že po roce 1945 se běžně užívalo pojmu *uprchlík*, který byl teprve později oficiálně nahrazen pojmem *vyhnaný z domova*.²⁵ Též Arnold Sywottek se zmínil o nevyjasněném užívání pojmu *vyhnání*: z historického úhlu je poněkud zavádějící pohlížet na uprchlictví nebo přesídlování jako na izolované záležitosti nebo se řídit pouze hlediskem „ztráty domova“ či „vyhnání“. Sotva lze hovořit o něčem jako společné historii všech vyhnaných jedinců, protože osudy jednotlivců se velmi liší.²⁶

23) Verhandlungen des Reichstags. 4 Wahlperiode 1939, sv. 460: Stenographische Berichte 1939–1942, Reprint Bad Fellenbach 1986, 4. Sitzung Freitag den 6. Oktober 1939, s. 51–63.

24) Schieder, T. (ed.): Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Bd. 1/1: Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus den Gebieten östlich der Oder-Neiße: München 2004 [1954], s. 1E.

25) Bausinger, H.: Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse: Berlin-Darmstadt-Wien 1972, s. 141.

26) Sywottek, A.: ‚Umsiedlung‘ und ‚Räumung‘, ‚Flucht‘ und ‚Ausweisung‘ – Bemerkungen zur deutschen Flüchtlingsgeschichte. In: Schulze, R. – Brelie-Lewien, D. – Grebing, H. (eds.): Flüchtlinge und Vertriebene in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte. Bilanzierung der Forschung und Perspektiven für die künftige Forschungsarbeit: Hildesheim 1987, s. 69–80, zde s. 70 a s. 74.

A konečně Samuel Salzborn zdůrazňuje, že když protagonisté pojmu *vyhnání* tento „termín“ zaváděli, zdaleka jim nešlo o konkrétní informace a věcnou historickou analýzu: „Ne, jako zastřešující označení byl pojem ‚vyhnání‘ zaveden s politickým kalkulem a zcela vědomě. Všichni měli hovořit o ‚vyhnání‘, aby se zdůraznilo něco jako statut oběti. Pojem byl tedy zaveden jako zastřešující výraz několik let po ukončení druhé světové války s cílem morální legitimace vlastního cíleného jednání, čímž došlo k vymizení doposud běžně používaného hovorového termínu ‚přesídlení, vysídlení nebo útěk‘.“²⁷

Zavedení pojmu *vyhnání*, které se později mělo stát výlučným označením pro přesídlování německy mluvících obyvatel východní Evropy uskutečněné v letech 1939–1949, bylo v prvních letech existence spolkové republiky podporováno všemi demokratickými stranami. Slovo *vyhnání* tedy zakotvilo ve veřejném německém historickém povědomí coby obecně přijímaný souhrnný název v době, kdy se zároveň vyvíjelo pojetí nově budovaného německého státu. Spojení slov *útěk a vyhnání* se stalo jakýmsi mostem mezi všeobecně používaným slovem *uprchlíci* a novým politicky motivovaným pojmem *vyhnání*.

Při zavádění tohoto termínu sehrál svoji roli samozřejmě též specifické dobové vlivy: jednalo se o dobu časných padesátých let, tedy o období vyvrcholení studené války. Železná opona mezi vítěznými mocnostmi druhé světové války se jevila téměř nepřekonatelnou a skutečně znamenala velkou hrozbu. Navíc nelze ani podceňovat působení návyků z nacistického způsobu myšlení, které zajisté mělo vliv na politickou diskusi a myšlenkový svět v Německu, a právě k nejangažovanějším protagonistům metafory v podobě slova *vyhnání* patřilo mnoho bývalých nacionálních socialistů. Z těchto různorodých důvodů se pojem *vyhnání* všeobecně rozšířil jako metafora obžaloby vůči tehdy komunistickými režimy ovládaným Rusku, Polsku a Československu.

27) Salzborn, S.: Heimat ohne Holocaust? ‚Vertreibung‘ versus Vertreibung. In: Alte Herren – Neue Rechte. Rechte Normalität in Hochschule und Wissenschaft, ed. Studentischen Sprecherrat der Universität München, Münster 2002, s. 15–31, zde s. 21f.

Historický kontext

Zatímco *odsun* je v české kolektivní paměti vnímán v těsné spojitosti s druhou světovou válkou, Němcům se při slově *vyhnání* vybavuje až konec války. V Česku je rozšířeno obecné povědomí o tom, že k vypuknutí druhé světové války – symbolizovanému letopočty 1938/1939 a městy Mnichov, Vídeň, Praha a Gdaňsk – rozhodující měrou přispěly německé menšiny, které sehrály důležitou roli v rámci nacistické expanze. S tím souvisí skutečnost, že v českém vnímání je jasně patrná souvislost mezi válkou a rozhodnutím Postupimské dohody v roce 1945 o vysídlení německých menšin z Polska, Československa a Maďarska.

Oproti tomu v Německu nejsou reflexe o *vyhnání* dávány do souvislosti se začátkem, nýbrž s koncem války. Postupimské rozhodnutí o přesídlení bývá též reflektováno ve spojitosti s rozhodnutím o posunutí německo-polské hranice. Obě tato rozhodnutí jsou pak vnímána jako projev vůle spojenců potrestat německý národ za zločiny spáchané režimem nacionálního socialismu. V obecně rozšířeném povědomí je za důvod k *vyhnání* považována údajná emocionální touha spojeneckých mocností po pomstě a odplatě.

Věty typu „východní Němci nyní zakusili pomstu vítězů za veškeré útrapy, které způsobil nacionálně-socialistický režim Polákům a Rusům“²⁸ nejsou v německých školních učebnicích již po generace ničím výjimečným. Historička Frauke Wetzelová dospěla na základě svého výzkumu dokonce k jasnému závěru: „Německé školní učebnice spatřují hlavní motiv vyhnání Němců z východu v touze po pomstě.“²⁹

Z pohledu historiků je pokus objasnit důležité historické události odkazy na tak atavisticky působící údajné příčiny jako je kolektivní touha po pomstě a odplatě problematičtější. O to více, že tento pokus není založen na historických informacích, a nehodí se tudíž k účelu racionálně vedených diskusí o tak komplexních historických procesech, jaké představuje druhá světová vál-

ka. Nejsou totiž známy žádné výzkumy, které by ukazovaly, že by při rozhodnutích spojeneckých vlád týkajících se politiky vůči Německu sehrála touha po pomstě a odplatě roli.

Otázka příčiny *vyhnání* v německé historické reflexi teprve čeká na objasnění. „Rozsáhlý proces vyhnání byl součástí závěrů spojenců týkajících se potrestání Němců“³⁰, napsal například v roce 2005 historik Bernd Stöver, čímž zopakoval v Německu rozšířenou představu o *vyhnání*. Oproti tomu uznávaný znalec této problematiky, historik Lothar Kettenacker, uvádí pouze jeden jediný fakt, který by bylo možné chápat v tomto smyslu: „Vznik německé východní hranice znamená komplexní historický vývoj, který nelze chápat v prvé řadě jako výsledek touhy po odplatě a trestu. Odplatit stejně stejným neplatilo, i když strach před tímto starozákoním principem v úporném německém odporu na východní frontě svoji roli sehrál. Jen v jedné publikaci, a to v deníku soukromého tajemníka Edense Olivera Harveye, jsem se setkal s myšlenkou, že by hromadné vyhnání bylo reakcí na postupy, které uplatňoval Hitler.“³¹

V české diskusi o *odsunu* hrají důležitou roli příležitostné výrazy kolektivistických antiněmeckých emocí, které nebyly v poválečné době ojedinělé, a kterým se z pohledu české společnosti dostává oprávněné kritiky. Obdobně se nahlíží na všechny excesy násilí, jejichž oběťmi se němečtí civilisté stávali v prvních měsících po ukončení války, kdy v osvobozeném Československu ještě nefungovala řádná správa. Pokud se však má historické povědomí zakládat na empirických informacích a nechceme se spokojit s jakýmsi mýtickými legendami, je nutné rozlišovat mezi takovými výroky a počiny na straně jedné a motivy či rozhodováním vlád spojeneckých zemí na straně druhé.

Ani v Německu dnes velmi oblíbená představa, podle které bylo *vyhnání* jakousi „etnickou čistkou“, nenabízí adekvátní historické vysvětlení. Důkazy o tom, že by byly politické diskuse, plá-

30) Stöver, B.: Pressure Group im Kalten Krieg. Die Vertriebenen, die USA und der Kalte Krieg 1947–1990: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 53 (2005), č. 10, s. 897–911, zde s. 897.

31) Kettenacker, L.: Die Oder-Neiße-Linie als Faustpfand. In: Birke, A. – Heydeman, G. (eds.): Großbritannien und Ostdeutschland seit 1918. Britain and East Germany since 1918: München et al. 1992, s. 61–79, zde s. 62.

28) Goerlitz, E. – Immisch, J. (eds.): Zeit und Menschen: Paderborn 1983, s. 134.

29) Wetzel, F.: Missverständnisse von klein auf? Die Vertreibung der Deutschen in tschechischen und deutschen Schulbüchern: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 53/10 (2005), s. 955–968, zde s. 964.

ny a rozhodnutí o otázkách týkajících se Německa uskutečněné během druhé světové války inspirovány univerzálním principem s cílem etnicky homogenizovat evropské národní státy, totiž neexistují. Bez Hitlerovy válečné expanze by zajisté nedošlo k ničemu takovému, jako bylo vyhnání resp. odsun. Hitler však rozhodně nebyl jedním z mnoha – jemu podobných – evropských státníků, což je oblíbená představa v německém vnímání dějin.

Slovy historika Hanse Lemberga, známého též v Česku, byla formulována takto: „Hitler stejně jako Churchill věřil na začátku druhé světové války tomu, že budoucnost patří homogenizaci národních států dosažené prostřednictvím stěhování populace (*population transfer*). Jedině tak se prý dalo dosáhnout budoucího míru. Už jenom toto samotné by bylo stačilo k tomu, aby se pokračovalo v již nastolené cestě přesídlování a transferů obyvatelstva během války a po ní. Navíc se však připojila ztěžující skutečnost, že oddíly SS a jejich kruté postupy a genocida učinily z tohoto scénáře něco ještě hrůznějšího.“³²

Takovéto reflexe jasně poukazují na to, že německé diskuse o *vyhnání* jsou také diskusemi o nacismu. Pomatená představa, že se Hitler a Churchill při svých rozhodnutích řídili stejnou myšlenkou, může však nanejvýš vzbudit jednu jedinou otázku, a to sice, zda je tato představa založena na neznalosti Hitlera, Churchilla nebo obou dvou. Každopádně je důkazem naprosté dezorientace v evropské historii 20. století, spočívající na neznalosti nacionálního socialismu, jeho historie a počínů nacistického režimu. Ukazuje však, že německou reflexi *vyhnání* nelze pochopit bez znalostí specifického německého způsobu vzpomínání na nacismus.

Centrum proti vyhánění

V roce 2006 byla v Berlíně uspořádána výstava „Vynucené cesty – útěk a vyhnání v Evropě 20. století“. Nadace Svazu vyhnanců, která je iniciátorem projektu zřízení národního muzea *vyhnání*

v Berlíně, které by se mělo nazývat *Centrum proti vyhánění*, se prostřednictvím této výstavy pokusila odpovědět na kritické hlasy v Německu i zahraničí. Většina komentátorů německých médií i většina politiků byla spokojená a sdílela názor, že výstava předložila adekvátní údajně evropskou interpretaci *vyhnání*. Výstava proto nabízí názorný příklad toho, jaký způsob vzpomínání na *vyhnání* a na *nacismus* je dnes i v politických a mediálních elitách oblíben. Každý čtenář vybavený určitou dávkou znalostí historie zde však musel již při zběžném pohledu narazit na – jemně řečeno – problematiku sdělení, týkající se nejen *vyhnání*, ale i nacionálního socialismu.

Titul výstavy mohl vzbudit dojem, že se bude jednat o různé formy „vynucených cest“ v Evropě 20. století, tzn. že zde budou přiblíženy různé formy nucené migrace v Evropě 20. století. V takovém případě by se však muselo jednat o všechny obyvatele, kteří byli z nejrozličnějších důvodů donuceni, aby opustili svoje bydliště, tzn. např. o vystěhovalce do Ameriky hnané nouzí, koloniální úředníky vystěhované z Afriky, politické uprchlíky nebo o čtyři milióny cizích státních příslušníků odvedených k nuceným pracím v nacionálně-socialistickém Německu. „Vynucenou cestou“ museli však jít také milióny vězňů do sovětských gulagů na Sibiři nebo milióny obyvatel Evropy do německých koncentračních táborů. Ovšem celou touto širokou škálou „vynucených cest“ v Evropě se tato výstava nezabývala ani náznakem.

Výstava vycházela totiž z tvrzení, že existuje údajně přes třicet národů, které v Evropě 20. století ztratily domov.³³ Autoři výstavy se nezaměřili na „vynucené cesty“, nýbrž na údajně ztracená domovská území. Výstava je založena na představě, jakoby Evropa sestávala z domovských území rozličných etnických skupin, z nichž byla mnohá uzurpována moderními národními státy. Smyslem koncepce výstavy je předložit důkazy ve prospěch historicko-politické obžaloby moderní liberálně-demokratické státnosti. To je myšlenka v německých dějinách dobře známá, zaměřující se jmenovitě proti evropskému státnímu zřízení, které vzniklo po první světové válce.

33) *Erzwungene Wege*: Berlin 2006, s. 22.

32) Lemberg, H.: *Kulturaautonomie, Minderheitenrechte, Assimilation. Nationalstaaten und Minderheiten zwischen den beiden Weltkriegen in Ostmitteleuropa*. In: Beer, M. (ed.): *Auf dem Weg zum ethnisch reinen Nationalstaat? Europa in Geschichte und Gegenwart*: Tübingen 2004, s. 91–117, zde s. 116.

Berlínská výstava dokonce zavedla pojem „studeného vyhnání“, ke kterému mělo docházet už v meziválečné době: „Po první světové válce byly oběťmi represí příslušníci německých menšin na územích, která byla dle versailleské smlouvy odtržena od Německé říše. Na mnoha místech byli lidé vystavováni hrozbě vysídlení. Do roku 1939 se toto ‚studené vyhnání‘ týkalo zhruba 1,5 miliónu Němců.“³⁴ Mezi způsobem zacházení s lidmi v autokratickém, demokratickém nebo diktátorském státě či dokonce v nacionálně-socialistickém Německu se zde nerozlišuje. Jednotlivé historické události nejsou prezentovány věcně a precizně, nýbrž jen prostřednictvím více méně náhodně vybraných symbolů v podobě „předmětů doličných“ tak, aby byly osloveny city návštěvníka, aniž by mu byly poskytnuty adekvátní historické informace.

Pro ilustraci zde vznešené obžaloby kvůli domnělé ztrátě tzv. domovské půdy té či oné národnostní skupiny je zde vytvořena jakási zvláštní sestava příkladů z historie: Arméni a Řekové prý přišli o své domovské území v Turecku, Turci v Řecku, západní Karelové, Poláci, příslušníci baltských národů, Ukrajinci a ruští Němci v Sovětském Svazu, Italové v Jugoslávii, Řekové a Turci na Kypru, Srbové, Chorvati a Bosňané v Jugoslávii. Ale především na Němce se má pohlížet jako na oběti vyhnání: „Útěk a vyhnání dvanácti až čtrnácti miliónů Němců z německých východních území a z německých jazykových regionů mimo území Německa na konci druhé světové války znamenaly nejrozsáhlejší nucenou migraci v dějinách Evropy.“³⁵ *Odsun* Němců z Československa je prezentován, jakoby se jednalo o tzv. německé domovské území patřící k německým jazykovým regionům mimo území Německa, ale výstava mohla vzhledem ke své koncepci z pochopitelných důvodů těžko jasně objasnit, která území v konkrétních případech platí za „ztracenou německou domovinu“.

Výstava se zakládá na následující historické tezi: „Jednou z hlavních příčin vyhnání etnických skupin a menšin ve 20. století je realizace myšlenky etnicky homogenního národního státu. Další hnací silou pro ‚vyhánění‘ a ‚zabíjení‘ byly vedle nacionalismu rasismus a antisemitismus. Počet obětí útěků a vyhnání v Evropě 20.

století je velmi vysoký. Historici hovoří o 80 až 100 miliónech.“³⁶ Ani zde nebyl učiněn pokus toto tvrzení podložit důkazy a doloženy nejsou ani číselné údaje. Nejsou předloženy vůbec žádné důkazy o tom, že by rozhodnutí jednotlivých politiků a vlád v případech zde pojednaných příkladů byly činěna na základě zde jim podsouvaných úmyslů.

Konec konců si lze jen stěží představit, že by např. osmanští nebo sovětské politici ve svých vyloženě multinárodnostních státech usilovali o „etnickou homogenizaci“. Vytěsněny byly ale vzpomínky na válečné okolnosti. Skutečnost, že se hrůzná vyhnání Arménců z Anatólie nebo přesídlování Němců v Sovětském Svazu odehrála na pozadí válečných politických rozhodnutí, pochopí na této výstavě jedině velice dobře informovaný návštěvník. Většina příchozích nabude dojmu, že ke všemu došlo jedině na základě stejné šílené myšlenky, jakou se řídil Hitler vůči Židům.

Zde prezentovaný obraz nacionálního socialismu je velmi matoucí. Hrůznost nacistického režimu je v mnoha směrech zlehčována. Nejen tím, že v historii ojedinělý způsob, kterým tento režim zacházel s Židy, je prezentován jako *vyhnání* a postaven na stejnou úroveň jako bezpočet jiných událostí, např. *odsun*. O holocaustu zde podle autorů výstavy nemá být pojednáno, nicméně pod nadpisy „Vyhnání Židů v Německu od roku 1933 – počátek holocaustu“, „Germanizační politika národních socialistů“, „Vyhnání Židů z veřejného života“ a „Od vyhnání k likvidaci“ je vzpomínka na holocaust prezentována jako součást německého vzpomínání na *vyhnání*.

To, že nacisté Židy pronásledovali a vytlačovali z veřejného života nejdříve jenom v Německu, je všeobecně známá věc, ale těžko říct, proč je nepochopitelně brutální protizhidská politika nacismu na této výstavě zlehčena na úroveň „germanizační politiky národních socialistů“. Možná, že autoři výstavy skutečně ještě v dnešní době zastávají názor, že se v Německu jednalo o „germanizaci“ veřejného života, protože Židé byli považováni za „neněmecké“ nebo za příslušníky jiné „rasy“, než jsou Němci.

34) Ibid., s. 74

35) Ibid.

36) Ibid., s. 22

Ale možná, že autoři pouze chtěli představit nacistický režim způsobem, který zapadal do konceptu výstavy – jako režim, který usiloval jako údajně tehdy i ostatní evropské vlády o etnickou homogenizaci vlastního národního státu. Pro tuto domněnku by hovořilo i zamlčování nacionálně-socialistické expanzní politiky, v jejímž důsledku byly německé menšiny z východní Evropy nacisty přesídleny nikoliv ve prospěch etnické homogenizace německého národního státu, nýbrž za účelem nového osídlení dobytých území v Polsku.

Zamlžována je zde taktéž historie a specifická forma nacionálně-socialistického antisemitismu, podobně jako nacistický cíl vybudovat ve východní Evropě německé koloniální impérium tak, jak hlásal Hitler již ve svém opusu *Mein Kampf*. I zde se proto setkáme v mnohém směru s dějinným obrazem založeným na představě, že nacistická říše byla koncipována na stejném myšlenkovém základě jako ostatní evropské národní státy. To však neodpovídá ani zkušenostem a vzpomínkám obyvatel Evropy, ale není ani v souladu s historickými studiemi.

V Německu jsou běžně rozhodnutí vlád spojeneckých zemí srovnávána s rozhodnutími nacionálních socialistů a kladena s nimi na stejnou úroveň. To samé platí též pro srovnávání *vyhnání*, které bývá často kladeno na stejnou úroveň s holocaustem, a proto byl i v berlínské výstavě holocaust připomenut v souvislosti z tzv. etnickými čistkami. V poválečné době byly dějinné události tímto způsobem hojně převráceny především bývalými nacisty: „To, co Němci způsobili Židům, se jim pak vrátilo od Čechů a Poláků,“³⁷ napsal např. v roce 1950 sudetoněmecký historik Eugen Lemberg, s jehož názory na *vyhnání* se setkáváme dodnes.

Sudetoněmecký politik Walter Becher přisuzuje např. v úryvku svých memoárů nazvaném „Holocaust na veřejnosti ulice“ českému národu ještě větší zločiny, než jakých se dopustil režim nacionálního socialismu: „Nelze pochybovat o tom, že zločin spáchaný na Židech nemá v dějinách obdoby. Jeho aktéři však svůj záměr usilovně tajili a realizovali v uzavřených táborech, zatímco holo-

caust spáchaný na Němcích v Čechách, na Moravě a ve Slezsku probíhal na veřejnosti ulic.“³⁸

Tomuto názoru odpovídá i heslo, které si sudetoněmecký landsmannschaft vybral v roce 2006 jako svůj slogan: „Vyhnání je genocidou“. *Vyhnání* se dnes v Německu s holocaustem srovnává velice často, takže se určitě nalezne mnoho Němců, kteří asi netuší, co bylo horší – jestli „vyhnání Židů v Německu od roku 1933“ nebo údajná „genocida sudetských Němců“. Jediným jednoznačným poznatkem, který asi uváže v paměti i běžných návštěvníků této výstavy bude přesvědčení, že „Hitler a Churchill“ se prostě řídili společnou myšlenkou, jak se lze dočíst již v zhora citované pasáži z textu Hanse Lemberga z roku 2004.³⁹

Odsun z Československa

Pro německou veřejnost vůbec není snadné se prostřednictvím i odborné literatury informovat o *vyhnání*, a teprve ne o *odsunu* Němců z Československa. Státem po generace podporovaný politický postoj k minulosti zanechává mnoho zavádějících informací. Například „Východoněmecká galerie“ v Řezně (KOG), státem financovaná instituce pro kulturu tzv. německého východu, při prezentaci svých cílů v roce 2005 vyjádřila své kartografické představy o historii Československa velmi prapodivně velkoněmecky rozpínavým způsobem:

„Základní úlohou KOG je zachovat umělecké dědictví a i nadále trvající kreativní substanci *historického německého východu* a uplatnit jeho význam pro Evropu přítomnosti i budoucnosti... Na myslí máme výrazně německy ovlivněné středovýchodoevropské kulturní oblasti rozkládající se mezi Baltským mořem a Banátem, které byly od Německa odděleny při znovuvytváření mapy Evropy po druhé světové válce. Patří k nim především východní a západní Prusko, Slezsko a Čechy včetně duchovně-politických metropolí Královce, Gdaňska, Vroclavi a Prahy.“⁴⁰

38) Becher, W.: Zeitzeuge. Ein Lebensbericht: München 1990, s. 146f.

39) Lemberg (2004), s. 116.

40) Cit. podle <http://www.kog-regensburg.de> (28. 9. 2005, Archiv Evy a Hanse Henninga Hahnových, Augustfehn)

37) Lemberg, L.: Geschichte des Nationalismus in Europa: Stuttgart 1950, s. 11.

Jen málokterý Němec je schopen dovtípit se, o která území se jedná. Už jenom z toho důvodu, že dnes skoro nikdo neví, kde leží třeba takový Banát. A sotva kdo z běžných občanů má tušení, zda a kdy uvedené oblasti a města vůbec patřily k Německu. Představa, že Čechy a Praha patřily k „výrazně německy ovlivněné“ středověchodoevropské kulturní oblasti, která byla „od Německa oddělena“ po druhé světové válce, německou veřejnost jistě nepoučuje, nýbrž pouze umocňuje staré omyly, v Německu stále ještě rozšířené.

Této formě vnímání historie odpovídá i zavádějící způsob, jakým se prezentuje jiná státem podporovaná instituce, Spolek Adalberta Stiftera: „Spolek Adalberta Stiftera, který byl založen umělci a vědci vyhnánými z Prahy a Sudetských zemí (Sudetenländern), si klade za cíl výzkum německo-českých (*deutsch-böhmisch*) kulturních dějin a německo-český (*deutsch-tschechisch*) dialog“.⁴¹ Mladí Němci dnes sotva najdou na mapě, kde leží „sudetské země“ a jak souvisejí s Prahou. A stejným problémem pro ně bude otázka, jaký je rozdíl mezi adjektivy *böhmisch* a *tschechisch*, a málokdo se dozví, že až do počátku 20. století byla tato adjektiva v němčině užívána jako synonyma. Pojem Sudety se dnes v Německu zcela běžně používá, jakoby se jednalo o jakýsi historicky německý region. A otázka, proč např. bylo již dlouho „před Postupimskou konferencí, konanou v létě 1945“ přijato rozhodnutí, „že se Sudety opět stanou součástí Československa“⁴², zůstává dodnes záhadou pro většinu Němců, představujících si, že tzv. Sudetenland je jakýmsi německým domovským územím.

Těž americký historik Alfred M. de Zayas, jeden z nejznámějších autorů knih o vyhnání, uvádí podobně zavádějící informace, např. když říká, že „připojení habsburských Sudet k novému československému státu“ bylo „jedinou myslitelnou odměnou“ za „dobré služby“, které Masaryk a Beneš poskytli spojencům, a tvrdí, že Československo bylo „zformováno proti vůli zúčastněných národů“ pouze „dvěma zdatnými státníky“.⁴³ O tom že v Habsburské říši žádná území známá jako „Sudetenland“, které by mohlo

41) <http://www.asv-muen.de/de/main/start.htm> (16. 10. 2006)

42) Benz, W.: *Ausgrenzung, Vertreibung, Völkermord. Genozid im 20. Jahrhundert*: München 2006, s. 131.

43) de Zayas, A.: *Die Nemesis von Potsdam. Die Anglo-Amerikaner und die Vertreibung der Deutschen*: München 2005, s. 57.

být „darováno“, ve skutečnosti neexistovalo, se dnes běžní němečtí čtenáři nikde nedozví, protože i historici jako de Zayas nemají znalosti o souvislostech, o kterých píše.

V německé historické literatuře ale dodnes sotva někdo nalezne vysvětlení, proč se stanovení hranic z roku 1918 řídilo státoprávní tradicí Zemí koruny české. Představa vítězných mocností první světové války, které prý asi stejným způsobem jako feudální knížata dle libosti posouvají hranice sem a tam a občas něco „za odměnu“ někomu darují, je, co se týče vědeckých historických poznatků, ale podobně pochybená, jako představa, že v parlamentně-demokratickém Československu byl stát řízen „dvěma zdatnými státníky“. Nicméně takovéto, mezi obyvateli Německa hojně rozšířené, představy o evropských dějinách 20. století doposud nejsou téměř ani ještě podrobovány věcné kritice.

A stejně nesrozumitelným způsobem, jakým se dodnes mnohým Němcům jeví vznik Československa, jsou chápány i příčiny *odsunu*. Heinz Nawratil prezentuje ve své velmi oblíbené „Černé knize vyhnání“, která v roce 2005 vyšla již po dvanácté, jako původce celého vyhnání český národ: „Každý, kdo přemýšlí o motivech vyhnání a zločinech, by měl začít u Čechů. O likvidaci Sudet a vyhnání jejich obyvatel bylo totiž rozhodnuto již dlouho před usnesením, že z mapy tohoto světa budou vyškrtnuti také Slezané, Pomořané a východní Prusové. Verdikt o sudetských Němcích byl signálem pro další vývoj.“⁴⁴

Heinz Nawratil se nenamáhá, aby tuto svoji vpravdě závažnou historickou hypotézu nějak upřesnil a doložil. Nijak blíže neobjasnil ani svůj obraz o „likvidaci Sudet“, aby si jeho čtenáři mohli udělat představu alespoň o tom, který kus povrchu zemského má autor na mysli a jak bylo toto území údajně „likvidováno“. Nawratilovy věcně nepodložené a nepřesně formulované představy mají patrně sloužit myšlence, že vyhnání by nemělo být dáváno do souvislosti s druhou světovou válkou, nýbrž s českým národem.

V jeho očích sice došlo „v knedlíkové idyle“ Protektorátu Böhmen und Mähren k „dvěma závažným válečným zločinům, které si zaslouží potrestání“⁴⁵ – jedná se o Lidice a Ležáky –, ale

44) Nawratil (2001), s. 83.

45) Nawratil (2001), s. 88.

skutečnou příčinou vyhnání prý je „archaický slovanský nacionalismus“.⁴⁶ Nawratil se přitom odvolává na domnělá svědectví českých autorů. Že za „dobrymi důvody, které použili ti, kteří o vyhnání rozhodli, se ve skutečnosti skrývaly důvody opravdové, a to archaický slovanský nacionalismus“, prý bylo potvrzeno mnohými pražskými disidenty, píše Nawratil a svoji tezi dokládá odkazem na tři články z německého deníku *Die Welt* z let 1979, 1980 a 1982 a dále na knihu z roku 1976, jejímž autorem je bývalý šachový velmistr Luděk Pachmann, který v svého času žil v Německu.⁴⁷

Bezcenné pamflety tohoto typu by bylo samozřejmě nejlepší ignorovat. Problém je, že Černá kniha Heinze Nawratila se nejenom stále znovu vydává, ale 8. června 1999 byla německé veřejnosti doporučena dokonce i ve deníku *Frankfurter Allgemeine Zeitung* známou německou političkou Erikou Steinbachovou jako „důkladná syntéza těchto dramatických událostí“.⁴⁸ Vzhledem k tomu, že se Erika Steinbachová sama očividně v Nawratilově knize důkladně poučila, má o *vyhnání* následující představy: „Nelze pochybovat o tom, že nucená deportace více než patnácti miliónů osob, realizovaná Polskem, ČSR, Jugoslávií a Maďarskem s požehnáním tehdejších západních spojenců, je největším zločinem tohoto druhu v rámci celé doložené historie.“⁴⁹

Historická paměť a česko-německé diskuse

Odsun je dnes v německé kolektivní paměti vnímán jako součást takto rozsáhlého zločinu, ba možná dokonce jako příčina všech dalších poválečných *vyhnání*. Díky takovýmto informacím pohlíží dnes mnoho Němců na Česko jako na součást domnělého „ztraceného německého východu“, či se domnívají, že český národ je zodpovědný za zločiny srovnatelné s holocaustem, a českou reflexi historických událostí tudíž nutně považují za nesprávnou. Při případné diskusi jejich čeští partneři často jenom bezradně zírají, odkazují na vědecké výsledky historiků a neúnavně opakují své vlastní historické znalosti.

46) Nawratil (2001), s. 90.

47) Nawratil (2001), s. 90 a s. 226.

48) Frankfurter Allgemeine Zeitung 8. 6. 1999.

49) Ibid.

Aby mohli Češi vést s Němci smysluplnou diskusi na toto téma, museli by znát německou literaturu o *vyhnání*. K věcným česko-německým rozhovorům na téma minulost, nestačí jen dát podněty k novému historickému bádání na téma *odsunu* a poproavit znalosti toho či onoho detailu. *Odsun* a *vyhnání* jsou dva pojmy, které označují dva rozdílné významy, a jejichž diskusi musí vzít na zřetel rozdílné kulturně-historické kontinuity. Teprve pak bude možné zprostředkovat jejich význam způsobem, který bude všeobecně srozumitelný na obou stranách česko-německých hranic.

Zjištění, že se česká reflexe *odsunu* diametrálně liší od německé reflexe *vyhnání*, však samozřejmě neznamená, že by se podobně hlubokou měrou odlišovaly český a německý národ, nebo že by nebylo možné dospět ke společným závěrům. Česká i německá historická reflexe je mnohvrstevnatá a nelze je jako žádné jiné formy historického vědomí členit podle etnické nebo státní příslušnosti jednotlivých autorů. I někteří čeští autoři užívají v Německu populárních interpretačních vzorců a naopak.

Znalost rozdílů v kolektivní paměti obou národů je ale bezpodmínečným předpokladem jakéhokoliv smysluplného dialogu mezi Čechy a Němci. Takové znalosti však může být dosaženo jedině tehdy, když budou všechny formy této reflexe uznány jako sobě rovné a v tomto smyslu budou respektovány. A právě Česko-německá deklarace z roku 1997 nabídla prostor pro takovýto přístup: je v ní totiž zakotven princip vzájemného respektu vůči rozdílným postojům v mezistátních vztazích, a vzájemný respekt a především znalost rozdílných historických interpretací by měly ale být uplatňovány také při všech diskusích na téma minulosti vedených občany obou států.

Shrneme-li poznatky o německé reflexi *vyhnání*, lze šedesát let po druhé světové válce říci, že pojem *vyhnání* se nepoužívá jako popisné označení. Jedná se spíše o jednu specifickou konstrukci jedné formy historické reflexe, která byla vyvinuta v padesátých letech v západních okupačních zónách a především pak od roku 1949 ve Spolkové republice Německo za podpory všech stran zastoupených ve spolkovém sněmu; tomu odpovídala i podpora ze strany státu. O této „konstrukci“ v Německu jen málokdo pochybuje a společnost se jí i nadále drží. V rámci západoněmec-

kého politického přístupu k historii byly s velkou námahou zavedeny symboly, pomníky a rituály.

Především zde však lze jasně vyzorovat úsilí vedoucí k mentálnímu zakotvení jedné specifické formy reflexe *vyhnání* v kolektivní paměti západoněmecké poválečné společnosti na úkor plurality společenského vzpomínání. Proto nelze hledat prameny běžných obrazů *vyhnání* v historické události jako takové; nelze je hledat ani v rámci „volné výměny vzpomínek“ při četných diskusích. Formy historické reflexe podporované státem se oproti jiným vzpomínkám vyvíjely v privilegovaných podmínkách, čímž došlo ke kulturně-historické nerovnováze v různorodých formách německého vzpomínání jak na *vyhnání* tak i na *odsun*. Její následky lze po šedesáti letech jen těžko a trpělivě překonávat.

Neméně důležité je ale i zjištění, že v demokratické spolkové republice vždy bylo a dodnes je možné setkat se – vedle státem podporované historické reflexe – i s jinými „opozičními“ formami přístupu k *vyhnání*. Ačkoliv nacházíme v relativně velké části německé společnosti stopy plurality vzpomínek, dodnes se ale v případě *vyhnání* nepodařilo dosáhnout ani věcné debaty, ani konsensu mezi „opozičními“ a „státními“ formami historické reflexe. Proto je vzpomínání na *vyhnání* mnohohrstevnaté a v německé veřejnosti dodnes silně kontroverzní. Tomu také odpovídají konflikty v historickém debatování o *odsunu* Němců z Československa, ke kterým dochází nejen mezi Němci a Čechy, ale především v Německu samotném.

Autoři jako Samuel Salzborn nabízejí jinou historickou reflexi *odsunu*, než je načrtnuto výše. Pojmy „sudetoněmecký“ a „Sudety“ považuje Salzborn jako „politické bojové názvy“ vzniklé v rámci hnutí tzv. Volkstumskampf, tj. extremisticky-národoveckého boje proti Československu, které byly používány pravicovými německými nacionalisty „k vymezení se od československého státu“. Salzborn upozorňuje na historickou legitimitu a liberální demokratický ústavní systém první Československé republiky, na ochranu menšin, která zde byla praktikována, i na tehdejší snahy sudetoněmeckého národního hnutí o připojení příhraničních československých území k Velkoněmecké říši. Zmíněna je zde rovněž Henleinova politika i politika nacionálně-socialistického okupačního režimu a mezinárodněprávní význam Postupim-

ské dohody z roku 1945 – souhrně řečeno, Salzborn pojednává i o v Německu tradičně opomíjených tématech.⁵⁰

Jeho stručná historická prezentace týkající se *odsunu* ukazuje, že v Německu v žádném případě nejsou k dispozici jen státem podporované „návod“ k vnímání historie, a že i přesto, že slovo *vyhnání* označuje v Německu jiné historické události a evokuje jiné asociace než slovo *odsun* v Česku, existují i tací autoři, kteří jsou schopni se v rétorickém labyrintu německého vzpomínání na *vyhnání* orientovat. Salzbornovy studie ukazují, že minulost sama není tím, co způsobuje potíže v komunikaci o *vyhnání* a *odsunu*, a že ke vzájemnému porozumění lidem nestačí jen specifické osobní vzpomínky či znalost toho či onoho historického faktu. Také znalosti myšlenkového světa partnerů v diskusi jsou důležité, ale především je ale nutné respektovat kulturně-historickou mnohohrstevnatost a racionální postoj k historickým informacím. Jen tak se vyhneme v diskusích o minulosti stereotypní duté a antagonizující frázovitosti.

*Z němčiny přeložila
Alice Felkelová*

50) Salzborn, S.: Grenzlose Heimat – Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Vertriebenenverbände: Berlin 2000, s. 33–38.

Právní souvislosti česko-německé deklarace

Václav Pavlíček

katedra ústavního práva, Právnická fakulta UK

Deklarace byla podepsána. Oba ministerští předsedové vedle její obhajoby ji doprovodili vcelku vyváženými projevy o minulosti i budoucnosti. Vystupuje znovu otázka, jaké jistoty či nejistoty České republiky přináší deklarace, která je jakýmsi hybridem mezi politikou a právem a proto může sloužit podle situace obojímu účelu. Pokračují spory o rozsah jejich negativních důsledků pro Českou republiku. I projevy při podpisu ukazují, že různé pojmy v deklaraci v sobě skrývají řadu nebezpečí. Nestala se skutečně deklarace pastí pro český stát a jeho diplomacii a to vnitropoliticky i zahraničněpoliticky, která jej dále oslabí?

Podle informace Práva (17. 1. 1997) náměstek ministra zahraničí Alexandr Vondra uvedl v zahraničním výboru Sněmovny, že užívání pojmu vyhánění a nucené vysídlení v českém textu deklarace nemá žádné právní důsledky. Dokonce prohlásil, že posléze uvedený výraz odpovídá anglickému slovu *transfer*. Naproti tomu Jiří Payne řekl, že pojem sudetští Němci se neměl v textu vůbec objevit. Smysl diskuse ovšem nespočívá jen v adekvátnosti překladu. Nesprávnost Vondrova tvrzení již dříve přesvědčivě vyvrátil nejen profesor mezinárodního práva M. Potočný ve své odborné expertize, ale i jiní autoři. Čeští odborníci i politikové by neměli chlácholit veřejnost svým výkladem, ale především upozornit, jakým způsobem lze vyložit text též z hlediska druhé strany a hledat cestu, aby takovou interpretací nebyly ohroženy základní české národní a státní zájmy.

Jiný výklad, než prezentují oficiální čeští vyjednaváči, je nejen možný, ale i chtěný (odmítání Postupimské dohody i tvrzení, že deklarace ji respektuje atd.). Helmut Kohl svým vyjádřením, že majetkové nároky „sudetských Němců“ nejsou uzavřeny, potvrdil, že obavy z otevření či podpory nových majetkových požadav-

ků podpisem deklarace byly oprávněné. Co zbylo z ujišťování o významu prohlášení, že obě strany nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti pro „tlustou čáru“ za ní a otevření se budoucnosti? Jaké jiné než majetkové otázky, dosud neřešené platnými smlouvami, měly být uzavřeny? Snad to, kdo byl agresorem?

Vnucováním či dobrovolným přebíráním pojmů a jejich českých překladů z německého práva a politiky i do tohoto dokumentu měla zřejmě česká společnost a stát přijmout i německé pojetí války a jejích důsledků, německé chápání dějin a myšlení, obsažené v jeho oficiálních doktrínách, vyjadřující státní zájmy Německa, místo obhajoby české státní identity obsažené v dosavadním právu a v mezinárodních smlouvách a dokumentech. S pojetím dějin zastávaným Německem, jež neodpovídá pravdě, ani českým národním zájmům, lze žít, nelze je však převzít.

Z toho důvodu má pravdu Payne, ne Vondra argumentující, že se pro odsun v Německu užívá po léta slovo vyhánění a bylo proto převzato i v deklaraci. Již vůbec nemá pravdu, tvrdí-li, že to nemá právní důsledky. Pokud si to i myslí, je to z hlediska kvalifikace českých vyjednávačů povážlivé. Místo českých požadavků na reparace, za jejichž zálohu byla konfiskace německého majetku v roce 1945 považována a po válce v parlamentu aspoň z části utrpěné škody byly vyčísleny, se má český stát trvale bránit požadavkům podněcovatelů a viníků války za její důsledky pro Německo.

Důsledky a nebezpečí nových pojmů v deklaraci pro českou státnost jsou závažné. Diskuse ve Sněmovně i mimo ní vyjadřují obecnější problémy, na které je užitečné reagovat. Nejde totiž o uražené národní emoce, ale o možné politické a právní důsledky či nebezpečí, které se z uváděné „dvojtečky“, „mezistanice“ či „jednotlivých článků řetězu“ otevírají. Ostatně Kohlem uváděný pojem řetězu je možná pro tento proces a vyznění deklarace nejprůběhavější.

Sudetští Němci v deklaraci

Deklarace uvádí zřejmě poprvé do mezinárodního práva pojem „sudetští Němci“ a to výlučně jako objektu popisovaného utrpení a příkoří. Mezinárodní právo ani české právo tento pojem dosud

neznalo. V článku XIII. Postupimské dohody se mluví o německém obyvatelstvu nebo jeho složkách (the transfer to Germany of German population, or elements thereof), v Pařížské reparační dohodě nalézáme formulaci o bývalých československých příslušnících (former Czechoslovak nationals).

V dekretch prezidenta republiky v trestní oblasti se národnost nerozlišovala (retribuční dekret č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů) a měřilo se všem stejně, bez ohledu na národnost. V netrestní oblasti v dekretch i dalších předpisech se odlišovalo mezi Němci antifašistickými a ostatními.

Pojem sudetský Němec byl výrazem geografickým. Ještě po první světové válce a v době první republiky se vztahoval k území části severní Moravy a Slezska. Ani při snaze Němců o odtržení v roce 1918 netvořilo toto území s ostatními částmi s německy mluvícím obyvatelstvem jeden celek (existovalo též Deutsch-Böhmen atd.). Mezi sudetské Němce tedy nepatřili např. obyvatelé Chebska, Prahy či Brna. Politický obsah získalo toto označení v důsledku sudetoněmeckého hnutí K. Henleina a K. H. Franka a bylo využito Hitlerem v Mnichovské „dohodě“. Ani po odtržení pohraničního území po Mnichovu v době války nebylo toto území sjednoceno, ale patřilo k různým správním celkům a řídilo se různým právním řádem. Platilo to i pro rozdílnost obyvatelstva z hlediska nedostatku jejich jednotné kulturní identity.

Pojem sudetských Němců je v současné době spojen především s činností sudetoněmeckého landsmanshaftu a jeho orgánů a to v návaznosti na Mnichov. Vytvořily pojem sudetoněmecké „Volksgruppe“, Němců vyhnaných ze „Sudetenlandu“. Na základě této koncepce byly založeny zvláštní státoprávní požadavky. V reprezentační publikaci vydané Sudetoněmeckou radou v roce 1989 „Die Sudetendeutschen – eine Volksgruppe im Herzen Europas“, snažící se podat historii a zdůvodnění sudetoněmeckví, se konstatuje, že území „Sudetenlandu“ s 27 tisíci km² a 3 500 000 obyvateli je větší než země Šlesvicko-Holštýnsko, Sársko, Hamburk, Brémy a Berlín (dohromady podle stavu k roku 1986). O tuto práci se opírá i prof. Ermacora ve svém posudku.

Podle státem registrovaných stanov účelem Sudetoněmecké rady je sdružení sudetoněmecké národní skupiny s cílem prosaze-

ní právního nároku na vlast. Za vlast se nepovažuje Československo či Česká republika, ale Sudetenland. Příslušnost k sudetoněmecké národní skupině je vyjádřena a státem akceptována v registrovaných stanovách sudetoněmeckého landsmanšaftu, naposledy změněných v roce 1991. K této skupině se počítají, vedle Němců narozených v některé z obcí Čech, Moravy a Slezska a těch, kteří tam měli domovské právo, nebo je měli jejich předkové, i ti, kteří tam jen žili a proklamují s touto národní skupinou svou sounáležitost (tedy i příslušníci gestapa, SS a dalších složek okupační moci, z nichž mnozí útekem či odsunem unikli potrestání za své zločiny), jakož i ti, kdo se stanou členy landsmanšaftu a ztotožňují se s jeho cíly. Podmínkou finanční podpory, kterou získávají od vlády, však podle německých právníků je, že tyto spolky nejsou politickou organizací.

Podle článku 9 Základního zákona SRN „všichni Němci mají právo vytvářet spolky a společnosti. Sdružení, jejichž účel nebo činnost odporují trestním zákonům, nebo sdružení, která jsou namířena proti ústavnímu pořádku, nebo proti myšlenkám porozumění mezi národy, jsou zakázána“. Splňují tyto organizace sudetských Němců svými stanovami, tedy účelem a svou činností tyto limity? Je více spolků sdružujících bývalé české Němce. Mnohé programově pěstují přátelství a porozumění – např. kruhy přátel česko-německého porozumění. Sudetoněmecký landsmanšaft a Sudetoněmecká rada k nim podle svých programů a stanov nepatří. Ale jsou považovány bavorskou a německou vládou za partnery k jednání. Problém není tedy v jejich existenci, ale ve vztahu těchto vlád k nim.

Formulace o lítosti nad poválečným vyháněním a nuceným vysídlením sudetských Němců, vyvlastňováním a odnímáním občanství, mohla vzbudit dojem, že se nevztahuje na ostatní odsunuté německé obyvatelstvo patřící k německé menšině. Ve skutečnosti jde zřejmě o to, umožnit uznání politické a právní subjektivity této „národní skupiny“, příp. orgánů, které se za její reprezentaci prohlašují.

Zakotvením pojmu sudetští Němci v deklaraci se dosahuje toho, čemu se česká vláda dosud úspěšně bránila – vytvořit právní předpoklady či precedent k jednání s touto skupinou jako s partnerem a tím mezinárodně uznat jejich rovnoprávné posta-

vení s českou vládou a dalšími ústavními orgány – tedy podpořit požadavek zasednout k společnému stolu s představiteli těchto sudetoněmeckých organizací.

Smyslem těchto formulací v deklaraci není tedy morální gesto, to by bylo formálně nepřesné, ale další krok v prosazování mezinárodněprávních a státoprávních požadavků této skupiny a jejich patronů.

Vyhnání a právo na vlast

Nikde není v deklaraci ani zmínka o předchozí rozbíječské činnosti a zločinech českých Němců v Československu. Poprvé vystupují jako označený celek v deklaraci v bodě III a to jen jako oběť též „s ohledem na kolektivní přisuzování viny“. K tomu se vztahuje i lítost české strany. Podle principu, že příčina a následek nesmějí být opomíjeny (bod I), neexistuje podle deklarace nic, co by bylo významné ohledně „sudetských Němců“ z dřívějšího, a co bylo důvodem vydání Hitlerova „amnestijního výnosu“.

Ten se vztahoval na trestné činy, jež v době míru měly přispět k rozbití Československa a k rozpoutání války a za tyto činy jim bylo později udělováno i velké množství vyznamenání. Spolková vláda z požadavků sudetoněmeckých organizací považuje v současné době za otevřené jen majetkové otázky. O jaké další otázky ve státem stvrzených dokumentech jde? Podle registrovaných stanov sudetského landsmanšaftu je tento spolek určen k tomu, aby „prosadil právní nárok na vlast a její opětné získání a s tím spojené právo na sebeurčení národnostní skupiny“.

V zadaných dobrozdáních právních expertů z poslední doby (prof. Ermacora z Rakouska v roce 1991 a další) se dovozuje, že sudetští Němci a Češi byli a jsou stejnými národními skupinami (Volksgruppe). Na postavení „sudetských“ Němců a jejich práva na vlast se v posudcích zpětně aplikuje rezoluce OSN o Kypru a Palestině a z toho se vyvozují jejich oprávnění a povinnosti Čechů a českého státu vůči nim. Neoznačují se za menšinu také proto, že by museli uznat porušení loajality vůči Československu. Tyto závěry právních expertů přejímá německá právní věda i politikové.

Jiný odborník veřejného práva z Berlína prof. Tomuschat v expertize „K otázce trvajících právních nároků vyhnáných su-

detských Němců proti České republice, proti jednotlivcům v České republice a proti Spolkové republice Německo“ z 11. 12. 1995, se též zabývá tím, které mezinárodní konvence a rezoluce OSN Československo porušilo (vesměs ovšem přijaté po transferu), včetně předpokladů a důsledků majetkové odpovědnosti České republiky jako nástupce Československa a dalších subjektů. Jeho posudek je z hlediska tehdejšího právního stavu pro Českou republiku podstatně příznivější než Ermacorův.

Německá vláda postupovala tak, aby hájila zájmy svých občanů. V deklaraci byly použity formulace, jež by umožnily vznášet i jejich majetkové nároky, ale nemohly být uplatněny proti ní. Helmut Kohl to nikterak ve svých vystoupeních v Praze nezatajoval. Tato rozsáhlá dobrozdání zpracovaná pro německou stranu jsou známá. Na důsledky deklarace v souvislosti s nimi by se měli zeptat členové parlamentu českých vyjednávačů a české vlády, jaké právní analýzy a opatření, pro případ nároků, o nichž Helmut Kohl mluvil, má připraveny. Každá vláda je povinna chránit zájmy svých občanů.

Podle těchto dobrozdání páchali válečné zločiny nikoliv tito Němci vůči Československu a jeho občanům, ale Češi vůči národní skupině sudetských Němců. Jejich právo na vlast je v německém (či rakouském) právu a politice stále pěstováno a uznáváno. Nejde tedy o neaktuální problémy, relikty minulosti a její propagandy, ale vyjadřované obavy české veřejnosti lze doložit těmito právními expertizami a jejich autoritou v Německu, včetně vládních míst.

Podle bodu IV je německá strana vázána svým právním řádem a česká strana to respektuje. Podle bodu I obě strany sdílejí společné hodnoty a normy a jsou odhodlány přátelsky a úzce spolupracovat ve všech oblastech důležitých pro vzájemné vztahy. I tato otázka k nim nepochybně patří a souvisí s politikou postupných a stupňovaných kroků a tlaků vůči České republice.

Pojmy poválečné vyhánění, nucené vysídlení, vyvlastňování a odnímání občanství a kolektivní přisuzování viny je třeba vnímat nikoliv jako spor o emotivní výrazy urážející pocity Čechů, ale v souvislosti se v Německu uznávanou existencí „národní skupiny“ nevinných sudetských Němců, kterým se toto vše podle deklarace stalo a podle právních názorů v Německu prosazo-

vaných a uznávaných je to v rozporu s normami mezinárodního práva a má to být napraveno.

Hodnocení role „sudetských“ Němců

Někteří autoři uvádějí, že vyjádřená odpovědnost Německa v prvním odstavci bodu II obsahuje i odpovědnost českých Němců za rozbití Československa a aktů násilí na obyvatelstvu v pohraničí ze strany českých Němců. Není to pravda, neboť v té době nebyli občany Německa. Tím spíše, že v bodě III je vina „sudetských“ Němců výslovně odmítnuta z důvodu jejího kolektivního prisouzení. Zločiny se přisuzují jen nacionálnímu socialismu, tedy ideologii, nikoliv praxi. Pojem nacismus vyjadřující širší obsah ve shodě s mezinárodními smlouvami i dřívější literaturou je opuštěn i v české verzi v souladu se současnými oficiálními německými názory.

Řada autorů se zabývala rolí českých Němců při rozbití Československa a rozněcování nepokojů, které mělo vést k rozpoutání války. Bylo by patrně nadbytečné to znovu opakovat. Je ale pozoruhodné, že tuto roli ze strany sudetských Němců vůči SRN nyní nabízí Rudolf Hilf v článku, kterým vyjadřuje blahopřání ministru Zielencovi (MF Dnes 2. 1. 1997). Uvádí, že zklamání sudetští Němci se mohou stát roznětkou destabilizace politické situace nejprve v Bavorsku, pak v celém Německu a případně i v Evropě, budou-li zklamáni.

Názory R. Hilfa uvádím též proto, že znalec sudetoněmecké problematiky doc. J. Šabata (Právo 13. 1. 1997) jej považuje i v souvislosti s tímto článkem za jednoho „z nejangažovanějších, nejpromyšlenějších a nejosvícenějších reprezentantů bavorsko-sudetského myšlení“. Sám neznám situaci mezi tímto společenstvím Němců. Přesto věřím, že situace není tak hrozivá, aby opět chtěli hrát kolektivně tuto roli v Německu, jako kdysi v Československu.

Bez zhodnocení role těchto „sudetských Němců“, především příslušníků sudetoněmecké strany, nelze pochopit přesvědčení domácího odboje, vlády i spojenců, že se mohou stát znovu nebezpečím pro mír a v zájmu míru je třeba je odsunout.

V závěru války v Německu již rostl odpor proti Hitlerovu režimu a tamní obyvatelstvo ve značné míře vystřízlivělo. V čes-

koslovenském pohraničí byla situace odlišná. Zůstalo nacistickou pevností. Vedle odborných studií to ve své vzpomínkové knize „Přes Acherón zpátky to šlo hůř“ nedávno ukázal M. Pick. Popisuje své zážitky vězně koncentračního tábora transportovaného přes toto území. V městě Kraslice jen jeden manželský pár – Němec a Srbka – přinášeli vyhladovělým vězňům několik brambor. Příslušníci místního Volkssturmu naopak po vězních stříleli, aby si nemohli obstarat brambory z krechtů. Rodák z Kraslic, který z transportu uprchl, se brzo vrátil zpět, neboť ho místní lidé chtěli vydat gestapu. Jeden manželský pár milosrdných lidí je podstatně méně, než požadoval Hospodin dle Bible na Lotovi, aby ušetřil jeho město.

Uprchlé vězně z transportu pochytili sedláci ozbrojení loveckými puškami a přivedli je zpět. V této době propuštěný spoluvězeň z Porúří, který byl v koncentráku od roku 1933, byl v tomto „sudetském“ území zařazen do Volkssturmu. Když přesvědčoval místní obyvatele, aby nebojovali proti Američanům, tak ho oběsili. Přežil jedenáct let koncentráku, ale ne několik dní v „sudetském“ území. Před mnoha sudetskými vesnicemi byli oběšeni lidé s nápisem Verrater-zrádce. Tato Pickova vzpomínka vyvolává otázku: kdo tyto lidi udával, rozhodoval o nich a popravoval? Byly tyto zločiny na Němcích z Československa někdy vyšetřeny a potrestány? Jak silné pouto vázalo či váže spoluvězně těchto činů? Podle deklarace se nic z toho na československém území nestalo. Místo vyšetřování tehdy následoval odsun. Odsunuta byla řada válečných zločinců, jiní uprchli. Ale i to patří k „jasnému slovu o minulosti“.

Právo menšin v deklaraci

S otázkou sudetských Němců souvisí i formulace práva menšin. V bodě V se v návaznosti na československo-německou smlouvu z roku 1992 rozlišuje právo příslušníků německé menšiny v České republice a postavení osob českého původu v SRN. Menšinou je jen tato německá menšina. Jiný výraz v bodě V a v bodě III znamená, že se odlišuje od „sudetských“ Němců. V bodě VII se předpokládá podpora menšin (tedy více menšin) ze společného fondu budoucnosti. Pochopit tyto rozdíly vyžaduje znát ústavní postavení menšin a vztah k menšinám v ČR a v SRN.

Listina základních práva svobod v ČR věnuje právu menšin celou kapitolu, právě tak jako to činila ústava z roku 1920. Základní zákon SRN nezná žádná zvláštní práva menšin. Jen v některých spolkových zemích volební zákony pro politické strany menšin nepožadují dosažení omezující klauzule 5 %. Výmarská ústava Německa formulovala právo menšin v článku 113 s názvem „Fremdsprachige Volksteile“. I ústava NDR právo menšin zaručovala. Z hlediska ústavního vývoje je současná úprava v SRN pro menšiny nejméně příznivá, nezná „tradiční“ ani „nové“ menšiny. SRN ve své ústavě místo toho zdůrazňuje jednotu všech Němců, uznává práva Němců, nikoliv práva občanů a za nositele většiny politických práv jsou označováni jen Němci.

Na území České republiky byla práva menšin v době první republiky i v současnosti zaručena a uplatněna mnohem lépe než na území Německa, kde byla chápána jako ohrožení jednoty Němců. Kritika čechoslovakismu a české národnostní politiky v minulosti i přítomnosti proto nezní z německé strany příliš věrohodně. Přesto v československo-německé smlouvě z roku 1992 jsou ještě nad ústavní úpravu obsažena další práva německé menšiny. Za příslušníka německé menšiny se podle článku 20 této smlouvy považuje nejen, kdo má německý původ, ale i ten, kdo se hlásí k německému jazyku, kultuře nebo tradicím.

Ačkoliv tedy německá ústava nezná práva menšin, ale jednotu Němců, hodlá SRN podle deklarace podporovat menšiny v jiném státě – v České republice – a to nejen menšinu německou. Bylo by třeba posoudit, proč k tomu v jiném suverénním státě má docházet.

Jak dále po podpisu deklarace?

K různému výkladu mohou přispět i odlišné jazykové varianty obou znění. Deklarace se může stát novým „poučením z krizového vývoje“, kterou česká strana akceptovala a politikové v ní nahradili historiky. Může být i základem pro eskalaci dalších požadavků z německé strany v blízké či vzdálenější budoucnosti. Otázka tzv. odškodnění sudetských Němců to ukazuje.

Může se i stát, že mnohá ustanovení deklarace zůstanou neaplněna, jak je tomu i u československo-německé smlouvy z ro-

ku 1992. Její článek 17 o zvláštní ochraně životního prostředí v pohraničních oblastech stačí porovnat s tím, že tyto oblasti se zejména po této smlouvě staly skládkou nebezpečných odpadů ze SRN. Tak je tomu i u jiných ustanovení. Význam pro sílu deklarace může mít její projednávání v parlamentu. Ukáže opět, zda je její obsah pro českou veřejnost stravitelný nebo lhostejný.

Prosazování deklarace bylo provázeno značným mezinárodním nátlakem nejen z německé strany. Zahraničněpolitický mluvčí SPD Verheugen ubezpečil partnerské české poslance a senátory o diplomatickém jednání německé strany v Polsku a důrazně doporučil sociální demokracii podporu deklarace. Jeho tvrdý nátlak spolu s vystoupením prof. Boldta z Plzeňské univerzity vyvolaly však spíše opačnou reakci. Francouzský ministr zahraničí, rovněž s odkazem na jednání ve Varšavě, doporučil přijmout deklaraci, aniž se vyslovil o jejím obsahu. Varšavská jednání se tedy týkala také Prahy. I němečtí politikové z různých stran, kteří dříve zdůrazňovali, že k vzájemnému porozumění nelze dojít potlačením stanoviska a identity jedné strany, podpořili předložený text. Znepokojení vyjádřilo Rusko.

Významný politolog z Berlína mi mezinárodní souvislosti deklarace objasňoval tak, že naše výhrady jsou sice oprávněné, ale nikdo Českou republiku nepodpoří, neboť svou zahraniční politikou si nezískala žádné spojence. S ohledem na časté cesty českých politiků do zahraničí a mnohá jednání s deklarovanými úspěchy, je to hodnocení dosti pochmurné, ale patrně pravdivé.

Na otázku, kdo České republice za této situace pomůže z pasti, do které se sama dostala, zbývá odpovědět, že teď jsme na řadě my sami. Účastníci Postupimské dohody nás podpořili svým prohlášením. Podpora zůstala nepovšimnuta. Distancování (přímé či nepřímé) od Postupimské dohody není záležitostí dvoustranných česko-německých vztahů, ale všech států, jichž se tato dohoda týká. Státy, které ji prováděly, se staly jejími účastníky. Každý člen parlamentu bude zvažovat svou individuální odpovědnost s ohledem na své svědomí, jak mu ústava ukládá. Bude hlasovat o textu, který obsahuje zjevné nepravdy a může mít i značné negativní důsledky pro morálku národa v současnosti a český stát v budoucnosti.

I v mezinárodních vztazích bude záležet nejen na vládě, ale i na jiných politicích, nevládních organizacích i jednotlivcích, bude-li

mezinárodní postavení státu a jeho jistoty posíleny. Nezastupitelnou roli v tom mohou mít organizace protinacistického odporu a jejich partneři ve světě. Každý demokratický stát si váží jejich role, jako strážců odkazu obrany demokracie před nacistickou hrozbou pro evropskou civilizaci. Uchovávají paměť národa a přispívají k jeho hodnotové identitě. Ztráta či pohrdání historickou pamětí a tradicemi vede k rozkladu národa a státu a dříve či později k jejich zániku.

Měl jsem možnost v diskusích věnovaných vzájemnému porozumění v Bonnu počátkem září 1995 poznat, že demokratické síly usilující upřímně o rovnoprávné vztahy a vzájemné pochopení, jsou ve všech politických stranách i v organizacích německých žen. Mnozí bývalí českoslovenští občané z řad Němců a jejich potomků odmítají, že jsou vyhnanci a jsou plně integrováni v SRN. I jejich pozice by byla těmito formulacemi oslabována.

Co by mělo být v doprovodné rezoluci

Parlament má několik variant, jak vyjít z pasti, kterou se deklarace stala pro Českou republiku. Není to jen odmítnutí deklarace. Jinou možností je projednat deklaraci a ve shodě s jejím textem konstatovat, že jde o společné politické prohlášení vlád a v rezoluci parlamentu vyjádřit české interpretační stanovisko zaměřené zejména k dvojznačným a pochybným pasážím deklarace. Nerušilo by to ani politickou odpovědnost vlád a nezvyšovalo by to právní význam deklarace. Precedent pro takový postup vytvořila samotná Spolková republika Německo svou doprovodnou rezolucí k československo-německé smlouvě z roku 1992. Takový postup byl tehdy zdůvodňován významem parlamentu v SRN. Český parlament nemá v ústavním systému ČR význam menší.

Rezoluce by měla zejména vyjádřit, že Česká republika zůstává věrna všem mezinárodním normám, které se vztahují ke skončení druhé světové války a ke všemu, co ji předcházelo, zejména trvá na platnosti Postupimské dohody a Pařížské reparační dohody a na neplatnosti tzv. Mnichovské dohody od samého počátku. Na základě toho prohlásit, že nic v této deklaraci nemůže být vykládáno jako důvod pro nároky vůči českému státu, jeho občanům a právnickým osobám od kohokoliv. V rezoluci by měl být odsouzen německý nacismus, politika genocidy, která postihla Židy,

Romy a byla připravována pro český národ. Zvláště by měl být odsouzen Hitlerův „amnestijní výnos“ z roku 1939, který ospravedlňoval násilí na českých a německých antifašistech, rozbití Československa a rozněcování války ze strany zejména českých Němců.

Teprve poválečná politika demokratizace a denacifikace vytvořila předpoklady k nalezení vzájemného porozumění. Již v minulosti pro to bylo mnoho vykonáno. Mělo by být vyjádřeno, že lítost obsažená v bodu III deklaráce se vztahuje k excesům, které Česká republika sama již v minulosti odsoudila a v některých případech byli odsouzeni i jejich pachatelé. Nevztahuje se však k transferu samotnému a k dalším opatřením v dekretch a v dalších právních předpisech, které byly v souladu s mezinárodním právem a měly sloužit k zajištění míru v budoucnosti jako základní hodnoty.

Mělo by být vyjádřeno politování, že německá strana dosud přímo neodškodnila oběti rasové, národní a politické perzekuce z doby války z řad československých občanů (kontrastuje to s tím, že SRN platí dosud penze 15 000 bývalých příslušníků SS, tedy odsouzené zločinecké organizace, z řad občanů jiných států, Právo 14. 1. 1997). Česká republika, jako právní nástupce Československa nezpochybně nic z poválečného uspořádání, které se týká českého státu a jeho spojenců. Mělo by být jednoznačně vyjádřeno, že otázka spolků „sudetských Němců“ a jejich podpora vládou SRN, i důsledky, které z toho vyplývají, zůstávají vnitřním problémem Německa samotného, respektování jeho ústavy, příp. úpravy v jeho právním řádu. Česká republika i její vláda ani nadále nehodlá s žádnými těmito spolky jednat jako s partnerem. To ostatně česká vláda několikrát vyjádřila a není důvodu něco na tomto stanovisku měnit.

Mohou být vzpomenuy kulturní hodnoty vytvořené významnými německými demokraty a antinacisty, které přispěly v českém národě již brzo po válce k překonání paušálního odsouzení všech Němců za nacistické zločiny. Bylo by vhodné vzpomenout i společného boje Čechů a některých Němců proti nacismu a antisemitismu před válkou i později, jako na tradice, na něž chce Česká republika při spolupráci s Německem navazovat v budoucnosti. Aktuálnost a potřeba společného boje proti antisemitismu,

rasismu, neonacismu a xenofobii v obou státech je ostatně zřejmé. Ve vzájemných vztazích v budoucnosti by měl být vyjádřen princip rovnoprávnosti a vzájemnosti.

Problém společných hodnot je podle mého názoru významnější než částky vložené do fondu budoucnosti, který za současného znění deklaráce může spíše budit dojem oné mísy čočovice, za kterou Ezau vyměnil své prvorozenství a Česká republika výměnou za fond pomíjí svou mezinárodní oporu a vlastní identitu.

*Pavlíček, V.: Právní souvislosti česko-německé deklaráce:
Parlamentní zpravodaj č. 6/1997.
Upraveno a přetištěno in: Pavlíček, V.:
O české státnosti I: Praha, Karolinum 2002, s. 342–352.*

Platnost Postupimské dohody při jednání o deklaraci

Miroslav Kunštát

Fakulta sociálních věd UK

Jedním ze základních problémů v česko-německých vztazích byla a i nadále zůstává diametrálně odlišná interpretace tzv. Postupimské dohody a její právní závaznosti pro SRN. A protože na ni navazoval celý komplex poválečných dohod a politických rozhodnutí, byla logicky v době sjednávání Česko-německé deklarace (1995–97) často zmiňována. Podle některých indicií proběhla mezi oběma negociačními týmy diskuse na toto téma již v prvním kole příslušných jednání v červenci 1995, tehdy se však tehdejší spory – vzhledem k velmi důvěrnému charakteru negociací – nedostaly na veřejnost.

Kinklův rozhovor

A tak zvláště bouřlivá diskuse kolem údajného zpochybňování platnosti této dohody (přesněji řečeno *Zprávy o třístranné konferenci v Berlíně vydané 2. srpna 1945 v Postupimi a Protokolu ze dne 2. srpna 1945 o jednání Berlínské konference*, obsahující několik mezipojeneckých dohod a prohlášení) ze strany SRN¹ byla nastartována až rozhovorem německého ministra zahraničí Klause Kinkela pro konzervativní deník Frankfurter Allgemeine Zeitung 18. ledna 1996, tedy v době, kdy byl text deklarace na expertní úrovni již zpracován a složitě vybalancován.

1) Tak komplex Postupimské dohody nazývá v úvodu ve své edici *Outrata, V. a kol.: Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky I: Praha, NPL 1963, s. 103–115*. Z toho je zřejmé, že mezi našimi i německými odborníky na mezinárodní právo kupodivu panuje elementární shoda na právní „žánr“ Postupimské dohody a že některé ohlasy českých politiků či tisku na Kinkelův termín *Potsdamer Beschlüsse* („Postupimská usnesení“), jako by již on sám v sobě obsahoval ofenzivní německý revizionismus, byly přeexponované.

Příslušná pasáž rozhovoru, označující Postupimskou dohodu jako pouhé *politické prohlášení*, nebyla – zřejmě zcela záměrně a po dohodě s Kinkellem či jeho úřadem – prezentována formou přímé řeči, nýbrž až v redakčně upravené části, shrnující již přímo necitované Kinkelovy myšlenky či tyto jen komentující. Tento u nás neobvyklý způsob interview ostatně patří k letité tradici tohoto listu, i když se od ní v poslední době, zejména v jeho nedělním vydání, zvolna ustupuje. Zde byl použit v první části inkriminované pasáže konjunktiv prézentu (v němčině užívaný vesměs jako tzv. konjunktiv cizího mínění), v části druhé indikativ.

Vzhledem ke vzrušenému tónu tehdejší diskuse, která byla právě tímto textem eskalována, stojí zato záznam Kinkelova výroku ocitovat celý: „K druhé sporné otázce – charakteristice vyhnání, Kinkel řekl: ‚Mám povinnost bezpráví na sudetských Němcích vnést do deklaráce.‘ Pražská vláda prý není dosud připravena v deklaraci vyjádřit, že se vyhnáním učinilo bezpráví. Praha zřejmě setrvává s odvoláním na Postupimskou dohodu na termínu ‚nuceného vysídlení‘. Podle německého pojetí Postupimská dohoda neznamena právní uznání vyhnání, nýbrž byla jen politickým prohlášením.“²

Takto gramaticky konstruovaná prezentace ministrova výroku mohla vyvolat u čtenáře poněkud zeslabený dojem z uvedeného tvrzení, které tak na první pohled působilo spíše jako redakční interpretace FAZu. Bonnské ministerstvo zahraničních věcí však následný český extenzivní a samozřejmě odmítavý výklad této pasáže (jako by se jednalo o Kinkelovu přímou řeč) v následujících dnech přímo nedementovalo (např. ústy svého mluvčího), nýbrž až 21. ledna 1996 přinesla agentura DPA nezávazné „quasi-dementi“, označivší inkriminovanou pasáž za pouhou redakční interpretaci frankfurtského deníku.

2) „Zu der zweiten Streitfrage, der Behandlung der Vertreibung, sagte Kinkel: ‚Ich habe die Verpflichtung, das Unrecht an den Sudetendeutschen mit in die gemeinsame Erklärung zu bringen.‘ Die Prager Regierung sei bisher nicht bereit, in der Erklärung auszusprechen, dass durch die Vertreibung Unrecht geschehen sei. Offenkundig hält Prag am Begriff der ‚zwangsweisen Aussiedlung‘ mit Berufung auf das Potsdamer Abkommen fest. Nach deutscher Auffassung bedeutet das Potsdamer Abkommen nicht die rechtliche Annerkennung der Vertreibung, sondern war nur eine politische Erklärung.“ (C. G.: Kinkel wehrt sich gegen die Vorwürfe aus Prag. FAZ 18. 1. 1996, s. 1–2)

Toto „dementi“ však zřejmě vzniklo až na základě iniciativy resp. dotazu pražské korespondentky DPA Z. Janovské na Auswärtiges Amt; podle zdroje z českého velvyslanectví v Bonnu byl však formulační postup redakce FAZu nepochybně s německým ministerstvem zahraničí konzultován resp. odráží předem dohodnutý postup. Jemné nuance mezi konjunktivy a indikativy tedy nemění nic na faktu, že Klaus Kinkel kritizovanou větu zřejmě doopravdy a naprosto cíleně vyslovil.

Pokusný balónek

Zajímavé je v této souvislosti sledovat, jak – odváženo na „lékárnických vahách“ publicity – toto tvrzení doputovalo k veřejnosti. V týdnu bezprostředně následujícím téma medializovaly postupně některé německé deníky (především a poprvé General-Anzeiger 24. 1. 1996) s odvoláním na údajnou novou právní analýzu spolkového ministerstva zahraničí. Podle řady souběžných informací taková analýza ovšem tehdy nevznikla – byl tak označen pouze „zdroj“ z neoficiálního setkání s dvěma novináři (konalo se *off the record*), kterýmžto zdrojem nebyl nikdo jiný než Kinkel sám. Při stejné tiskové „příležitosti“ ostatně rovněž asi vznikl zmíněný rozhovor pro Frankfurter Allgemeine.

Ani jinak dobře informovaný General-Anzeiger, ani jiné německé noviny v následující „protipostupimské“ argumentaci neargumentovaly, a to doslovně, ničím jiným, než pasáží o Postupimské dohodě ze zcela čerstvého posudku prof. Christiana Tomuschata, vypracovaného původně pro frakci opozičních Zelených/Spojelectví 90 z podnětu místopředsdkyně Spolkového sněmu Antje Vollmerové. Není ovšem pochyb o tom, že Auswärtiges Amt měl tento posudek okamžitě k dispozici – Tomuschat působí již od roku 1981 jako oficiální poradce tohoto úřadu.³

3) Tomuschat, Ch.: Zur Frage des Bestehens von Rechtsansprüchen der vertriebenen Sudetendeutschen gegen die Tschechische Republik, gegen Einzelpersonen in der Tschechischen Republik und gegen die Bundesrepublik Deutschland. Ein Rechtsgutachten: Berlin 1995, 84 s. Bez zajímavosti ovšem není i sama volba profesora Tomuschata, známého spíše svými konzervativními názory, frakcí Zelených. Smyslem zřejmě bylo vyvolat dojem nespornosti základních tezí této expertizy, které se jednoznačně vyjadřují ve prospěch možnosti zřeknutí se majetkoprávních požadavků sudetských Němců spolkovou vládou, podobně jako tomu bylo v případě konfiskovaného majetku →

Celá tehdejší „postupimská kauza“ vykazuje dvě linie – *právně-meritorní a politicko-emocionální*. Sledujeme-li linii první, zejména komparací tradičních německých i českých resp. polských právních přístupů (srov. příslušné práce F. Fausta, F. Ermacory, C. Tomuschata, A. M. de Zayase jedné straně, K. Skubiszewského, M. Potočného a dalších na straně druhé), nedošlo po celá 90. léta k novému vývoji v právních pozicích, a to ani v souvislosti se smlouvou „2 + 4“ a smlouvami s touto hlavní smlouvou souvisejícími. Sudetoněmecký právní expert (a někdejší poradce K. H. Franka) Hermann Raschofer ostatně již dříve identifikoval první konzistentní odmítavé stanovisko k platnosti Postupimské dohody již u Adenauerovy vlády, a sice v oficiálním výkladu, který byl součástí jejího právního stanoviska v kauze zákazu Komunistické strany Německa Spolkovým ústavním soudem Karlsruhe (1956).⁴

Po linii politicko-emocionální však splnilo otevření tohoto problému šéfem německé diplomacie indikační funkci jakéhosi pokusného balónku či lakmusového papírku, při čemž míra uvědomělosti a záměrnosti z německé strany je vysvětlitelná především z prvoplánové německé reakce na petersberskou tiskovou konferenci po setkání Klaus Kinkel – Josef Zieleniec v lednu 1996 (jejímuž konání chtěl Bonn, jak se v diplomatických kruzích proslýchalo, s velkou naléhavostí nakonec zabránit) a pak zejména na neočekávanou pražskou tiskovou konferenci ministra Zieleniece v Černínském paláci 16. ledna 1996. Při obou těchto tiskových příležitostech Praha jednoznačně obvinila Bonn z průtahů při dosavadních jednání a z pokusů o revizi již předtím vyjednaných kompromisních formulací těžce se rodící Česko-německé deklarace (tyto průtahy byly způsobeny zejména rigidním postojem CSU a jmenovitě Edmunda Stoibera).

→ v sovětské okupační zóně. Spolkový ústavní soud v Karlsruhe toto řešení shledal ústavně konformní s článkem 14 Základní zákona SRN, což by i v české kauze měl být příznivý precedens. Ch. Tomuschat se ostatně „českou“ problematikou okrajově zabýval i v jiných souvislostech, např. ve své velmi kritické recenzi knihy F. Ermacory *Sudetendeutsche Fragen* z roku 1992, v níž odmítl Ermacorovy vývoody dovozující, že odsun sudetských Němců byl trestným činem genocidy (Völkermord), srovnatelným s holocaustem. Srov. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 5. 5. 1992.

4) Raschhofer, H.: Die Vermögenskonfiskationen der Ostblockstaaten. Zur völkerrechtlichen Natur der ostdeutschen und volksdeutschen Vermögensverluste: Frankfurt-Berlin 1956, s. 9.

Kulový blesk

Ale pouze prvoplánovou reakcí asi nelze vysvětlit vše: státní tajemník MZV SRN Peter Hartmann a Klaus Kinkel totiž začali v lednu 1996 nahlas říkat něco, o čem bývalo v Bonnu zvykem zejména od roku 1969 – tedy po nástupu sociálně-liberální koalice SPD/FDP a s ním i od zahájení ofenzivní fáze tzv. nové východní politiky – alespoň navenek mlčet.⁵ Byla to až Zieleniecova samostatná tisková konference 16. ledna 1996, která vyvolala rychlou německou protiakci, jež se snažila v očích veřejnosti vinu za současný stav jednání přehodit na českou stranu.

To byl ostatně také hlavní smysl Kinkelova interview ve FAZU, jeho neformálního setkání s novináři „off the record“ i jeho rozsáhlého výkladu v pracovní skupině pro zahraniční politiku frakce CDU-CSU, který několik dní předcházel parlamentní rozpravě (tzv. *Aktuelle Stunde*) v Bundestagu 31. ledna 1996. V tomto výkladu Kinkel rozšířil svoji dosavadní argumentaci o důležitý moment: snažil se přesvědčit poslance, že postup spolkové vlády je legitimizován i její péčí o dobré polsko-německé vztahy, které není možné zatěžovat jakýmkoliv nekompatibilním „nadstandardem“, poskytnutým v některých formulacích deklarace pouze Čechům, což by – byť toliko v deklaratorní podobě naznačeném zřeknutí se sudetoněmeckých právních nároků – skutečně znamenalo větší komfort nad rámec základní Československo-německé smlouvy z roku 1992.⁶

Téma údajně „nového“ německého postoje k Postupimské dohodě ovšem proběhlo českými médii jako kulový blesk. Většinou se k němu vyjadřovali novináři a politikové, méně již historikové či právníci (D. Třeštík, V. Mikulka), byť i zde zazněly – prostřednictvím zpravodajů ČTK – zajímavé ohlasy mezinárodní (z Bruselu prof. Eric David, z Paříže prof. B. Michel a F. Bozo).⁷

5) Tak hodnotil výrok německého ministra zahraničí při svých jednáních na Pražském hradě na jaře 1996 tehdejší místopředseda frakce SPD ve Spolkovém sněmu SRN Günter Verheugen (srov. interview autora s tehdejší tajemnicí G. V. Dr. Juttou Tiedtke).

6) Deutscher Bundestag – 13. Wahlperiode, Plenarprotokoll 13/82.

7) Střízlivý souhrn tehdejších velmi diferencovaných právních názorů (především zahraničních) přinesl Mrázek, J.: K právní závaznosti Postupimské dohody: Hospodářské noviny 6. 3. 1996.

Obávám se, že tehdejší většinou úzce legalistický přístup českých médií a politiky (tedy neustálé odvolávání se na článek XIII. Postupimské dohody) k odsunu sudetských Němců ve skutečnosti nebyl vždy podepřen věcnou a fundovanou diskusí a poučenou argumentací, nýbrž představoval často až neurotickou reakci, v níž svoji roli hrály vnitropolitické tlaky a určité kolektivně sdílené obavy z mocného souseda.

V těchto obavách byly obsaženy nejenom aktualizované historické stereotypy, živěné ať už vědomě či nevědomě netaktností tehdejšího Bonnu, nýbrž i prvky všeobecného znejistění z pádu železné opony, z bolestné společenské a ekonomické transformace a také strach z budoucnosti bez bezpečnostního deštníku (nad naším členstvím v NATO se tehdy ještě snášela řada otazníků) a bez dosavadních „jistot“ všeho možného i nemožného druhu.

Tak jako v případě sudetských Němců kolektivní trest za „kolektivní vinu“ do jisté míry smazal potřebné vědomí kolektivní zodpovědnosti, v případě českém jako by toto vědomí kolektivního ručení a zodpovědnosti chybělo rovněž: excesy při odsunu se v mnohých případech jako by nikoho netýkaly – ostatně to „za nás“ rozhodly vítězné velmoci v Postupimi... Zjednodušeně řečeno, „postupimská vyrážka“ se na povrchu tehdejšího českého diskurzu o Německu projevila jako alergický projev organismu, odchovaného letitými decizemi „o nás bez nás“ (Mnichov, Jalta, Postupim a čerstvý syndrom srpna 1968 a chronicky vleklé normalizace) a navyklého zbavovat se vlastní zodpovědnosti.

V debatě o Postupimi je třeba oddělit tento český „Nervenpaket“ od nutnosti analyzovat problém právně a historicky. Prakticky to znamenalo být např. zdrženlivý před příliš hlasitým voláním po multilateralizaci problému (nutit opět někdejší vítězné mocnosti k zamávání naším praporem), s diskrétní naléhavostí ovšem tuto multilateralizaci diplomatickými cestami podporovat tak, aby stanoviska k Postupimi a k náznakům německého revizionismu zaznívala od spojenců a států antihitlerovské koalice „jakoby z jejich vlastní potřeby“.

Částečně se tak stalo 15. února 1996, kdy byly zveřejněny vládní signatářských mocností Postupimské dohody, které ji označily

za „*soundly based in international law*“ (srov. prakticky shodné stanovisko USA a Velké Británie z 15. února 1996). Ruská federace coby nástupnický stát SSSR vypracovala stanovisko zcela shodné s oficiální českou pozicí.⁸

Tomuschatovo stanovisko

V polovině 90. let se na německé straně z renomovaných právníků zabýval Postupimskou dohodou především prof. Christian Tomuschat (ve výše zmíněné expertize pro frakci Zelených/Spojenectví 90)⁹, ordinář veřejného práva a ředitel Ústavu pro mezinárodní právo Humboldtovy univerzity v Berlíně, v roce 1993 též prezident Německé společnosti pro mezinárodní právo. Tomuschat pravidelně zpracovával odborné posudky pro německou spolkovou vládu na nejrůznější témata, od roku 1981 je ostatně členem prestižního poradního sboru spolkového ministra zahraničí pro otázky mezinárodního práva a lze bez nadsázky říci, že se zejména po sjednocení Německa aktivně podílel na formulaci právních základů nové německé zahraniční politiky.¹⁰

Tomuschat uvádí odvolávání se české strany na Postupimskou dohodu jako jeden z možných důvodů pro ospravedlnění odsunu (Rechtfertigungsgründe) a používá pro ni důsledně termín *Potsdamer Beschlüsse*. Česká strana dokonce podle něho interpretu-

8) Vyjádření vlády USA znělo přesně:

“The decisions made at Potsdam by the governments of the United States, United Kingdom and then Soviet Union in July/August of 1945 were soundly based in international law. The conference conclusions have been endorsed many times since in various multilateral and bilateral contexts.

The Conference recognized that the transfer of the ethnic German population of Czechoslovakia had to be undertaken. Article XIII of the Conference report called for this relocation to be “orderly and human”.

The conclusions of the Potsdam Conference are historical fact and the United States is confident that no country wishes to call them into question.

It would be inappropriate for the United States to comment on any current bilateral discussions under way between the Czech Republic and Germany.”

United States Information Service, 15 February 1996. Srov. též Noten der USA, Grossbritanniens und Russlands zu Art. XIII des Potsdamer Abkommens vom 14. Februar 2004 sowie Wortlaut des Art. XIII. In: Blumenwitz, D.: Interessenausgleich zwischen Deutschland und den östlichen Nachbarstaaten: Köln 1998, s. 144–146; Česko-německé vztahy po pádu železné opony, s. 43.

9) Expertiza byla brzy nato též publikována tiskem, srov. Tomuschat, Ch.: Die Vertreibung der Sudetendeutschen. Zur Frage des Bestehens von Rechtsansprüchen nach Völkerrecht und deutschem Recht: Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 56/1996, s. 1–69.

je článek XIII. jako akt ospravedlňující i brutální průvodní jevy vyhnání, přičemž ovšem podle něho doposud nejextenzivnější „právně-dogmatický útok“ tímto směrem podnikl koncem 60. let ve svých studiích profesor mezinárodního práva varšavské univerzity, pozdější polský ministr zahraničí K. Skubiszewski.¹¹

Postupimská dohoda je podle Tomuschata velmi nehomogenní, v žurnalistice a polo odborném tisku se trvale zaměřuje *Zpráva hlav vlád a Protokol* konference. Obsahuje na jedné straně smluvní ujednání mezi zúčastněnými (dohody stricto sensu – např. o Radě ministrů zahraničí, o reparacích) a zejména politické a hospodářské zásady okupační správy v Německu a formulaci politických cílů Spojenců v přechodném období do uzavření mírové smlouvy s Německem (demilitarizace, demokratizace, denacifikace, dekartelizace), směřujících k tomu, aby bylo možno „dát německému lidu příležitost, aby se připravil k budoucí obnově svého života na demokratických a mírumilovných základech“.¹²

Článek XIII. Zprávy hlav vlád, týkající se „spořádaného odsunu německého obyvatelstva“ patří i podle Tomuschata k těm částem dohody, které mají charakter mezinárodní smlouvy. Ta však byla uzavřena v nepřítomnosti Německa (*res inter alios pacta*), což prý představuje porušení jedné z hlavních zásad mezinárodního práva, podle níž pro třetí – nezúčastněné – státy z dohod „o nich bez nich“ žádné závazky neplynou; to ostatně stanoví i Vídeňská úmluva o smluvním právu z roku 1969, jež ovšem nebyla řadou signatářských zemí ratifikována a již nelze aplikovat – což ale Tomuschat činí – retroaktivně.

10) Srov. např. monografii Tomuschat, Ch.: Die staatliche Einheit Deutschlands: staats- und völkerrechtliche Aspekte: Bonn 1990; Tomuschat, Ch.: Die internationale Staatenwelt an der Schwelle des dritten Jahrtausends. In: Kaiser, K. – Maull, H. W. (eds.): Deutschlands neue Aussenpolitik. Bd. 1: Grundlagen, München 1994, s. 15–38; Tomuschat, Ch.: Modern Law of Self-Determination: Dodrecht-London-Boston 1993 aj. V době vrcholících diskusí o odškodnění tzv. nuceně nasazených publikoval několik pozoruhodných, kratších článků, jež pak shrnul v příspěvku Tomuschat, Ch.: Rechtsansprüche ehemaliger Zwangsarbeiter gegen die Bundesrepublik Deutschland? Praxis des internationalen Privat- und Verfahrensrechts, č. 19/1999, s. 237–241.

11) Skubiszewski, K.: Wysiedlenie Niemców po II wojnie swiatowej: Warszawa 1968; Skubiszewski, K.: Zachodnia granica Polski: Gdańsk 1969.

12) Outrata, V. a kol.: Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky I: Praha 1963, s. 106.

Poněkud absurdně v této souvislosti vyznívá jeho připomínka, že právě Československo označovalo Mnichovskou dohodu za neplatnou právě proto, že se jí nezúčastnilo, a že mu byla vnučena. Tomuschat připomíná, že Spolková republika nikdy právní účinnost Postupimské dohody neuznala, což připomíná i zdůvodňuje i většina německé právní a historické literatury k tomuto tématu.¹³ Ostatně Postupimská dohoda v tomto smyslu není explicitně uvedena ani v Převodní smlouvě (Überleitungsvertrag) z roku 1952 resp. 1954, ani ve smlouvě „2 + 4“ a v jí předcházejících dohodách SRN se západními spojenci (výklad preambule této dohody by zvláště vyžadoval zevrubnou „protianalýzu“ z české strany, podobně též převažující německý výklad článku 106 Charty OSN).

I když v již v Berlínské deklaraci z roku 1945 vítězné mocnosti převzaly „supreme authority with respect to Germany“, neznamenalo to podle Tomuschata (a podle převažující německé právní literatury) zánik německého státu. Podle ní také nelze zdůvodňovat oprávněnost konfiskací majetku sudetských Němců z Postupimské dohody. Své budoucí reparační nároky mělo Československo uplatňovat podle článku IV. v západních okupačních zónách a „from appropriate German external assets“ (zde se vedou spory, zda pod tuto formulaci lze zahrnout i soukromý majetek sudetských Němců, což je ovšem další problém, který s Postupimí přímo nesouvisí).

Česká pozice

Obecně lze k otázce platnosti Postupimské dohody z *hlediska Spojenců* říci, že tito dohodu za platnou považují (srov. starší stanoviska USA a Velké Británie z roku 1991 resp. 1992, jakož i výše zmíněné nóty z roku 1996), avšak jsou názoru, že její ustanovení

13) Např. Faust, F.: Das Potsdamer Abkommen und seine völkerrechtliche Bedeutung, 4.vyd.: Frankfurt/M. 1969, s. 75 nn.; Antoni, M.: Das Potsdamer Abkommen. Trauma oder Chance? Berlin 1985; Meissner, B. – Veiter, Th.: Das Potsdamer Abkommen und die Deutschlandfrage, II. díl: Berliner Deklaration und Sonderfragen. In: Völkerrechtliche Abhandlungen, sv. 4/II: Wien 1987; Meissner, B. – Veiter, Th. (eds.): Das Potsdamer Abkommen und die Deutschlandfrage: Berlin (West) 1987; Ermacora, F.: Die sudetendeutschen Fragen: München 1992, s. 51-55, 111-114; Benz, W.: Potsdam 1945. Besatzungsherrschaft und Neuaufbau im Vierzonen-Deutschland: München 1986 aj.

byla většinou již konzumována, resp. byla překonána v důsledku chybějící politické vůle někdejších vítězných mocností Postupimskou dohodu jako celek dodržovat v souvislosti s vypuknutím studené války a tehdejší faktickou nemožností dospět k uzavření definitivní mírové smlouvy s Německem.

Sem patří i sám fakt, že okupační status (západního) Německa, resp. jeho pozůstatek, byl 20. října 1954 formálně ukončen a tzv. Pařížskými dohodami byla urychlena cesta pro přijetí SRN do NATO (9. května 1955, tedy čtyři dny po definitivním zrušení okupačního statutu a nabytí plné suverenity). Stalo se tak tedy ještě před uzavřením mírové smlouvy s Německem – v tomtéž roce také začaly být vytvářeny první jednotky Bundeswehru, byť „v přechodném období“ do uzavření mírové smlouvy mělo Německo podle původního záměru Postupimské dohody velmocí zůstat demilitarizováno...¹⁴

Postupimská kauza z počátku roku 1996 naznačila, že pro českou právní vědu a zejména pro ministerstvo zahraničních věcí staronově vyvstal úkol konzistentně zpracovat resp. aktualizovat českou právní pozici k otázce Postupimské dohody tak, aby se argumentačně vyrovnala se všemi uvedenými námitkami, k nimž přistupuje i další německá argumentace, zdůrazňující, že článek XIII. znamenal porušení práva na sebeurčení (zde se opět objevuje retroaktivní přístup) a že nebyl dodržen humanitní imperativ tzv. řádného odsunu (“They agree that any transfers that take place should be effected in an orderly and humane manner”).

Českou pozici pak ministerstvo za hraničí skutečně precizovalo a rozšiřovalo, byť v širším kontextu otevřených majetkoprávních otázek mezi Českou republikou a SRN resp. Rakouskem, a to nejprve v souvislosti s tzv. argumentářem zdůvodňujícím českou pozici při vyjednávání Česko-německé deklarace¹⁵, později pak v souvislosti s jednáními o odškodnění nucené práce

(1998–2000), resp. i v závěrečné fázi našich přístupových jednání k EU (2002–03) a v reakci na některé soudní kauzy u Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku, resp. v reakci na stížnosti u Komise pro lidská práva OSN v Ženevě.

Vzrušená debata o Postupimské dohodě přinesla pro tehdejší českou politiku stále zřejmější zadání: na základě ujasněné české právní pozice formulovat takovou střednědobou politiku v otázkách přetrvávající historické zátěže, která připomene věcnou souvislost mezi poválečným mírovým uspořádáním (které nemělo zprvu vést ke studené válce, ani ke spuštění železné opony) jako tehdejší zplna nevyužitě, ba promarněné šance mírové a demokratické proměny Evropy a jedinečnou šancí dnešní, která by mohla být ohrožena podobným zpochybňováním společně dohodnutých principů, k jakému kdysi došlo v období studené války.

14) Tomuschatovy argumenty v řadě svých populárněji zaměřených příspěvků zopakoval i Fastenrath, U.: Koho zavazuje Postupimská dohoda? Spojenci přijali řadu heterogenních ustanovení (německé znění Frankfurter Allgemeine Zeitung, 20. 3. 1996, český překlad in: Česko-německé vztahy po pádu železné opony, s. 71–72).

15) Kritizované body Česko – německé deklarace a příslušná argumentace (interní materiál MZV ČR), rkp. Praha 1997, 65 stran (osobní archiv autora).

Dekrety prezidenta republiky v mezinárodním srovnání

Jan Kuklík

profesor Právnické fakulty UK

Klíčovou otázkou při posuzování dekretů prezidenta republiky je jejich mezinárodní srovnání a zasazení do širších mezinárodně právních a mezinárodně politických souvislostí. Dekrety prezidenta republiky, pejorativně označované také jako tzv. Benešovy dekrety, bývají totiž nejčastěji diskutovány jen jako součást česko-německé diskuse o poválečném osudu německé menšiny v Československu. Touto otázkou se v poslední době do značné míry zabýval rozsáhlý projekt nazvaný Československé právní normy 1938–1948 a Němci ve srovnání s dalšími evropskými zeměmi realizovaný po přijetí česko-německé deklarace z podnětu Česko-německého diskusního fóra a podpořený Česko-německým fondem budoucnosti. Na počátku roku 2007 byly výsledky projektu české veřejnosti prezentovány knižně.¹

Československé normy v něm byly srovnávány s Polskem, Maďarskem, Jugoslávií, jižním Tyrolskem, Belgií, Francií a Dánskem a také s denacifikační politikou Spojenců v poválečném Německu. Kromě studií zaměřených však především na otázky právního postavení německých menšin obsahuje sborník i české překlady klíčových norem výše uvedených zemí. Vzhledem k tomu, že jsem se již od roku 1999 podílel jak na zpracování československé studie, tak i na formulaci původní koncepce tohoto srovnávacího projektu, která byla zejména díky tlaku z německé strany do jisté míry pozměněna a zúžena (česká a německá strana se ostatně na konci projektu neshodly ani na společné úvodní studii), považuji za nutné se k otázce mezinárodního srovnání dekretů prezidenta republiky vyjádřit jako k problému, který ještě musí být nadále dopracován.

1) Pešek, J. – Tůma, O. – Kittel, M. – Moeller, H. (eds.): Německé menšiny v právních normách 1938–1948. Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi: Brno, Doplněk 2006.

Otázka mezinárodního srovnání by totiž podle mého názoru měla být chápána jako: 1. otázka srovnatelnosti formy dekretů s normami vydávanými jinými exilovými reprezentacemi a poválečnými vládami; 2. otázka srovnatelnosti obsahu československé úpravy s právní úpravou ostatních evropských států; 3. otázka mezinárodně právního a mezinárodně politického rámce pro vnitrostátní normy.

Exilové zákonodárství

První zvolený bod souvisí s jednou z nejčastějších námitek proti legitimitě československého londýnského exilu i poválečné vlády Národní fronty přistoupit k vydávání dekretů prezidenta republiky. Stav, do kterého se Československo a jeho právní řád po Mnichovu a 15. březnu 1939 zejména po vypuknutí druhé světové války dostaly, je nazýván stavem ústavně právní nouze, který ústava nepředvíдалa a který byl způsobem především zásahem německého agresora zvenčí. Bylo proto nutné zvolit mimořádné řešení spočívající nejprve ve vytvoření Československého národního výboru v Paříži na podzim 1939 a poté v jeho přetvoření na prozatímní státní zřízení ve Velké Británii tvořené prezidentem E. Benešem, exilovou vládou a Státní radou.

Exilová vláda byla navíc mezinárodně uznána nejprve jako prozatímní vláda Velkou Británií a od léta 1941 jako „ústavní“ československá vláda i ostatními státy protihitlerovské koalice. A právě v rámci prozatímního státního zřízení začaly být ještě v londýnském exilu vydávány dekryty prezidenta republiky.² Byly vydávány k návrhu vlády a za spolupodpisu předsedy vlády a odpovědných ministrů. Dekryty byly vydávány jak po celé tzv. londýnské období, tj. do března 1945, ale i první poválečnou vládou Národní fronty, a to až do ustavení Prozatímního Národního shromáždění.

Československo však nebylo v takové situaci osamoceno, neboť obdobné problémy spojené s mimořádnými poměry druhé světové války provázely i další exilové vlády či exilové politické reprezentace. Zejména je to dobře patrné při srovnání se situací nizozemské královny či norského a jugoslávského krále, kteří se jako

hlavy Německem okupovaných států také ocitli na britské půdě bez parlamentu a tvorbu právních norem řešily formou dekretů či vládních nařízení.³ Také v případě lucemburské vlády a vévodkyně Charlotty sídlícími v kanadském Montrealu se jednalo o dekretální normotvorbu vydávanou k návrhu vlády a za spolupodpisu odpovědných ministrů.

Zvláštní peripetie postihly i belgické ústavní orgány, když v tomto případě král Leopold do exilu neodešel a belgický stát zastupovala vláda, která v exilu složitě obnovovala svoji činnost.⁴ Neuznala kapitulaci vyhlášenou králem Leopoldem a ve Francii vydala 28. května 1940 prohlášení, podle něhož byl král v rukou nepřátel a nebyl schopen vládnout. Po pádu Francie se belgická exilová vláda znovu ustavila v Londýně. I tuto vládu však Británie uznávala jako „legitimní a ústavní vládu Belgie, která je kompetentní vykonávat plnou autoritu jménem suverénního státu Belgie.“⁵ Belgická exilová vláda vydávala dekryty podle zvláštního zákona vydaného 2. února 1940 pro „administraci v době války“ s tím, že v záhlaví dekretů uváděla, že král je neschopen vlády a že vydává tyto předpisy vzhledem k mimořádným poměrům a vzhledem k tomu, že se nemohlo sejít zákonodárné shromáždění.⁶

Zvláštní postavení měly v rámci exilových reprezentací francouzské exilové orgány. De Gaullov v Londýně založený Národní výbor dlouhou dobu nemohl dosáhnout ani omezeného mezinárodního uznání a situace se pro francouzské exilové orgány zlepšila teprve po založení Francouzského výboru národního osvobození v červnu 1943 a zejména po vytvoření francouzské prozatímní vlády v roce 1944. Z hlediska sledovaného tématu je důležité, že i francouzské exilové orgány vydávaly dekryty komisařů a francouzská prozatímní vláda pak vládní nařízení s mocí zákona.

Největší vliv na československé exilové orgány v exilu i na způsob vydávání právních norem však měl bezpochyby polský případ, ačkoli se od československého v mnohém formálně

3) Táborský, E.: *Czechoslovak Yearbook of International Law*: London 1942, s. 172 an.

4) Viz též Bernardo y Garcia, L.A. – Buck, M.: *Belgian society in exile. An Attempt at a Synthesis. Europe in Exile. European Exile Communities in Britain 1940–1945*: Oxford 2001, s. 53 an.

5) *The National Archives*, London, FO 371, 24378, C 12970.

6) Tamtéž, C 12778.

2) K tomu viz podrobněji Kuklík, J.: *Mýty a realita tzv. Benešových dekretů. Dekryty prezidenta republiky 1940–1945*: Praha, Linde 2002, s. 61 an

i „politicky“ odlišoval.⁷ Výjimečnost polského příkladu spočívala ve formálním zachování ústavnosti a ve zřetelnější politické podpoře ze strany Velké Británie a Francie. Ústavní zákon Republiky polské z 23. dubna 1935 umožňoval v mimořádných situacích polskému prezidentu „označovati nástupce prezidenta republiky na dobu války“, jmenovat i předsedu vlády a na jeho návrh jednotlivé ministry. Doba úřadování prezidenta se v případě války prodlužovala až „do uplynutí tří měsíců po uzavření míru“.⁸

Také polský stát přestal fakticky existovat v důsledku německé a sovětské okupace a polské vládní orgány v čele s premiérem Skladkowským a prezidentem Ignacy Mościckim byly internovány v Rumunsku. Polským představitelům se však záhy podařilo složitou situaci vyřešit a ustavit celou soustavu polských exilových orgánů ve Francii.⁹ 30. září 1939 se v Paříži ujal W. Racziewicz funkce prezidenta, a to na základě jmenování dosavadním prezidentem Ignacy Mościckým, který na svou funkci rezignoval. Racziewicz poté odvolal dosavadní polskou vládu internovanou v Rumunsku a pověřil funkcí předsedy rady ministrů Władysława Sikorského a následujícího dne přebral slib od ostatních členů kabinetu.¹⁰ Systém polských emigračních orgánů doplňovala Národní rada ustavená jako poradní orgán prezidenta a vlády.

Polský systém exilových orgánů, který se po porážce Francie přesunul do Londýna, tedy rovněž stál na trojčlenném systému. Poláci však měli i další výhodu, neboť polská ústava umožňovala vykonávat zákonodárnou moc formou prezidentských dekretů. Prezident vydával zejména dekry týkající se organizace vlády, vrchního velitelství branné moci a organizace státní správy a v době kdy byl rozpuštěn Sejm i v dalších oblastech „státního zákonodárství“ s výjimkou změn ústavy a ukládání daní. Tato pravomoc se ještě posilovala za „válečného stavu“, který vyhlášoval prezident. Po dobu jeho trvání měl prezident pravomoc „vydává-

7) Viz Němeček, J.: Od spojení k roztržce. Vztahy československé a polské vlády v exilu 1939–1945: Praha, Academia 2003, s. 28 an.

8) Hulas, M.: Goście czy Intruzi? Rzad polski na uchodźstwie wrzesień 1939–lipiec 1943: Varšava 1996, s. 12–16.

9) Např. Duraczyński, E.: Rzad polski na uchodźstwie 1939–1945, Organizacja Personalna-Polityka: Warszawa 1993.

10) Stanisławska, S. (ed.): Sprawa Polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów: Varšava 1965, dok. č. 61, s. 100 an.

ti bez souhlasu zákonodárných komor dekry v oboru státního zákonodárství, s výjimkou změny ústavy“. Také prezident polské republiky vydával v exilu dekry k návrhu ministerské rady. Vládě pak byly mimořádné pravomoci svěřeny v zákoně o výjimečném stavu. Polský ústavní systém tak byl na mimořádné poměry dobře připraven a Československu bylo paradoxně přičítáno k tíži, že mělo liberální demokratickou ústavu ve srovnání s polskou ústavou obsahující mnohé prvky autoritativního režimu.

Souhrnně se k problematice postavení exilových vlád a k jejich zákonodárné činnosti na britské půdě vyjádřilo britské ministerstvo zahraničí v lednu 1941 tak, že „politikou vlády Jeho Veličenstva je nakládat se spojeneckými vládami vytvořenými v této zemi jako s plně kompetentními a suverénními vládami a v zájmu ochrany aktiv těchto vlád v zahraničí před nepřítelem, není vhodné v žádném případě zpochybňovat ústavní autoritu těchto spojeneckých vlád vydávat takovéto dekry nebo dekry-zákony. Vláda Jeho Veličenstva podle toho také obecně uznává takovéto dekry jako jakékoli jiné zákonodárství spřátelených států v čase míru, pokud se tyto dekry nedostávají do konfliktu se zákonodárstvím Velké Británie.“¹¹

Co se týče poválečného období, pak je v řadě evropských států za války okupovaných Německem možno nalézt identické či obdobné formy přijímání právních předpisů hlavou státu či vládou (výkonnou mocí), a to až do obnovení fungování parlamentu. Podobně jako v československém případě bylo nutné především řešit otázku „návratu“ k předválečnému právnímu řádu. Z tohoto pohledu je nutno zejména připomenout ústavní dekret prezidenta republiky o obnovení právního pořádku ze srpna 1944.

V tomto případě je nutno upozornit na fakt, že se československé exilové vlády podařilo alespoň částečně se podílet jak personálně tak i programově na první poválečné vládě a její legislativní činnosti. Kontinuita byla zachována i v osobě Edvarda Beneše. Naopak prvky diskontinuity s londýnským obdobím představuje politická ale také legislativní činnost Slovenské národní rady a účast československých komunistů na první poválečné vládě. I z hlediska námi sledovaného tématu (včetně bodů 2 a 3) rozho-

11) R. Makins Board of Trade 11. 1. 1941. TNA, Londýn, FO 371, 24378, C 1339.

dující roli v poválečné Evropě hrálo, zda se jednalo o státy okupované Německem či o státy považované za jeho satelity a to, zda byly státy osvobozeny západními Spojenci nebo Rudou armádou.

V tomto případě je třeba v mezinárodním srovnání upozornit, že od československého případu se nejvíce odlišoval právě osud polské či jugoslávské exilové vlády, kterým na osvobozeném území konkurovaly „revoluční“ orgány – v polské případě lublinský výbor (Polský výbor národního osvobození) a pozdější prozatímní vláda podporovaná Sovětským svazem (vydávající dekrety s mocí zákona schválené následně Zemskou národní radou) a v jugoslávském případě Titem ovládané předsednictvo Antifasistické rady národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ), vydávající výnosy s mocí zákona.¹² Na druhé straně poměrně jednodušší situaci měly ty evropské státy západní Evropy, které byly osvobozeny po vylodění Spojenců v Normandii, tedy časově často dříve, než došlo k osvobození Československa, a kde tedy přechodné období často spadalo ještě do doby probíhajícího válečného konfliktu (Francie, Belgie, Nizozemí či Lucembursko).

Srovnatelnost právních úprav

Z hlediska tohoto bodu je možno vyjít z konstatování, že dekrety prezidenta republiky v zásadě neřešily odlišné otázky jak od exilových reprezentací, tak i od prvních poválečných vlád. Samozřejmě že ne ve všech případech nalezneme plně srovnatelné právní úpravy a že se také často odlišovaly zvolené způsoby řešení. Právě v této oblasti je podle mého názoru potřeba přihlížet nejvíce ke konkrétnímu historickému kontextu.

Pro vývoj bezprostředně poválečného zákonodárství je například důležité, jak vypadal v jednotlivých zemích politický válečný a poválečný vývoj, jaká byla v jednotlivých okupovaných zemích skutečná nacistická okupační politika (v západní Evropě nenabyla tak drastických forem jako na „východ“ od německých hranic), či jaké byly odlišnosti v předválečném zákonodárství (tj. například nakolik byl možný prostý návrat k původně plat-

ným normám, či zda se jednalo o „revoluční“ zákonodárství). Předmětem zkoumání pak nemohou být jen právní normy jako takové, ale i způsoby jejich provedení a uplatnění. Velmi důležitým prvkem srovnání pak také musí být, jaký byl následný osud norem přijatých v době války či bezprostředně po jejím skončení.

Srovnatelnost obsahu československých norem ve vztahu k jiným evropským státům se liší v obdobím „londýnském“ a „bezprostředně poválečném“. Zatímco londýnské období exilové vlády je podle mého názoru v zásadě bez větších problémů plně srovnatelné s ostatními exilovými reprezentacemi, u poválečného období je situace nepoměrně složitější. Jedním z nejdůležitějších rozdílných znaků československého případu jsou bezesporu důsledky Mnichovské dohody a faktického zániku státu po událostech 14.–16. března 1939 (tedy ještě před vypuknutím války) a také velikost německé a maďarské menšiny, jejíž příslušníci se po Mnichovu či po 15. březnu stali státními občany nepřátelských států – Německa a Maďarska.

Dekrety prezidenta republiky vydávané londýnskou exilovou vládou řešily více méně obdobné problémy jako ostatní exilové reprezentace. Tyto normy se nejčastěji týkaly fungování exilových reprezentací na britském území, otázek spojených s vojenskými jednotkami či státními rozpočty. V zásadě obdobně byly též připravovány i normy pro potrestání válečných zločinců, pro nakládání s nepřátelským majetkem či pro návrat těchto vlád na osvobozené území. Tato problematika souvisí i s níže pojednaným třetím bodem, neboť řada norem exilových reprezentací měla společný právní rámec v mezispojeneckých deklaracích.

Největší odlišnosti je v této době možno nalézt v rozsahu připravovaných politických a ekonomických změn na osvobozených územích. V tomto ohledu se v československém případě projevoval zejména vliv KSČ a levice v sociální demokracii na rozsáhlé znárodnění, na provedení pozemkové reformy či na zásadní změnu podoby veřejné správy (národní výbory). V zásadě všechny směry domácího a zahraničního odboje se také shodly na provedení odsunu německé menšiny z Československa. V tomto ohledu je nejvíce srovnatelných bodů možno nalézt především u polské exilové vlády.

12) Německé menšiny v právních normách 1938–1948, c.d., zejména kapitoly 1 a 4 věnované Polsku a Jugoslávii, s. 10–61 a 272 an.

Co se týká poválečného období pak najdeme i v československém případě normy, které najdou svoji analogii (a někdy dokonce přímý vzor) i v jiných evropských státech. Jednalo se zejména o normy, které měly zajistit obnovení československé státní moci na osvobozeném území či zajistit návrat k ústavnosti a předválečnému právnímu řádu. Stejně tak bylo i v dalších evropských státech v bezprostředně poválečném období možno nalézt normy řešící akutní problémy zásobování včetně řízení válkou zasažené ekonomiky.

Dokonce ani československé znárodnění z roku 1945 (zejména jeho formálně právní úprava slibující i poskytnutí náhrad) nebylo v Evropě ničím výjimečným, a to i ve srovnání s Francií či Velkou Británií. Plně srovnatelné jsou i československé retribuční normy, a to včetně změn v hmotně právní a procesně právní úpravě a ve využití mimořádných soudních orgánů.¹³ Největší potíže v mezinárodním srovnání činí jednak normy, které byly přijaty pro řešení osudu německé a maďarské menšiny v Československu a normy zavádějící nejradikálnější politické, sociální a ekonomické reformy vycházející vstříc především představám komunistické strany.

Co se týče právní úpravy ve vztahu k majetkovým právům německé (a do jisté míry i maďarské) menšiny v ČSR, je možno konstatovat, že velká část československých opatření vycházela z nutnosti zajistit veškerý nepřátelský majetek německého státu a německých fyzických i právnických osob na území Československa k účelům budoucího mezinárodního ujednání o tomto majetku. To se týkalo zejména zavedení národní správy také na tento majetek. Majetek osob německé národnosti do této kategorie spadal, neboť se jednalo o osoby mající také německou státní příslušnost, tj. příslušnost nepřátelského státu. Otázkou k diskusi je uplatnění možnosti vynětí majetku osob, které se k československému státu zachovaly loajálně.

Následně provedená konfiskace (popřípadě znárodnění bez náhrady) pak byla chápána jako součást náhrady válečných škod, které Československo utrpělo. U zemědělského majetku pak byl zdůrazněn i prvek pozemkové reformy, což symbolizovalo násled-

né přidělení tohoto majetku. V této souvislosti je nutno upozornit jak na souvislosti s mezinárodně právním rámcem dohod o nepřátelském majetku, tak i s britským zákonodárstvím podle Trading with the Enemy Act 1939 či opatřeními amerického ekvivalentu – Alien Property Custodian. Nepřátelský majetek se dočkal obdobného osudu jak ve Francii, Belgii, Dánsku, Nizozemí či Lucembursku, tak i ještě tvrdšího přístupu v Polsku či Jugoslávii. Je však nutno konstatovat, že v československém případě se ve vztahu k západoevropským státům jednalo o nepoměrně větší rozsah majetku konfiskovaného fyzickým osobám a to navíc osobám, které měly před 15. březnem 1939 československé státní občanství.

Další opatření vůči německé menšině, především v otázce státního občanství, pracovní povinnosti či zbavení občanských práv pak byla srovnatelná spíše s polským či jugoslávským případem, i když jisté analogické prvky je možno nalézt i ve francouzském, nizozemském, belgickém či dánském případě. Znovu je největším problémem srovnání kromě odlišného politického vývoje za války i po jejím skončení především neporovnatelný počet osob, o něž se ve výše zmíněných opatření jednalo.

I z výše uvedeného je však patrné, že především v této otázce je teprve nutné skutečnou komparaci provést a naznačená tvrzení a hypotézy buď potvrdit nebo naopak vyvrátit.

Mezinárodní základ vnitrostátních norem

Již v několika souvislostech jsme upozornili na fakt, že vnitrostátní normy Československa a s ním srovnatelných států byly v průběhu druhé světové války a bezprostředně po jejím skončení výrazně ovlivněny mezinárodně právním a politickým rámcem postupně vznikající protihitlerovské (spojenecké) koalice. Zvláště dobře to bylo patrné ve vlivu tzv. mezispojeneckých deklarací o otázkách potrestání válečných zločinců, o osudu nepřátelského majetku či o vztahu k majetkovým převodům učiněných pod tlakem okupace.¹⁴

14) Viz např. Punishment for War Crimes. The Inter-Allied Declaration Signed at St. James's Palace, London on 13 th January 1942 and relative documents. London 1942 či mezispojenecká deklarace o vyvlastňování na územích obsazených nebo kontrolovaných nepřitelem z 5. ledna 1943.

13) K tomu viz Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů: Praha, Linde 2002, s. 354 an.

Ve vztahu k pojednávanému tématu jsou však nejdůležitější mezinárodně právní a mezinárodně politická jednání „velkých“ Spojenců (tj. Velké Británie, USA a SSSR) na konci druhé světové války a po jejím skončení o osudu nepřátelského majetku, o reparacích od Německa a o odsunu německé menšiny ze států střední a jihovýchodní Evropy. Již na jaltské konferenci na Krymu v únoru 1945 se Spojenci shodli na tom, že mezi způsoby získání úhrady za válečné škody způsobené Německem budou patřit jak jednorázové konfiskace německého majetku v cizině, tak i využití „německé práce“.¹⁵

Podrobnější ujednání dohodly velmoci na konferenci v Postupimi, zejména rozdělením německých okupačních pásem pro čerpání reparací mezi SSSR a západní spojence (Československo bylo odkázáno na čerpání reparací ze západních okupačních pásem Německa a z německého zahraničního majetku). V Postupimi byla též potvrzena myšlenka úhrady reparací z konfiskací německého majetku, a to ve lhůtě dvou let od konce války.¹⁶

Státy, které byly odkázány na reparace ze západních okupačních pásem – USA, Británie, Francie, Albánie, Austrálie, Belgie, ČSR, Dánsko, Egypt, Indie, Jihoafrická unie, Jugoslávie, Kanada, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Nový Zéland a Řecko – se sešly od 9. listopadu 1945 na reparační konferenci v Paříži. Konference jednala jednak v plenárních zasedáních a jednak v pracovních schůzích. Výsledek konference byl vtělen do Závěrečného aktu, který měl tři části: I. Dohoda o úpravě německých reparací, o zřízení Mezispojeneckého reparačního úřadu (IARA-Inter-Allied Reparation Agency) a o restituci měnového zlata; II. Jednomyslné rezoluce konference o německém majetku v neutrálních zemích, o zlatě převedeném do neutrálních zemí a o reciprocitě při odškodnění za válečné škody; III. Nejednomyslné rezoluce o dílčích otázkách, jako byly například restituce, reparace z běžné výroby, o majetku válečných zločinců o majetku Spojených národů a jejich příslušníků v Německu a o ukořistěném válečném materiálu (ČSR přistoupila ke všem zmíněným rezolucím).

15) Krejčí, J: Reparace a některé další nároky vůči Německu vyplývající z Mnichovské dohody a z druhé světové války. Krajanské organizace sudetských Němců v SRN, c.d., s. 65.

16) Rašín, M.: Dohoda o německých reparacích, Československé prameny a doklady č. 5: Praha, Orbis 1946, s. 8.

Pramenem výkladu Závěrečného aktu, který nabyl platnosti od 14. ledna 1946, jsou i oficiální protokoly, které obsahují i usnesená interpretační pravidla, popřípadě výhrady a prohlášení jednotlivých delegací. Československo k Dohodě přistoupilo 17. května 1946 a byla publikována pod č. 150/1947 ve Sbírce zákonů. Dohoda, která byla pokládána za první krok k vyřešení otázek spojených s reparacemi,¹⁷ definovala v článku 2 dohodnuté reparační podíly za krytí „pohledávek signatárních vlád a jejich státních příslušníků, a to pohledávek soukromé nebo veřejné povahy, jež vznikly válkou vůči dřívější německé vládě a německým vládním orgánům, pokud nebyly výslovně předmětem jiných ustanovení, čítajíc v to náklady německé okupace, aktiva v clearingových účtech získaná v době okupace a pohledávky za říšskými úvěrovými pokladnami.“¹⁸ Dohoda navíc neprejudikovala „žádným požadavkům rázu politického, územního nebo jiného, které by mohla kterákoli ze signatárních vlád uplatnit u příležitosti úpravy míru s Německem.

Ve vztahu k problematice upravené dekrety prezidenta republiky byl klíčový článek 6 odstavec A dohody (nazvaný Německý majetek v cizině), podle nějž si každá ze signatářských vlád „ponechá formou, jež si sama zvolí, německý nepřátelský majetek ve své pravomoci, nebo bude tímto majetkem disponovat takovým způsobem, aby se nemohl vrátit do německého vlastnictví nebo pod německou kontrolu, a odečte tento majetek od svého podílu na reparacích.“ Přitom započítána měla být jen čistá hodnota takového majetku po odečtu například dlužných daní či váznoucích věcných břemen.

Podle odstavce B pak signatární vlády měly za povinnost sdělit IARA veškeré informace, které si v této záležitosti vyžádá. Podle článku 6 odstavec D (návrh vyplynul z československého a jugoslávského požadavku) se však do reparačního podílu nezapočítával majetek osob, které nebyly v době anexe, okupace nebo vstupu do války státními příslušníky Německa. Odstavec E pak stanovil, že na reparace musí být započítán německý nepřátelský majetek, i když jeho nominální vlastník nemusel

17) Krejčí, J: Reparace a některé další nároky vůči Německu, c.d., s. 68.

18) Viz též anglický a francouzský text in Rašín (1946), s. 41–42.

být německým nepřitelem. Signatární vlády totiž musely vydat zákony či přijmout všechna jiná vhodná opatření, „jimiž se ruší a činí neplatnými všechny převody provedené po okupaci její země nebo po jejím vstupu do války s podvodným úmyslem krýti německé zájmy nepřátelské povahy a chrániti je před účinky kontroly nad německými zájmy nepřátelské povahy“. Těchto aspektů reparací se tedy dotýkaly zejména dekrety č. 5/1945 Sb., č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. (ve vztahu k zajištění majetku a určení právnických a fyzických nepřátelských osob, jejichž majetek podléhal konfiskaci) a ústavní dekret č. 33/1945 Sb. (ve vztahu k určení státní příslušnosti osob německé a maďarské národnosti).¹⁹

S reparacemi však souviselo i určení výše válečných škod, a tím i československých reparačních nároků.²⁰ K jejich stanovení a zároveň k vyjádření hodnoty německých předválečných hodnot na československé území vyzvaly USA, Velká Británie a Francie Československo, a to do 1. října 1945.²¹ Mezi uvedenými kategoriemi německých majetkových aktiv, které měla československá strana zjišťovat, byl movitý i nemovitý majetek a nehmotná práva německých právnických i fyzických osob.

Pojem „německý“ – „German“ – měl podle spojenecké výzvy znamenat osobu, „jakékoli národnosti, která žila v Německu během války a jejíž majetek byl považován za nepřátelský stejně jako jakéhokoli německého státního (národního) rezidenta (German national resident), jehož majetek byl za nepřátelský považován.“ Stejně tak byla ČSR vyzvána, aby sdělila spojencům status nepřátelského majetku na jejím území a jakou kontrolu nad ním vykonávají místní správní orgány.²² Na to zareagovala čs. vláda a připravila k vydání dekretu prezidenta republiky č. 54/1945 Sb. o při-

hlašování a zjišťování válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry z 31. srpna 1945.

V roce 1945 došlo jen k předběžnému vyjádření Německem způsobených škod. Československo tak na pařížské reparační konferenci uplatnilo pouze 11 583,5 milionu USD (v hodnotě k roku 1938).²³ Dodatečně byla celková výše československých nároků na reparace vyčíslena na 19 471,6 milionu USD. Celkem však bylo Československu od Mezispojeneckého reparačního úřadu v Bruselu (IARA) a přímými restitucemi československého majetku skutečně uhrazeno jen 91,3 milionu USD.²⁴ Zpochybňování zásahů československé státní moci vůči nepřátelskému majetku útokem na tzv. „Benešovy dekrety“ je tedy nepochybně nutné vidět v souvislosti s náhradami či „započtením“ dosud neuhrazených československých válečných škod.

Mezinárodně právní a mezinárodně politický rámec je více než zřejmý i ve vztahu k problematice odsunu. Vzhledem k velkému rozsahu problematiky a jejímu poměrně podrobnému zpracování²⁵ bych v této souvislosti upozornil jen na některé klíčové záležitosti. Ve vztahu k Československu byla otázka odsunu německé menšiny spojena především s jednáními o „oduznání Mnichovské dohody“ jejími signatáři a s obnovou Československa v předmnichovských hranicích. Otázka „odsunu“ se netýkala pouze Československa, ale zejména souvisela s určením poválečných polských hranic a s odstraněním nebezpečí, které pro mezinárodní bezpečnost představovaly německé menšiny i v dalších státech Evropy.

O vzájemném úzkém vztahu mezinárodního rámce a vnitrostátní právní úpravy svědčí i fakt, že to bylo v roce 1944 britské ministerstvo zahraničí, kdo navrhoval ve zvláštním memorandu, aby byla právně otázka odsunu řešena odejmutím státního občanství a konfiskací majetku. Československá exilová vláda připravila od roku 1944 hned několik verzí dekretu o státním občanství

19) K tomu viz Horák, J.: Právní aspekty odsunu sudetských Němců. Všechno, č. 5, 1995, s. 7, kde uvádí dvě alternativy posouzení majetku sudetských Němců. V obou případech (pokud by se jednalo o majetek čs. či německých příslušníků) však dochází k závěru, že SRN nemůže proti čs. konfiskačním opatřením vznášet žádné právně relevantní námitky.

20) Viz např. Bílek, F.: Válečné škody. Nové zákony a nařízení Československé republiky, roč. 1945, č. 5–6, s. 528.

21) Anglický text výzvy viz Rašín (1946), s. 11–12.

22) Tamtéž, Přílohy A a B ke spojenecké výzvě, s. 15–16.

23) Krejčí, J.: Reparace a některé další nároky vůči Německu, c.d., s. 69.

24) Tamtéž.

25) Viz nejnověji Brandes, D.: Der Weg zur Vertreibung 1938–1945, Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen: München 2001.

osob německé národnosti v závislosti na stavu mezinárodních jednání²⁶ a konečná úprava byla přijata teprve k 2. srpnu 1945, tedy k datu konání Postupimské konference.

Ačkoli je možno již za současného stavu poznání učinit některé zásadní závěry ve vztahu k mezinárodnímu srovnání dekretů prezidenta republiky, přeci jen ještě zůstává celá řada otázek otevřená. Mezinárodní aspekt problematiky by neměl být v současných diskuzích opomíjen či záměrně zkracován.

26) Blíže viz Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů: Praha, Linde 2002, s. 273 an.

Zapomenutá nebo překonaná deklarace?

Ota Filip

spisovatel, Německo

Můj problém se sudetskými Němci v Bavorsku je, že už třicet let znám všechny jejich politické i církevní představitele osobně, že jsem o sudetoněmeckém problému přes dvacet let psal ve Frankfurter Allgemeine Zeitung, že jsem o jejich osudech vydal dvě knihy¹, že jsem k nim, hlavně k jejich „nepoučitelným“, snad až moc kritický. Pokud jde o literární spolužití se sudetskými Němci v Českém království a potom v první Československé republice, nesdílím mnohými sudetoněmeckými autory i historiky šířený názor o prý obě strany obohacujících vztazích.

Mrtvé téma?

Počátkem roku jsem velkému německému a vlivnému deníku konzervativního ražení nabídl krátkou poznámku k desátému výročí Česko-německé deklarace. Vedoucí redaktor politické rubriky mi za nabídku oficiálně zdvořile poděkoval, a protože se známe už skoro třicet let, tak mi soukromě sdělil, že kdybych mu Deklaraci nepřipomenul, tak by už nevěděl, že existuje. A že i kdyby si na ni vzpomněl, tak dnes, kdy Česká republika je členem NATO a pevně zakořeněna ve sjednocené Evropě a kdy na kvalitativně od doby před deseti lety odlišné vztahy mezi Berlínem a Prahou nemají nepoučitelní pánové z vedení sudetoněmeckého landsmannschaftu už vliv, považuje za zbytečné se dnes vývojem ve sjednocené Evropě překonanou deklarací zabývat.

Uznal jsem, že šéf politické rubriky významného německého deníku má pravdu: desáté výročí česko-německé deklarace nepřipomenuly zdejší významné sdělovací prostředky dosud ani jedním komentářem. Nevysvětluji si to nezájmem o česko-německé

1) Filip, O.: Die stillen Toten unterm Klee: München, Langen-Müller 1992; Filip, O.: ...doch die Märchen sprechen deutsch: München, Langen-Müller 1996.

nebo německo-české vztahy, ale faktem, že v uplynulých deseti letech, v nichž se Česká republika plně integrovala do Evropy, ztratili nepoučitelní pánové, političtí kariéristé ze sudetoněmeckého landsmannschaftu a takzvaného Bund der Vertriebenen – Svazu vyhnanců – v Berlíně vliv.

Jejich šance vstoupit jako rušivý element mezi úspěšně se rozvíjející politické i hospodářské vztahy mezi Českou republikou a Německem jsou omezené. Vyčerpávají se dnes vlastně jen v pěstování sudetoněmeckého politického folkloru, v siláckých řečech, jejichž agresivně nesmiřitelný protičeský tón zastírají fráze o „společných křesťanských kořenech“, o prý „harmonickém, osm set let trvajícím spožití sudetských Němců s Čechy“ o „právu na domov“ a v pravidelných demonstracích, v nichž se představitelé sudetských Němců i v České republice předvádějí jako vzorní demokraté, majitelé nebo alespoň správci mravnosti v politice, jako bojovníci za občanská práva a jako lepší, hlubší a pevnější křesťané než Češi.

Rozhodující a vlivné německé sdělovací prostředky sudetoněmecké akce, prohlášení a sjezdy neberou na vědomí. Pověštinou je odbudou několika řádky nebo větami. Uvedu příklad z loňského roku: když jsem se chtěl třeba dozvědět, co na každoročním svatodušním sjezdu sudetských Němců řekl v Norimberku bavorský ministerský předseda Edmund Stoiber, musel jsem na internetu prolistovat český tisk...

Fakt, že se sudetští Němci každý rok na Svatodušní svátky sejdou, zavzpomínají na své ztracené domy a na utrpení, které je v roce 1945 postihlo, předvedou se ve svých krojích a zazpívají si své lidové písničky, mi nevadí. Jestliže sudetští Němci na svých zasedáních a sjezdech předvádějí vůči Československu z roku 1945 roztrpčení, projevují lidsky srozumitelné a pochopitelné pocity a bolesti, které se v každém z nás po katastrofách a neštěstích, jenž nás postihly, natrvalo zahnízdí. Zlé však je, že neštěstí těchto lidí živí, využívají, ba bezostyšně zneužívají funkcionáři sudetoněmeckého landsmannschaftu i Svazu vyhnanců pro své politické kariéry.

Tak třeba bavorský ministerský předseda Stoiber – a nejen on – musí při svých vystoupeních před sudetskými Němci na tak zvaných Sudetendeutsche Tage (Sudetoněmecké dny) respektovat už

padesát let fungující rituál. Musí sudetským Němcům každý rok promluvit do jejich rozpolcených a rozbolavených duší; musí je, hlavně však před volbami, znovu rozbolestnit a zesílit jejich roztrpčení; musí se prezentovat jako zastánce a ochránce sudetoněmeckých práv na domov a na vlast.

Musí vynadat dr. Benešovi za dekrety, vyhrožovat Praze nerealistickými, opravdu revanšistickými požadavky, tu a tam zpochybnit Česko-německou deklaraci, a to z jednoduchého důvodu: v Bavorsku může Stoiber při každých volbách počítat nejméně s jedním milionem sudetoněmeckých hlasů, které už po čtyři desetiletí zajišťují jeho vládnoucí Křesťansko-sociální unii v Bavorském zemském parlamentu spolehlivou nadpoloviční většinu.

Deklarace splnila účel

Před deseti lety uzavřená Česko-německá deklarace splnila svůj úkol v době, kdy byla uzavřena a umožnila tehdy pro obě strany, Českou republiku i Německo, rozvoj uspokojujících politických, hospodářských i mezilidských vztahů. Protesty sudetoněmeckého landsmannschaftu a výpady Svazu vyhnanců proti deklaraci vzala sice tehdejší Kohlova vláda na vědomí, ale nic více... Ve sjednocené Evropě, jejíž součástí Česká republika je, se vzájemné česko-německé vztahy rozvíjí a v blízké budoucnosti rozvinou na vyšší, celoevropské rovině, takže deklarace vejde – nebo už vešla – do dějin pro roce 1989 celkem uspokojivých česko-německých vztahů.

Nepoučitelní funkcionáři sudetoněmeckého landsmannschaftu a Svazu vyhnanců se i v budoucnosti jistě pokusí německo-české vztahy narušovat, než pochopí, že jako kdysi, tak i dnes, vsadili na špatnou kartu. Za Rakouska-Uherska vsadili na zastoalé Habsburky a mohli si v Českém království hrát na „Herrenvolk“; v době první Československé republiky, v té době jediné demokracii ve střední Evropě, vložili svůj osud do rukou zločince Hitlera, a že i teď se dějiny ubírají jinými cestami a za jinými cíli, než si četní nepoučitelní sudetoněmečtí funkcionáři, pořád ještě neschopni se vyrovnat s realitou dnešní sjednocené Evropy, přejí.

Napadá mě velmi zlé přirovnání: v mnohém se pánové z vedení sudetoněmeckého landsmannschaftu podobají českým komunistům: svůj podivuhodný druh politické mravnosti, velké řeči o demokracii a o tom, co demokracie je a co není, si přisvojili a naučili až tehdy, když je dějiny – použiji výrazu komunistických agitátorů – vykoply na smetiště dějin.

Vztahy mezi Prahou a Berlínem nebyly v minulosti nikdy tak dobré jako v posledních letech. To však nepoučitelným funkcionářům sudetoněmeckého landsmannschaftu nevyhovuje. Proto se rádi vracejí do minulosti a šíří iluze o prý příkladně plodných, dnes napodobování hodných vztazích i mezi českou a sudetoněmeckou literaturou za časů císaře pána a s povzdechem litují konec německé literatury v Čechách a na Moravě, který prý nastal v roce 1945 s odsunem Němců.

Kulturní manko

Je zbytečné připomínat sudetoněmeckým literárním historikům, že konec německé literatury v českých zemích způsobili nacisté už v březnu 1939, kdy okupovali zbytek České republiky, a že po březnu 1939 existoval v Praze, v bývalém domově velkolepé německé literatury, i v takzvaném Protektorátě Čechy a Morava, jen nacistický „Schrifttum“²; že představitelé opravdové německé, nikoliv sudetoněmecké literatury v Čechách a na Moravě – jmenuji jen Franze Werfla, Maxe Broda, Paula Leppina a Rudolfa Fuchse – se před nacisty a před koncentráky museli zachránit útekem do ciziny; že mnozí literáti německého jazyka, kteří zůstali v Praze, skončili v plynových komorách, a že Praha tou ztrátou literárně zchudla. Konec sudetoněmecké literatury v českých zemích však český kulturně-literární život nepostrádá, sudetoněmecká literatura nezanechala v Čechách a na Moravě žádné stopy. Její ztrátu nikdo v poválečném Československu nezaznamenal, a když zaznamenal, tak neměl co by litovat.

Zajímavé na této skutečnosti je, že česká témata se sudetoněmeckým autorům vnutila teprve po odsunu v západním Německu buď jako sentimentální vzpomínání na ztracené dětství v Čechách

a na Moravě, nebo jako vášnivé obžaloby Čechů, či jako demonizace dr. Eduarda Beneše, který jediný je prý vinen a přímo odpovědný za sudetoněmeckou tragédii v roce 1945. Jedna sudetoněmecká šlechtična-spisovatelka prohlásila, že dr. Beneš je největší válečný zločinec. Když jsem paní baronce připomenul Adolfa Hitlera, odvrátila se a označila mě za českého šovinistu...

Následující fakta jsou krutě pravdivá: v sudetoněmecké literatuře najdeme do roku 1938 jen několik málo děl, která by se vymykala z rámce folklóru nebo z regionálních prostorů četných sudetoněmeckých nářečí. Tento fakt pocítují sudetoněmečtí Němci druhé nebo třetí generace po roku 1945 jako své „kulturní manko“, a proto se pokouší přisvojit si třeba jedno z hlavních děl německé pozdně středověké literatury – Ackermann aus Böhmen – Oráč z Čech – a zařadit jeho autora, žijícího ve 14. století v Žatci, mezi sudetoněmecké autory.

V poslední době udělují sudetští Němci cenu Franze Werfla za literaturu, což je už skoro nehoráznost, když uvážíme, že emigrant Werfel nemohl nacisty ani cítit a že se sudetskými Němci, z velké části nakaženými bacilem nacismu, neměl nikdy nic společného. Jeden z četných mnichovských sudetoněmeckých spolků, Adalbert Stifter Verein, si už někdy koncem čtyřicátých let přisvojil jméno rakouského spisovatele a předělal jej v Bavorsku na sudetského Němce. Adalbert Stifter neměl však se sudetskými Němci a se sudetoněmeckou literaturou v Čechách a na Moravě právě tak nic společného, jako třeba básnířka německého jazyka z Hané Marie von Ebner-Eschenbachová nebo jako v Jičíně v roce 1874 narozený rakouský satirik a žurnalista Karel Kraus, či slavný Gustav Mahler u Jihlavy.

Ignorace české kultury

Sudetoněmecká literatura a její tvůrci ignorovali české obrození i českou literaturu a její autory nejen v 19. ale i ve 20. století. Sudetoněmecká literatura ignorovala v té době také bouřlivý vývoj německé literatury v Praze, v Německu i Rakousku. Zůstala dobrovolně uzavřena ve svých folkloristických tradicích a v nářečích, kde v úzkých a uzavřených rajónech plnila jistě i pozitivní úlohu, ale nehledala – a proto ani nenašla – nikdy kontakt s vývojem literatur v německy mluvících oblastech Evropy.

2) Schrifttum – český písemnictví, nacistickým ministrem propagandy Josefem Goebbelsem používané slovo literaturu.

I sudetoněmečtí historikové mi musí dát za pravdu, když tvrdím, že představitelé velké německé pražské literatury, jako Max Brod, Paul Leppin, Rudolf Fuchs, jakož i Reiner Marie Rilke, Leo Perutz, Otto Pick, Johannes Urzidil, Robert Musil a mnoho jiných, nebyli nikdy nakaženi ani velkorakouským, ani velkoněmeckým „vlastenectvím“ nebo dokonce nacismem. Tak zvaná „Mnichovská dohoda“ a březen 1939 znamenaly pro německy píšící spisovatele a básníky v Praze v českých zemích katastrofu a ztrátu domova, pro mnohé smrt v plynových komorách.

V osm století trvajícím spolužitím se sudetskými Němci se mezi nimi až do roku 1945 nevyskytl ani jeden zprostředkovatel české kultury a literatury do německého jazyka. V závěru 19. století se na české kulturní a literární scéně však objevila pro mě zázračná generace pražských židovských intelektuálů německého jazyka, literáti, kteří počali překládat českou literaturu do němčiny a otevřeli jí tak z uzavřeného a těsného světa tehdy opravdu zaostalé rakousko-monarchie dveře do světa.

Dva příklady: pražský židovský intelektuál německé mateřského jazyka Max Brod přeložil do němčiny libreta Janáčkových oper a otevřel jim cestu nejen na scény v Berlíně a ve Vídni ale do světa. V roce 1924 zvolila – tehdy ještě – úctyhodná Pruská akademie v Berlíně za své členy už slavného skladatele Arnolda Schönberga a Leoše Janáčka, skladatele na prahu průlomu k světové slávě.

Rudolf Fuchs, věřící žid z Poděbrad, přeložil do němčiny Bezručovy „Slezské písně“, které v roce 1916 – v té době byl Bezruč v Rakousku-Uhersku obviněn ze zločinu, že napsal protirakouskou báseň – vyšly knižně v Lipsku v nakladatelství Kurta Wolffa, tedy v nakladatelství, kde vycházel Franz Kafka a díla všech předních pražských německy píšících autorů. Dodnes aktuální, často ve světové literatuře citovanou předmluvu k německému překladu „Slezských písní“ napsal Franz Werfel. Druhé německé vydání „Slezských písní“ vyšlo v roce 1937 k Bezručovým sedmdesátým narozeninám v Moravské Ostravě v německém exilovém nakladatelství Juliuse Knittla. Rudolf Fuchs přeložil do němčiny i dílo Otakara Březiny a usnadnil tak i jemu, jako předtím Petru Bezručovi, cestu do světových literatur. I Rudolf Fuchs se před březnem 1939 a před nacisty zachránil útekem do Anglie, kde v roce 1942 zemřel.

I dnes můžeme bez ostychu navazovat na tradice česko-německých styků a vzájemného obohacování v oblasti kultury i literatury. Trpké je však zjištění: naší bývalí spoluobčané německého jazyka, sudetští Němci, českou kulturu po staletí – několik výjimek potvrzuje i v tom případě pravidlo – ignorovali, takže ani v oblasti umění a kultury nenajdeme v minulosti žádnou česko-sudetoněmeckou vzájemnost nebo tradici, na kterou bychom mohli navázat.

Snad poslední kostlivec ve skříní

Tomáš Jelínek

místopředseda České rady pro oběti nacismu

Když se letos komentátoři věnovali desetiletému výročí podpisu Česko-německé deklarace, jen okrajově byly zmiňovány otázky odškodnění českých obětí nacismu. Mnohaleté vyjednávání o textu deklarace vycházelo z pozice Kohlovy vlády, že žádné odškodnění (tj. přímé platby) by nemělo jít za bývalou železnou oponu. Proto česká vláda přistoupila k tzv. zálohovému odškodnění z poloviny 90. let a následně přijala koncepci deklarace, které počítala jen s humanitárními programy na podporu domovů důchodců apod. V druhé polovině 90. let se však situace kolem německého odškodnění začala měnit. Především v USA se začaly objevovat hromadné žaloby proti německým firmám.

Německá strana po podpisu deklarace nakonec souhlasila s „humanitárním“ projektem individuálních příspěvků pro české oběti nacismu, který byl v uplynulých deseti letech realizován Česko-německým fondem budoucnosti. Vzhledem k vývoji žalob v USA, zájmu amerických politiků o toto téma a posunu německé vlády doleva se otevřela celá řada dalších odškodňovacích procesů. Nucené a otrocké práce, majetkové újmy způsobené německými podniky, pojistné nároky atd.

V roce 1997 padlo v Německu rozhodnutí, že za práci v Lodžském ghettu náleží starobní důchod několika bývalým vězňům. Právě do tohoto nacistického ghetta odešly první velké transporty československých Židů. Nakonec v roce 2002 Bundestag přijal zákon o vyplácení důchodů za práci v ghettech na území tzv. Německé říše, který měl podmínky výplat sjednotit. Z Česka bylo podáno asi devět set nároků, ale úspěšných doposud bylo jen několik desítek.

Německé orgány změnilý svůj přístup v interpretaci zákona v okamžiku, kdy se z celého světa sešlo na sedmdesát tisíc žádostí, což je pravděpodobně mnohonásobně více než se očekávalo. Dle právníků bývalých vězňů ghetta je asi 90% žádostí zamítáno. Německá média hovoří o cynismu úřadů při prokazování nároku. Vězeň dle zákona musel pracovat dobrovolně a za nějakou odměnu, jinak mu důchod nenáleží. Jak se to však dnes prokazuje? Co to bylo dobrovolně v podmínkách ghetta?

Pro německou vládu se však tato situace stává mezinárodním problémem, a proto se při únorové státní návštěvě izraelského premiéra Omerta kancléřka Angela Merkelová vyjádřila, že se bude hledat řešení. V Bundestagu je již poslanceká iniciativa, která uvažuje o zřízení fondu, který by měl platby poskytovat. Možná se tak čeští vězni tereziňského a lodžského ghetta brzy dočkají. I když je to pro německé finance špatná zpráva, pořád to je zlomek skutečných nároků obětí nacismu, které by mohli skrze své vlády uplatnit, pokud by se konala mírová konference.

Právo 27. 2. 2007

Deklarace nám pomohla zbavit se strachu

Tomáš Kafka

překladatel, básník a diplomat

Není tomu tak dlouho, co veřejným i mediálním prostorem prolétly oslavné vzpomínky i kritické polemiky na adresu Česko-německé deklarace. Ačkoliv česko-německé vztahy prochází od roku 1989 výraznou proměnou, svou jistou specifíčnost si nadále ponechávají. Pro Čechy i Němce – zejména ty sudetské – mohou ideálně nastavovat zrcadlo dějinám 20. století a jejich dopadu na naše dnešní uvažování.

Historie 20. století je pro Čechy i Němce historií diskontinuity. Ta postihovala podoby států, režimů i lidských údělů. Nebýt vážnosti těchto změn pro lidské úděly, bylo by až komické sledovat omyly totalitních vůdců v obou zemích. Ti jednou propagovali „tisíciletou říši“, jindy „komunismus na věčné časy“. Nic z toho se nenaplnilo. Životy Čechů i Němců se odehrávaly v permanentní dočasnosti, někdy dokonce v provizoriu. Oficiální doktríny zapadaly v návalech historického skepticismu či ahistorického optimismu obyvatel obou zemí. Jen těžko se hledala slova, která by umožnila popsat společné prožitky.

Slovo to nemělo v obou zemích vůbec lehké. Neustále se muselo ospravedlňovat a uvádět samo sebe na pravou míru. Jak se v takových podmínkách domluvit? O tom, jak odlišná a přitom významná očekávání mohla být se slovy spojována, svědčí i historie vzniku Deklarace. Ačkoliv bylo krajně nerealistické, aby Deklarace zázračným způsobem rozsoudila česko-německé historické spory, přesto to od nejspíše nemalé části veřejnosti v obou zemích očekávaly. Tak lze alespoň soudit na základě kritiky, které byla Deklarace po svém přijetí veřejně vystavována.

Deklarace si však kladla méně vysoké cíle. Zaprvé šlo o to vystihnout a pojmenovat klíčová úskalí v problémovém soužití Čechů a Němců ve 20. století. Zadruhé bylo účelem Deklara-

ce nastolit podmínky pro zlepšení vzájemné důvěry. Slovo mělo být nejen dáno, ale i dodrženo. K tomu sloužily především dvě pasáže.

V první z nich si obě země navzájem potvrzují právo na vlastní výklad společných dějin. Dlouhotrvající diskontinuita ve vzájemných vztazích způsobila odcizení mezi občany obou zemí, který vyústil ve značnou ztrátu vzájemné důvěry. Tento fakt bylo třeba vzít na vědomí a pracovat s ním. K tomu slouží druhá klíčová pasáž, kde se vyjadřuje společný závazek, nezatěžovat vzájemné vztahy právně a politicky problémy, které vyplývají z odlišných pohledů na společnou minulost. Jinými slovy řečeno: hrozby soudními procesy společnému dialogu neprospívají, ale škodí.

Slovo, dané si v Deklaraci, platí již deset let a své služby plní dobře. Češi a Němci žijí v demokratických podmínkách a jsou partnery v řadě klíčových mezinárodních organizací. Zlepšily se však i vztahy na občanské úrovni. Nejlepším důkazem proto je pohled na bilanci dosavadní činnosti Česko-německého fondu budoucnosti a množství kvalitních projektů, které již mohl efektivně podpořit. Fond se navíc podílel i na řešení humanitárních gest ku prospěchu českých obětí nacismu. Bez Deklarace a Fondu by Češi a Němci těžko hledali slova, kterými by v dnešní době obhájili případné selhání v této kapitole účtování se společnými dějinami.

Díky Deklaraci se zlepšilo veřejné mínění o česko-německých vztazích a díky zlepšení veřejného mínění se i zlepšovala kvalita Deklarace. Značný dík v této souvislosti platí českým a německým politikům, kteří se během uplynulých deseti let aktivně podíleli na dodržení Deklarace. Dodrželi nejen slovo, ale zbavili množství spoluobčanů strachu před minulostí.

Díky Deklaraci můžeme dnes v česko-německých vztazích sváďet i velmi komplikované, nicméně upřímné spory o další podobu sjednocující se Evropy, aniž bychom svá stanoviska zatěžovali historickými reminiscencemi. Díky Deklaraci si může každý naložit, kolik unese. Díky deklaraci nepotřebujeme v česko-německých vztazích arbitry.

MF Dnes 8. 2. 2007

C.

Přílohy

Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji

Vlády České republiky a Spolkové republiky Německo

majíce na paměti Smlouvu mezi Českou a Slovenskou federativní Republikou a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci ze dne 27. února 1992, kterou si Češi a Němci podali ruku, oceňující dlouhé dějiny plodného a pokojného soužití Čechů a Němců, během kterého bylo vytvořeno bohaté kulturní dědictví působící až dodnes, přesvědčeny, že spáchané křivdy nelze odčinit, ale nanejvýš zmírnit, a že přitom nesmí docházet k novým křivdám, vědomy si, že Spolková republika Německo plně podporuje přijetí České republiky do Evropské unie a do Severoatlantické aliance v přesvědčení, že to je společným zájmu, přihlašující se k důvěře a otevřenosti ve vzájemných vztazích jako předpokladu pro trvalé do budoucna zaměřené usmíření společně prohlašují:

I.

Obě strany jsou si vědomy svého závazku a odpovědnosti dále rozvíjet česko-německé vztahy v duchu dobrého sousedství a partnerství a přispívat tím k utváření sjednocující se Evropy.

Česká republika a Spolková republika Německo dnes sdílejí společné demokratické hodnoty, respektují lidská práva, základní svobody a normy mezinárodního práva a jsou oddány zásadám právního státu a politice míru. Na tomto základě jsou odhodláni přátelsky a úzce spolupracovat ve všech oblastech důležitých pro vzájemné vztahy. Obě strany jsou si zároveň vědomy, že společná cesta do budoucna vyžaduje jasné slovo o minulosti, přičemž příčina a následek ve sledu událostí nesmějí být opomíjeni.

II.

Německá strana přiznává odpovědnost Německa za jeho roli v historickém vývoji, který vedl k Mnichovské dohodě z roku 1938, k útěku a vyhánění lidí z československého pohraničí, jakož i k rozbití a obsazení Československé republiky.

Lituje utrpení a křivd, které Němci způsobili českému lidu nacionálněsocialistickými zločiny. Německá strana vzdává čest obětem nacionálněsocialistické vlády násilí a těm, kteří této vládě násilí kladli odpor.

Německá strana si je rovněž vědoma, že nacionálněsocialistická politika násilí vůči českému lidu přispěla k vytvoření půdy pro poválečný útěk, vyhánění a nucené vysídlení.

III.

Česká strana lituje, že poválečným vyháněním, jakož i nuceným vysídlením sudetských Němců z tehdejšího Československa, vyvlastňováním a odnímáním občanství bylo způsobeno mnoho utrpení a křivd nevinným lidem, a to i s ohledem na kolektivní charakter přisuzování viny. Zejména lituje excesů, které byly v rozporu s elementárními humanitárními zásadami i s tehdy platnými právními normami, a nadto lituje, že bylo na základě zákona č. 115 z 8. května 1946 umožněno nepohlížet na tyto excesy jako na bezprávné a že následkem toho nebyly tyto činy potrestány.

IV.

Obě strany se shodují v tom, že spáchané křivdy náležejí minulosti, a že tudíž zaměří své vztahy do budoucnosti. Právě proto, že si zůstávají vědomy tragických kapitol svých dějin, jsou rozhodnuty nadále dávat při utváření svých vztahů přednost dorozumění a vzájemné shodě, přičemž každá strana zůstává vázána svým právním řádem a respektuje, že druhá strana má jiný právní názor. Obě strany proto prohlašují, že nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti.

V.

Obě strany potvrzují své závazky z článků 20 a 21 Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci ze dne 27. února 1992, v nichž jsou zakotvena práva příslušníků německé menšiny v České republice a osob českého původu ve Spolkové republice Německo.

Obě strany jsou si vědomy, že tato menšina a tyto osoby hrají důležitou roli ve vzájemných vztazích a konstatují, že jejich podpora je i nadále v oboustranném zájmu.

VI.

Obě strany jsou přesvědčeny, že vstup České republiky do Evropské unie a volný pohyb v tomto prostoru dále usnadní soužití Čechů a Němců.

V této souvislosti vyjadřují zadostiučinění, že na základě Evropské dohody o přidružení mezi Českou republikou a Evropským společenstvím a jejich členskými státy bylo dosaženo značného pokroku v oblasti hospodářské spolupráce včetně možnosti výdělečné a podnikatelské činnosti dle čl. 45 této Dohody.

Obě strany jsou připraveny v rámci svých platných právních předpisů brát při posuzování žádostí o pobyt a přístup na trh práce zvláštní zřetel na humanitární a jiné důvody, zejména na příbuzenské vztahy a rodinné a další vazby.

VII.

Obě strany zřídí česko-německý fond budoucnosti. Německá strana prohlašuje, že je připravena vložit do fondu 140 milionů DEM. Česká strana prohlašuje, že je připravena vložit do fondu 440 milionů Kč. Obě strany uzavřou zvláštní dohodu o společné správě fondu.

Tento společný fond bude sloužit k financování projektů společného zájmu (jako jsou setkávání mládeže, péče o staré lidi, výstavba a provoz léčebných ústavů, péče o stavební památky a hroby a jejich obnova, podpora menšin, partnerské projekty, česko-německá diskusní fóra, společné vědecké a ekologické projekty, jazyková výuka, příhraniční spolupráce).

Německá strana se hlásí ke svému závazku a odpovědnosti vůči všem, kteří se stali obětmi nacionálněsocialistického násilí. Proto mají být projekty, u kterých je to vhodné, ku prospěchu především obětmi nacionálněsocialistického násilí.

VIII.

Obě strany se shodují v tom, že historický vývoj vztahů mezi Čechy a Němci zejména v první polovině 20. století vyžaduje společné zkoumání, a proto se zasazují za pokračování dosavadní úspěšné spolupráce česko-německé komise historiků.

Obě strany zároveň považují udržování a péči o kulturní dědictví, které spojuje Čechy a Němce, za důležitý příspěvek k budování mostů do budoucnosti.

Obě strany dohodnou zřízení česko-německého diskusního fóra, které bude podporováno zejména z prostředků česko-německého fondu budoucnosti a na němž se bude pod záštitou obou vlád a za účasti všech kruhů, majících zájem na úzkém a dobrém česko-německém partnerství, pěstovat česko-německý dialog.

V Praze 21. ledna 1997

Za vládu České republiky

předseda vlády
Václav Klaus

ministr zahraničních věcí
Josef Zieleniec

Za vládu

Spolkové republiky Německo

spolkový kancléř
Dr. Helmuth Kohl

Spolkový ministr zahraničí
Dr. Klaus Kinkel

OBJEDNEJTE SI NA DOBÍRKU TYTO SBORNÍKY CEPU:

Euro dříve, neb později?

(Sborník č. 56/2007), Brož., 92 stran, 50 Kč

Maďarské povstání 1956

(Sborník č. 55/2007), Brož., 140 stran, 50 Kč

What is Europeanism

(anglický sborník, 2006), Brož., 70 stran, 50 Kč

Chemická směrnice REACH

(Sborník č. 54/2007), Brož., 80 stran, 50 Kč

John Stuart Mill – dvě stě let od narození

(Sborník č. 53/2006), Brož., 120 stran, 50 Kč

Soudcokracie v ČR – fikce, nebo realita?

(Sborník č. 52/2006), Brož., 184 stran, 50 Kč

Šedesát let od smrti Johna Maynarda Keynesa

(Sborník č. 50/2006), Brož., 96 stran, 50 Kč

Antidiskriminační zákon

(Sborník č. 49/2006), Brož., 96 stran, 50 Kč

Patnáct let od obnovení kapitalismu

(Sborník č. 47/2006), Brož., 184 stran, 50 Kč

Padesát let od smrti José Ortegy y Gasset

(Sborník č. 46/2006), Brož., 122 stran, 50 Kč

Přebytek obchodní bilance

(Sborník č. 45/2006), Brož., 120 stran, 50 Kč

Postdemokracie – hrozba nebo naděje?

(Sborník č. 44/2005), Brož., 88 stran, 50 Kč

Šedesát let od konce druhé světové války

(Sborník č. 43/2005), Brož., 108 stran, 50 Kč

Krach evropské ústavy

(Sborník č. 42/2005), Brož., 104 stran, 50 Kč

Sto let od narození Václava Černého

(Sborník č. 41/2005), Brož., 120 stran, 50 Kč

Sto let od narození Ayn Randové

(Sborník č. 40/2005), Brož., 96 stran, 50 Kč

Měříme správně HDP?

(Sborník č. 39/2005), Brož., 122 stran, 50 Kč

Patnáct let od 17. listopadu 1989
(Sborník č. 38/2005), Brož., 96 stran, 50 Kč

Prezidentské volby v USA
(Sborník č. 37/2005), Brož., 84 stran, 50 Kč

Velká deprese
(Sborník č. 35/2004), Brož., 108 stran, 50 Kč

**Mezinárodní terorismus /
90 let od sarajevského atentátu**
(Sborník č. 33/2004), Brož., 92 stran, 50 Kč

Vztah církví a státu
(Sborník č. 32/2004), Brož., 152 stran, 50 Kč

Dvě stě let od smrti Immanuela Kanta
(Sborník č. 30/2004), Brož., 96 stran, 50 Kč

Daňová konkurence
(Sborník č. 29/2004), Brož., 86 stran, 50 Kč

Sto let od narození George Orwella
(Sborník č. 27/2003), Brož., 78 stran, 50 Kč

Problémy českého zemědělství
(Sborník č. 22/2003), Brož., 58 stran, 50 Kč

Investiční pobídky
(Sborník č. 19/2002), Brož., 106 stran, 50 Kč

Benešovy dekrety
(Sborník č. 18/2002), Brož., 180 stran, 50 Kč

Možnosti měnové politiky a příchod eura
(Sborník č. 16/2002), Brož., 108 stran, 50 Kč

ČR, USA a terorismus
(Sborník č. 15/2002), Brož., 80 stran, 50 Kč

Kuponová privatizace
(Sborník č. 13/2002), Brož. 152 stran, 50 Kč

Frédéric Bastiat
(Sborník č. 11/2001), Brož., 105 stran, 50 Kč

NABÍZÍME TYTO KNIHY CEPU:

Registrace partnerství: pokrok nebo riziko?
Brož., 87 stran, 50 Kč

Václav Klaus: **Problémy českých veřejných financí**
Brož., 58 stran, 50 Kč

Václav Klaus: **Občan a obrana jeho státu**
Brož., 326 stran, 100 Kč

Marek Loužek: **Populační ekonomie**
Brož., 152 stran, 100 Kč

Mojmír Hampl: **Vyčerpání zdrojů – skvěle prodejný mýtus**
Brož., 68 stran, 50 Kč

Petr Mach: **Úskalí evropské integrace**
Brož., 96 stran, 50 Kč

Stanislava Janáčková: **Svazující integrace**
Brož., 102 stran, 50 Kč

Václav Klaus: **Co je to evropeismus**
Brož., 20 stran, 10 Kč

Jindřich Dejmek: **Československo**
384 stran, 200 Kč

Sborníky si můžete na dobírku objednat
telefonem (222 192 406), emailem (cep@cepin.cz)
nebo prostřednictvím internetové stránky (www.cepin.cz).
Poplatek za dobírku je 49 Kč.

Knihy si můžete na dobírku objednat
telefonem (222 192 406), emailem (cep@cepin.cz)
nebo prostřednictvím internetové stránky (www.cepin.cz).
Poplatek za dobírku je 49 Kč.

CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří
Václav Klaus, Jiří Weigl a Karel Steigerwald.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku

Politických vězňů 10
110 00 Praha 1

tel. a fax: 222 192 406

e-mail: cep@cepin.cz

www.cepin.cz

č. účtu: 19-2304260257/0100

IČO: 68402091